

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Katedra české literatury

VZTAH POSTAV K VLASTI, RODINĚ A BOHU V PRÓZÁCH TERÉZY NOVÁKOVÉ

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Brožová Věra

Autorka: Veronika Kubičková

Pobistrýce 15, Pelhřimov

7. ročník, český jazyk – hudební výchova

denní studium

Rok dokončení: 2005

*Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s
použitím uvedené literatury.*

Veronika Kubičková

Praha

17. dubna 2005

*Děkuji PhDr. Věře Brožové za to, že mi pomáhala při psaní této práce
a byla mi vždy nápomocna svou radou.*

OBSAH:

1. ŽIVOT A DÍLO TERÉZY NOVÁKOVÉ	6
2. POSTAVY V POVÍDKÁCH A KRATŠÍCH PROZAICKÝCH ÚTVARECH	10
POSTAVY VE DVOU TYPECH PRÓZ INSPIROVANÝCH MĚSTSKÝM PROSTŘEDÍM.	10
Práce s postavou v raných prózách Terézy Novákové	11
<i>Prožitek rodiny, vlasti a náboženství u postav raných próz Terézy Novákové.....</i>	<i>16</i>
Češství a vztah postav k vlasti	16
Ženské hrdinky a jejich vztah k vlasti, vlastenectví	20
Láska a rodina u postav raných próz Terézy Novákové.....	22
Vztah postav k Bohu a náboženství.....	24
HODNOTY POSTAV PRÓZ S VENKOVSKOU TEMATIKOU.....	25
Práce s postavou v prózách s venkovskou tematikou	25
<i>Prožitek rodiny, vlasti a náboženství u postav krátkých próz s venkovskou tematikou.....</i>	<i>29</i>
Vztah postav k Bohu a náboženství	29
Láska a rodina u postav krátkých próz s venkovskou tematikou	30
Češství a vztah postav k vlasti	31
3.ROMÁNY TERÉZY NOVÁKOVÉ.....	33
VZNIK A INSPIRAČNÍ PODKLADY VELKÝCH ROMÁNŮ TERÉZY NOVÁKOVÉ.....	33
<i>Vztah postav k vlasti, rodině a Bohu v románech Terézy Novákové.....</i>	<i>35</i>
<i>Na Librově gruntě.....</i>	<i>36</i>
Jobek Libra a jeho prožitek rodiny, náboženství a češství	38
Naplnění osudu Jobka Libry	40
<i>Jan Jílek</i>	<i>41</i>

Prožitek rodiny, lásky a češství v románu Jan Jílek	43
Náboženství a vztah postav k Bohu v románu Jan Jílek.....	45
<i>Jiří Šmatlán</i>	49
Obraz češství postav v románu Jiří Šmatlán	51
Postavy a jejich vztah k lásce a rodině.....	52
Náboženství a vztah postav k Bohu v románu Jiří Šmatlán	54
<i>Děti čistého živého</i>	60
Prožitek češství a vlastenectví u postav v románu Děti čistého živého..	64
Náboženství, vztah postav k Bohu.....	69
Prožitek rodiny a lásky u postav v románu Děti čistého živého.....	75
Náboženský prožitek hlavního hrdiny	89
Vlastenectví a prožitek češství u postav v románu Drašar	95
Postavy a jejich prožívání lásky a rodiny	99
4. ZÁVĚR	111
PRAMENY	118
LITERATURA.....	119
RESUMÉ	121
KLÍČOVÁ SLOVA	122

1. Život a dílo Terézy Novákové

Teréza Nováková patří bezesporu k nejvýznamnějším českým spisovatelkám a je jednou z důležitých spisovatelských osobností literatury 19. a počátku 20. století. Žila v letech 1853 – 1912 a do kontextu české literatury bývá nejčastěji zařazována vedle Antala Staška a Josefa Holečka, svým *"sloučením krajního apriorního idealismu s konkrétním lidopisným realismem, dále romantickým kultem lidu, dějinné minulosti, českobratrské reformace národní."*¹

Teréza Nováková se narodila do rodiny českého úředníka pojišťovny a německé *"krasoduché paní jemného vtipu a vzdělaného vkusu"*². Arnoštka neuměla sice nikdy pořádně česky a na své děti mluvila německy (sama Teréza Lanhausová se s češtinou setkala až ve svých čtyřech letech), českému vlastenectví však byla velmi nakloněna. Svou dceru Terézu poslala na tehdy jedinečný vzdělávací ústav manželů Amerlingových, kde u mladé Terézy Lanhausové poprvé dochází k vlasteneckému uvědomění. Jednalo se však o vlastenectví sentimentální, ve smyslu *"staršího historického romantismu"*³

Z hlediska rodinného by se dalo říci, že Teréza Nováková prožila harmonické dětství, které narušila jenom vleklá ušní choroba.

První literární pokusy Terézy Novákové spadají do konce 60. let, kdy zaslala redakci Květů své básně koncipované do básnické sbírky. Tehdejší redaktor Květů, Vítězslav Hálek, však sbírku celkem oprávněně odmítl. Mladičká, tehdy teprve šestnáctiletá dívka od té doby zanevřela jak na časopis, tak na psaní poezie.

Roku 1873 se pokusila proniknout do české literatury cestopisnou prózou zaslou do časopisu Lumír. Vítězslav Hálek a Jan Neruda, kteří

¹ Novák, A.: *Přehledné dějiny literatury české*. Brno 1985. s. 792

² Novák, A.: *Z vývoje Terézy Novákové*. In: *Dílo Arna Nováka, Podobizny žen*. Novina. Praha - Brno 1940.s.132

³ tamtéž. s. 132

tehdy časopis redigovali, sice práci neuveřejnili, poznali však v Teréze Lanhausové literární talent a požádali ji o větší výběr prací. Autorka však nabídku z hrdosti odmítla.

Znovu začala psát až po svém příjezdu do Litomyšle, roku 1876. Tímto rokem nastávalo Teréza Novákové složité životní období. Odchod na malé město pro ni nebyl nijak zvlášť jednoduchý, jak uvádí ve svém vlastním životopise. „*Po krátké svatební cestě přestěhovali jsme se v září do Litomyšle, kam byl můj ženich v červenci 1876 za profesora c.k. gymnázia jmenován, což bylo pro mne skokem tak ohromným, že jsem dlouho z toho vzpamatovati se nemohla. Života maloměstského a jeho složitých pravidel jsem naprosto neznala, o lidu dočetla jsem se leda z knih, - vše bylo tak cizí, nepřátelské, bezbarvé, jak se mi zdálo, a nezajímavé. Nadto měl se bývalý miláček státí najednou vážnou, samostatnou ženou...*“⁴

Mladá rodačka z Prahy opovrhovala malou Litomyšlí a zpočátku se nijak nesnažila se s tímto městem a jeho okolím seznámit, počítala totiž s tím, že se za nedlouhý čas vrátí zpět do hlavního města. Rok po sňatku se jí narodí mrtvé dítě, o dva roky později jí umírá matka, o další rok později ztrácí otce. Čas trávený v Litomyšli se Teréze Novákové stává časem velkých životních změn a také časem, který obětuje (stejně jako některé její hrdinky) své rozrůstající se rodině.

Počátkem 80. let se Teréza Nováková začíná věnovat veřejné osvětové činnosti. Přednáší ve prospěch litomyšlské mateřské školy o Karolině Světlé, která autorce sama napsala a povzbudila ji v další literární činnosti. Karolině Světlé věnuje pak i svůj Maloměstský román, první rozsáhlejší dílo, inspirované osudem dcery Karla Havlíčka Borovského.

⁴ Nováková, T.: *Kamenité stezky*. Východočeské nakladatelství. Hradec Králové 1978. s. 360

Díky tomuto popudu vycházejí první díla Terézy Novákové, nejprve v regionální Jitřence, později i v jiných listech, jako ve Světozoru, Literárních listech i samostatně v knižnici Přítel domoviny a v nakladatelství J. R. Vilímka. Své rané práce podepisovala jako N. T. Fedorovič. Vrací se v nich ještě ke svému dětství a mládí.

Teréza Nováková patřila v Litomyšli k ženám nadprůměrně vzdělaným. Stala se brzy činitelkou litomyšlského Spolku paní a dívek, členkou jeho výboru, za čas i jeho předsedkyní a v mnohém přední osobností městského veřejného a společenského života. Aktivně se zajímala o etnografii, národopis.

O prázdninách roku 1886 se vydala na soustavný etnografický průzkum okolí Litomyšle, především do vsi Budislavi. Po drobných člancích do Dobré hospodyně a brněnské Včelky (zde vycházel na pokračování také Slavín žen českých) vyšly dvě větší studie – Kroj lidový a národní vyšívání na Litomyšlsku a Východočeské lomenice. V této době se však věnovala i psaní kratších povídek, většinou vlasteneckého charakteru, vznikají i krátké povídky čerpající z námětů pocházejících z Litomyšle.

V roce 1893 obdržela Nováková od literárního spolku Svatobor stipendium, které jí umožnilo věnovat se větší měrou studiu kraje litomyšlského a poličského. Díky tomu vznikla řada cestopisných obrázků. Teréza Nováková si však na svých stipendijních cestách začala všimnout nejen etnografických zajímavostí, ale i náboženských a sociálních poměrů tohoto kraje. Při těchto cestách se setkávala s konkrétním materiálem, který se stal později látkou k jejím velkým románům.

Roku 1895 opouští Teréza Nováková natrvalo Litomyšl. Roku 1898 se však na Vysočinu znovu vrací, byla totiž přizvána Aloisem Jiráskem ke zpracování Ottových Čech, konkrétně oddíl Litomyšlsko, Poličsko, Lanškrounsko a Vysokomýtsko. Kromě zmíněných prací vznikla z jejích

cestovatelských zkušeností i knížka pro mládež Potulky po Čechách východních.

Rok 1901 byl pro Terézu Novákovou rokem tragickým. Při botanické výpravě utonul její syn Theodor. Nešťastná matka se v zármutku původně chtěla vzdát psaní, naštěstí pro celou českou literaturu se tohoto úmyslu vzdala. Vrátila se zpět do východních Čech, kde roku 1903 zakoupila s manželem v Proseči dům. Díky této skutečnosti a také díky setkávání se s učitelem Josefem Chalupníkem, který byl Teréze Novákové průvodcem, jsme bohatší o rozsáhlý román Děti čistého živého.

Drašar, poslední románové dílo Terézy Novákové, vznikl po smrti Dr. Josefa Nováka. Autorka se v tomto období opět uchýlila do Proseče. Drašar je považován za její dílo vrcholné, nejvyspělejší.

Teréza Nováková trpí těžkou srdeční chorobou, ovšem uveřejňuje ještě knihu lyrických próz Výkřiky a vzdechy, knížku pro mládež Dvě stařenky a vznikají první díla plánovaného pokračování Úlomků žuly Halouzky a Na faře.

Z posledního plánovaného díla O kousek pole zbyly však jenom stručné poznámky.

Diplomová práce se bude zabývat postavami próz Terézy Novákové v průběhu celé její tvorby. Zaměříme se nato, jak autorka ztvárňuje nejzákladnější jistoty těchto postav - v rovině vlastenectví a vztahu k Čechám - která převažuje v dílech raných, v rovině vztahů lidských - milostných a rodinných a v rovině náboženství a vztahu postav k Bohu.

Předpokládejme, že se obraz těchto životních jistot hlavních hrdinů v průběhu celé autorčiny tvorby mění, mění se jejich důležitost v životech hrdinů a zároveň dochází k jakémusi znejistění. Naším cílem bude dokázat soudržnost děl Terézy Novákové v souvislosti se zmiňovanými rovinami, jejich plynulý vývoj v závislosti na událostech autorčina života a jejich osobních zkušenostech.

2. Postavy v povídkách a kratších prozaických útvarech

Pomineme-li první básnické pokusy Terézy Novákové, pak jako počátek její beletristické tvorby můžeme označit prozaická díla kratšího rozsahu. Její povídky mají tři hlavní inspirační zdroje ve vztahu k prostředí, kde se odehrává jejich děj. Byly to prózy čerpající z prostředí pražského, maloměstského a venkovského.

Postavy ve dvou typech próz inspirovaných městským prostředím

Městské prostředí, a to jak prostředí pražské, tak i prostředí malého města, inspirovalo Terézu Novákovou v počátcích její tvorby, v letech osmdesátých a devadesátých. Prózy, o kterých nyní budeme hovořit, můžeme rozdělit na dva hlavní typy: ty, které využívají ironického vypravěče k tomu, aby ukázaly na nedostatky vyšší městské společnosti, a prózy, které se svou celkovou podobou blíží ženské romantizující literatuře, vycházejí z tehdejšího vlasteneckého předsevzetí ještě naivní Terézy Novákové, ovlivněné češtvím vzdělávacího ústavu Amerlingových. Tyto prózy jsou "*věrným ohlasem mladistvých vlasteneckých a liberálních tužeb Terézy Lanhausové v letech 1867 - 1875*"⁵ V obou typech - v ironizujícím i v romantizujícím, vlasteneckém, převažuje tematika češtví a tematika milostná.

Hlavní i vedlejší postavy, které v těchto povídkách vystupují, jsou vesměs postavami konstantními. Jejich psychologie se v průběhu děje nikterak výrazně nemění. V obou typech povídek je také velmi důležitý ženský element, hlavními postavami jsou často ženy a dívky. Jejich podoba do značné míry koreluje s podobou samotné autorky.

⁵Novák, A.: Z vývoje Terézy Novákové. In: *Dílo Arna Nováka, Podobizny žen*. Novina. Praha - Brno 1940.s. 133

Práce s postavou v raných prózách Terézy Novákové

Postavy v raných prózách Terézy Novákové jsou postavy-definice, tj. "postavy beze zbytku vysvětlitelné, explicitní, plně v textu determinované"⁶. Autorka prezentuje postavu všemi obvyklými způsoby, a to promluvou vypravěče o postavě, pomocí dialogů a výroků jiných postav a nakonec i monologů. Tento způsob práce s jednotlivými tématy a motivy odkazuje spíše k prózám realistickým.⁷

Teréza Nováková pracuje ve svých raných prózách s konstantními postavami, které reprezentují určitou variantu charakteru, určitou dobu, sociální skupinu, mají typické rysy jejich představitelů a jejich osud je do značné míry typický pro všechny představitele této skupiny. Tato typizace postav je pak do určité míry na úkor samotné psychologie postav a do značné míry pak přispívá i k tomu, že se rané prózy Terézy Novákové zdají být schematické a svým způsobem tendenční (vzpomeňme například prózu z Jarních dob, Laura, Maloměstský román,...)

Pokud se zaměříme na samotnou konkrétní práci s postavou, zejména na způsob její charakteristiky, neunikne nám fakt, že charakteristika vnější je často velmi úzce spjata s charakteristikou vnitřní. Z hlediska umístění v rámci prózy se jí většinou dostává místa v samotném úvodu. Tato úvodní charakteristika je velmi zevrubná.

Autorka v rámci tendence typizovat využívá existujících vzorců pro to, jak má ten který hrdina vypadat. Nadaní, bouřliví studenti jsou vzhledově velmi přitažliví, mají uhrančivé oči, kladné hrdinky - ženy jsou taktéž vizáže

⁶ Hodrová, D.: Postava-definice a postava-hypotéza. In: ...na okraji chaosu. Poetika literárního díla 20.století. Torst. Praha 2001

⁷ viz Hodrová, D.: Postava-definice a postava-hypotéza. In: ...na okraji chaosu. Poetika literárního díla 20.století. Torst. Praha 2001

přitažlivé, mladé, se svěží pletí... Vzhled postavy napovídá, jakého charakteru postava je.

Takto je například popsán zevnějšek studenta Mojzíra, záhadného Orlanda Ferra. Orlando Ferro je typem romantického básníka, citově vypjatého, sentimentálního, skrývajícího svou identitu, je postavou záhadnou a tajemnou, svou podobou nikterak nevybočující z hranic žánrové varianty vlastenecké povídky...*“Měl přibledlou líc, měkkých rysův a široké čelo, v němž spadaly hnědé vlasy v kotoučích, tváře počínaly mu zarůstati řídkým vousem. Byla by to bývala tvář málo výmluvná, kdyby nebylo podivných očí, skrývaly se takřka pod těžkými víčky, ale pozdvihla-li se tato; jaký prazvláštní pohled dotkl se pozorovatele. Snivost a oheň, trpkost a malátnost zablýskla v šedomodrých zřítelnicích.”*⁸

Podobné vylíčení vzhledného mladého muže najdeme například i v próze Laura. *“V určenou hodinu objevil se u ní mladý muž asi dvaadvacetiletý, hned prvním pohledem neobyčejné účastenství budící. Ošumělý oděv nesrovnával se s přímým, ba hrdým jeho vzezření. Byl postavy vysoké, štíhlé; malá hlava rysů jemných, oduševnělých, oživena podivným světlem šedých, pronikavých očí. Bílé, vypouklé čelo napolo zakryto spoustou krátkých, hnědých kučer, v souhlasu s vousem, který počínal mu tváře průhledně bledé zarůstati. Úzké rty zdály se hráti věčným nepokojem - vůbec jevila se v duchaplné tváři rozčilenost brzy stoupající, brzy se tišící.”*⁹ Všimněme si především pohledu očí, z nichž autorka odezírá mnohé z mladíkovy povahy.

Poněkud odlišného charakteru je postava Filomény Měsíčkové z prózy s názvem Dívka s košťaty. *“...nevyniká krásou, neboť jest malá, hubená, hranatá. Oči by měla hezké, modré, ale škoda, že jsou poněkud zapáleny; ústa má pěkná, plná, ale jen jich neotevřítí! Člověk se zrovna lekne nerovné řady*

⁸ Nováková, T. : *Kresby a črty*. Libuše, Matice zábavy a vědění. Praha 1891. str. 92

⁹ Nováková, T.: *Z měst i ze samot*, Josef R. Vilímek. Praha. s. 112

křivých a černých zubů. Ostatně jest blondýnka, tváří růžových a bílých. Co však platno, když ty růže ještě na žádného neúčinkovaly; což platno, když v té síti krásných, rusých vlasů ještě nikdo, nikdo se nezachytil! [...] Jest povznešena nad takovou hloupost, jako jsou muži a zábava s nimi; ona nalézá útěchy ve svých filosofických studiích, neboť, divte se, ona studuje všechny systémy: v psychologii i metafysice jest jako doma; i estetiku pěstuje, škoda jen, že ne na sobě. " ¹⁰

Soubor těchto próz je považován za kvalitativně lepší než ostatní beletristická díla raného tvůrčího období Terézy Novákové. Je to dáno především prací s ironickým vypravěčem, který zde má výrazně hodnotící funkci. Dalo by se říci, že míra tohoto způsobu hodnocení postav, jejich chování a povahy je v rámci celého díla Terézy Novákové ojedinělá. Napříště se setkáváme spíše s hodnocením postav pomocí promluv postav ostatních.

Přestože výše zmiňovaní hrdinové jsou povahou různí, reprezentují pokaždé jinou skupinu lidí, dokonce se vyskytují v jiném typu próz, všimneme si, že autorčina práce s jejich charakteristikou je velmi podobná. Vzhled Mojmíra i studenta Branického je v souladu s jejich povahou a do jisté míry předurčuje jejich roli v ději povídky. Pohled na Filoménu Měsíčkovou je pohledem ironickým, autorka pracuje s kontrastem. Opět zde nalezneme souvislost mezi charakteristikou vnitřní a vnější, hned na první pohled je patrné, že to, jaká postava je, se odráží i na jejím vzhledu.

Na postavě Filomény Měsíčkové a vůbec celém typu próz s ironickým vypravěčem můžeme doložit propojenost postav a prostředí, kde se odehrává děj. Uzavřeme výklad o konstantních typech postav, reprezentantech určité sociální skupiny, která je zas velmi úzce spjata s prostředím, kde žije, je jím ovlivněna a je jeho nedílnou součástí. To samozřejmě platí i pro druhý typ próz, jak vidíme například v povídce Orlando Ferro, kde je příchod hlavní

¹⁰ Nováková, T.: *Drobné prózy 2*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha 1958. s. 32

postavy (první setkání čtenáře s postavou), Jarmily Vidimské příchodem do „ozdobného“ domu na pražském nábřeží. Autorka zde popisuje nejen dívku, ale i prostředí, ve kterém se bude odehrávat hlavní část děje a které svým způsobem ovlivní i samotný děj prózy.

Jev, o kterém mluvíme, je však nejvíce patrný v prózách ze souboru Klepy z plesů. Podle samotného názvu je patrná spojitost s prostředím pražských společenských zábav. Jedná se o prózy, jejichž prioritou je přímo představit čtenáři určité typy lidí, kteří využívají podobných společenských akcí, souvislost s tímto prostředím je pak více než logická.

Souvislost a vzájemné propojení na ose postava - prostor, kde se pohybuje, funguje nejen na "zabydlených" místech, jakými jsou města, ale i v přírodě, krajině. Ta má v těchto prózách ráz romantický, autorka například využívá motivů starého, rozpadajícího se hradu, temných hor – místa, se kterými jsou spjata hrdinové próz, mají veskrze tajemný charakter a svým návštěvníkům poskytují nejen útěchu a inspiraci, ale také úkryt před společnostmi, do které hrdina nezapadá a jejímž zvyklostem se jeho duše brání.

V próze Orlando Ferro je záhadnost a tajemnost navíc podpořena tím, že v oné kouzelné krajině hledá svůj klid tajemný a hlavní hrdince neznámý romantický básník. V tomto případě je popis krajiny a její celkový ráz spojen ještě výrazněji s postavou básníka, neboť autorka zde pracuje s motivem dvojí identity jednoho muže, kdy hlavní hrdinka miluje tajemného básníka a netuší, že je to její bratranec. Domnívá se, že Orlando Ferro je pouze jeho známý. Mojmír tak pronáší věty vztahující se k osobě básníka, líčí krajinu jeho očima. Tím se zdůrazní propojenost hrdiny s oním místem, stává se tajemnějším, a protože příroda vstupuje do fabule jen v souvislosti se záhadným básníkem, získává tak na romantičnosti a stává se jakýmsi fiktivním geniem loci. Na konci prózy, kdy je záhada tajemného básníka objasněna, by se nabízelo jakési ochlazení těchto faktorů. Nedochozí k němu proto, že sentimentální a tajemné nezaniká s odhalením Orlanda Ferra, ale jakoby se přesouvá do

postavy Mojžíra, který odhaluje svou pravou identitu a Jarmila se do něj nakonec zamiluje.

Pokud bychom si v rámci dalšího obecného zkoumání práce s postavou chtěli všimnout ještě i psychologického rozdělení postav na kladné a záporné, pak zjistíme, že v raných prózách Terézy Novákové je toto členění velmi snadné, černobílé, nezpochybnitelné.

Jak v prózách romantizujících, tak v prózách ironizujících je velmi silný hodnotící prvek, jež čtenáře nenechá na pochybách, která z hlavních postav je kladná a která záporná. K hodnocení jako takovému pak dochází, jak už jsme výše zmínili, za první pomocí vypravěče a jeho promluv vztahujících se k hodnocené postavě, za druhé pomocí promluv ostatních postav, které na našeho hrdinu nahlíží zvenčí, optikou běžného společenského názoru.

V Maloměstském románu je například typicky zápornou postavou paní Julie Rzerychová, manželka krajského v Radiměři. Je to nesmírně sebevědomá osoba (samozřejmě s prorakouskou politickou orientací), která se na malém městě neskonalé nudí a svou nudu zahání zcela vědomým manipulováním s ostatními lidmi ve městě a nesmírně krutými intrikami. Inscenuje setkání a pozdější vztah Svatavy Krovecké s hrabětem, jehož otec nepřímo způsobil smrt Jaroslava Kroveckého.

V záporném světle je pohlížena i příbuzná Kroveckých, Paroubková, která je jednou z „obětí“ Rzerychové, ale jen díky tomu, že se jedná o osobu prospěchářskou, která nemá osobní hrdost a jejím hlavním cílem je zalíbit se vrchnosti. Je to člověk, se kterým se dá snadno manipulovat a který nemá svůj vlastní názor.

Druhým pólem je v téže próze paní Krovecká, která měla mnohem těžší život, je ženou tišší, skromnější, bez většího společenského vlivu na široké okolí, která však svou skromností, zásadovostí dokáže čtenáře přesvědčit o svých kvalitách. V této postavě převažují vlastnosti kladné, některé jsou však

méně příjemné, jako její přísnost a starosvětskost. Tím však postava získává. Je čtenáři bližší, více reálná. Omezením velkých gest se u postavy staré paní Krovecké docílilo větší skutečnosti, věrohodnosti.

Prožitek rodiny, vlasti a náboženství u postav raných próz Terézy Novákové

Náš pohled na motivickou práci s postavou v raných prózách Terézy Novákové napověděl, jaké hodnoty jsou pro život postav důležité a na jakých jistotách staví své životní přesvědčení, k čemu směřují a co je pro ně důležité.

Češství a vztah postav k vlasti

Vlastenectví a češství je prvek, který je v raných prózách Terézy Novákové velmi podstatný. Nutno poznamenat, že češství a láska k vlasti je velmi důležitou součástí života samotné autorky. Vzpomeneme-li si na její život, vybaví se nám především moment jejího vzdělávání na Amerlingově škole. Zmínili jsme, že Teréza Nováková podléhala jakémusi historizujícímu češství a zároveň byla ovlivněna veřejnými projevy svobodomyšlné mládeže proti vládě a pražským Němcům. Tyto skutečnosti se samozřejmě zřetelně odrážejí v pohledu na češství postav próz, kterým se věnujeme.¹¹

Z četby těchto próz vyplývá, jak autorka nahlíží na vlastenectví. Je spojeno s inteligencí, zájmem o četbu, veškeré společenské dění, ale také se vzděláním, kterého dosahují i hrdinky – ženy. Je tedy zjevné, že nemůžeme vlastenectví a češství omezit jenom jako lásku k vlasti, spojenou s četbou

¹¹ viz Novák, A.: Z vývoje Terézy Novákové. In: *Dílo Arna Nováka, Podobizny žen*. Novina. Praha - Brno 1940

českých knih a zpěvem českých písní, ale také jako zájem o obecné blaho, snahu změnit společnost, ale i zaměření na postavení ženy ve společnosti, sociální postavení lidí apod. Tímto směrem se pak postupem času obrací i pozornost autorčina, Teréza Nováková se postupně zbavuje naivního češství a zaměřuje se na problémy obecnějšího charakteru, které však s láskou k vlasti rozhodně souvisí.

Vztah k vlasti je v raných prózách Terézy Novákové faktorem, na jehož základě pak můžeme označit postavu buď jako kladnou, nebo jako zápornou. Převažujícím povahovým rysem všech kladných postav je vlastenectví, češství. Platí to jak pro hrdiny mužské, tak i pro hrdinky ženské. Vlastenci mají jediný zájem, a to být prospěšný své vlasti. Ideální vlastenec je spíše radikální než umírněný. Musí být připraven k oběti, aby prospěl své vlasti. Autorka sympatizuje s těmi, kteří se nebojí vzbouřit se proti režimu, i když jim za to hrozí sankce, je jí sympatické radikálnější vlastenectví. Často staví do kontrastu postavy radikálního názoru s postavami umírněnými, které jsou příliš trpělivé a možná trochu bázlivé, nechtějí žádné prudké změny. Mnohdy jsou označeny za pohodlné či vlažné ve vlasteneckém cítění. Ze srovnání s radikálnější vlasteneckou postavou vycházejí samozřejmě jako poražené. Skutečně kladná postava je ve své lásce k českému národu aktivní. Jako doklad tohoto tvrzení můžeme použít dvě postavy z povídky Z jarních dob, a to Faktora, jako reprezentanta umírněného vlastenectví, a Kováře, představitele radikálů. Faktor sice není vykreslen zcela negativně, na druhou stranu je tato postava dost často ironizována a oproti Kovářovi stojí ve zjevné nevýhodě.

V souvislosti s touto prózou však musíme zmínit smířlivý konec, který nakonec Faktorovi jeho mírnost odpouští. Autorka však toto zakončení dopisovala v pozdější době, kdy již na věc měla zřejmě poněkud jiný náhled, ovlivněný nově nabytými životními zkušenostmi.

Je důležité podotknout, že vlastenectví bývá nejvýraznějším povahovým rysem postav. Už to, jestli je postava vlastencem / vlastenkou, nám prozradí, zda se jedná o postavu kladnou nebo zápornou. A do velké míry pak předurčí její chování.

Vlastenectví jako ideál, ke kterému by se měl člověk ubírat, je ovšem nazíráno i z druhého pohledu. Znamená to, že zjevně zápornými postavami bývají lidé přesně opačného zaměření než ti, o kterých jsme se zmiňovali výše. Jedná se o Němce, kteří nesnáší český národ, popřípadě o Čechy, kteří se snaží zavděčit se Němcům a ve všem je napodobovat. Autorka při jejich hodnocení velmi často využívá ironie. Dochází opět k typizaci těchto lidí, jako postav maloměšťáckých, zlých, hloupých, agresivních, podlých, cynických...

Ne všichni Němci jsou však zlí, do takové míry autorka vlasteneckému schematismu nepodléhá. Například matka hlavní hrdinky prózy *Z jarních dob* je sice původem Němka, ale českému národu přeje a své dceři nebrání v tom, aby byla vlastenkou. V této próze bychom zcela jistě našli paralelu mezi matkou Idy Lhotové a matkou autorčinou, která byla sama německého původu.

S tématem aktivního vlastenectví dost často souvisí i schopnost obětovat se pro svou vlast. Tyto oběti mají většinou podobu velkých romantických gest. Autorce je sympatická schopnost se obětovat pro ostatní. V souvislosti s obětí pro vlast a svůj vlastenecký názor bych ovšem chtěla uvést prózu *Z mého rodného domu*, která se do jisté míry vymyká z toho, co jsme si o vlastenectví postav řekli, na druhou stranu nám však její dvojí tragika ukazuje směr dalšího snažení Terézy Novákové. Můžeme ukázat přímou souvislost této prózy a s "velkými" romány již vyžralé autorky.

Zaměříme se na hlavního hrdinu prózy *Z mého rodného domu*. Heřman je prototypem vlastenecky smýšlející kladné postavy - literárně nadaný, radikální, skrývá v sobě cosi z romantického tajemství. Romanticky tragický

je i jeho osud. Hlavním tématem prózy je jeho boj za vlast proti vlastní rodině a v neposlední řadě i zbytečnost jeho smrti, tragika nepochopení jeho osobnosti. Po hádce se svým otcem, který neschvaluje jeho vlastenecké snahy, o Češích se vyjádří jako o bláznech a synovy snahy označí za bláznovství, se Heřman dopouští sebevraždy. Tragika Heřmanova osudu je nakonec završena tím, že ačkoliv si jeho otec vinu připouští a lituje, že svého syna pohanil, po krátké době se upne na myšlenku, že jeho syna zabili jeho vlastenečtí soudruzi. *"Bylo tomu tak. Nejen báhorkou o nešťastné lásce, ale i o utracení těmi, které jsi nade vše miloval, znesvětili tvoji památku, hochu nešťastný! Těm však, kteří tebe znali, utkvěla u věčné paměti veliká tvá láska k vlasti, pro niž jsi ponížěn, zneuznán byl, bez které, když zakázána ti, život pro tebe vnady neměl."*¹²

Heřmanův osud je tedy dvakrát tragický. Jednak je tu zničený život mladého člověka, který nenalezl pochopení mezi těmi, kde by ho především měl nalézt, v kruhu rodinném, ale také zbytečnost sebevražedné smrti. Sebevraždu hodnotí autorka negativně, člověk nemá právo sáhnout si na život. Tento fakt je pak vystupňován i tím, že obětování se vlasteneckým ideálům se proti těm stejným ideálům obrací a v konečném důsledku jim uškodí, když Heřmanův otec, který je smrtí syna skutečně zdrcen, nakonec všechnu vinu svede na Heřmanovy vlastenecké druhy. Zbytečnost Heřmanovy smrti je tím završena. Oproti prózám mladšího data vzniku, je však na moment této několikanásobné tragédie upozorněno replikami vypravěče, je na ni přímo v textu ukázáno, zatímco později autorka nijak konečnou tragédii nehodnotí, lidský osud nechá zkrátka doznít bez komentáře. Tento posun však prózám prospívá, ztrácí se z nich hodnotící element a stávající se působivějšími.

¹² Nováková, T.: *Drobné prózy I*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha 1957. s.23.

Ženské hrdinky a jejich vztah k vlasti, vlastenectví

Autorka již ve svých raných pracích zdůrazňuje nutnost ženského vzdělání, na druhou stranu však nepřekračuje hranice, kdy žena je příliš vzdělaná a ztrácí tím svou ženskost.

Jestliže mluvíme o krásné vlastence, vzdělané mladé dámě, vždy si musíme všimnout faktu, že vlastenectví nikdy neznamená víc než ženství. Zde autorka poněkud ustupuje požadavku na radikálnost a nebojácnost prosadit své vlastenecké zájmy. Jedním z příkladů, jak je nahlíženo na ženskou postavu, která zapomene svou ženskost a věnuje se pouze intelektuální činnosti je postava výše zmíněné slečny Měsíčkové. Ta je ve svém intelektuáliství nakonec zesměšněna.

Žena, jejíž hlavním posláním je láska a rodina, může podstoupit oběť v podobě osamoceního života, věnovaného osvětě a obecnému blahu. Pakliže se ženská hrdinka vdá, jejím hlavním úkolem je starost o teplo rodinného krbu. Musíme ovšem poznamenat, že i touto cestou, tedy cestou rodinnou, se může žena aktivně podílet na vlasteneckém hnutí tím, že své děti vede k češství a lásce k vlasti a jejím dědictvím.

Je jasné, že i když ženy mají své místo v národně společenském dění, jejich hlavní úloha tkví především v tom, aby chránily svou rodinu a staraly se o ni. Pokud se ženy rozhodnou obětovat vlasti, pak se musí vzdát své úlohy matky a manželky a zasvěcují svůj život jen vlasti.

Z hlediska postavení ženy ve společnosti je důležitá próza Z dívčí školy, příběh, jehož hlavní hrdina Pavel Ostrovský přichází do malého města Dobroslavi, kde se setkává se svou bývalou žačkou, nadšenou vlastenkou Ludmilou Horákovou. Tato ženská postava má podle Arna Nováka autobiografické rysy.¹³ Jedná se o ženu, která sama sebe charakterizuje jako

¹³ Novák, A.: Z vývoje Terézy Novákové. In: *Dílo Arna Nováka, Podobizny žen*. Novina. Praha - Brno 1940. s. 133

"nezkrotná žačka", která se však v malé Dobroslavi nechá upoutat "poutem trojnásobným", rodinou, manželem, dítětem. Nabízí se srovnání s již zmíněnou postavou Filomény Měsíčkové. Zatímco její vzdělání bylo až do očí bijící, celý její život byl podřízen vzdělávání se. Síla osobnosti Ludmily Horákové spočívá v tom, že se jí podařilo skloubit vlastenectví a rodinu. Přesněji řečeno, v hierarchii jejích hodnot se samozřejmě posunula rodina na první místo.

Tato postava však rozhodně není tragická ve svém sebezapření se. Ludmila Horáková zažívá štěstí jako matka nadaného dítěte, a přestože se zřejmě musela vzdát vlastní kariéry, která by ovšem mohla směřovat i ke kariéře učitelky podobné postavě Filomény Měsíčkové, našla své rodinné štěstí, které je do značné míry reprezentováno nebývalým vlasteneckým zájmem jejího malého dítěte. Ludmila Horáková tak předává svému dítěti podstatu češství - lásku k národní minulosti, vroucí poměr k českému jazyku, nadšení pro vlastenecké písně.

Pokud se budeme zabývat vztahem vlastenectví a ženství, nutně se musíme opět vrátit k postavám učitelek. V kontrastu s přemoudřelou Filoménu Měsíčkovou stojí například temperamentní Ida Lhotová, hlavní hrdinka prózy *Z jarních dob*, která nejprve zastává negativní názor na umírněné vlastenectví, později však začne tiché pracovité vlastenectví ctít a vážit si ho. Ida je zamilovaná do studenta Kováře, reprezentanta vlastenecké bojovnosti. Jejich osudy však nemohou být spojeny, a tak se Ida stává učitelkou. V tomto případě se také jedná o obětování se, Idina oběť však postrádá velká romantická gesta. Hrdinka sice zůstává osamocena, avšak pomáhá obecnému blahu a prospěchu. Na konci románu pak dochází ke spojení radikálního a umírněného, dochází k tichému obětování se, pokornému přijetí vlastního údělu, se kterým se pak v prózách pozdějšího

data vzniku ještě setkáme. *"Také Ida nepřestává vedle lidumilného svého působení býti vroucí vlastenkou: jenže ví již, že nic není slovo sebe horoucnější bez ušlechtilého, byť tichého činu, jenže již nepohrdá skromnými vlastenci, kteří bez hluku pracovali tenkrát, když v pouhé ještě zimě první zavál teplejší větrík."*¹⁴. Jak jsme již zmínili, v postavě odráží autorčin vlastní názor a na této konkrétní postavě je patrná proměna v autorčině smýšlení.

Láska a rodina u postav raných próz Terézy Novákové

Dalším momentem, kterého si autorka všimá v životě svých postav, je samozřejmě láska, cit člověka k člověku. Bývá hlavním tématem především próz romantizujících.

My se ovšem zaměříme nejen na lásku ve smyslu silného citového vzplanutí dvou lidí, ale i na vztahy rodinné, s nimiž se budeme setkávat v kontextu celého díla Terézy Novákové. Začneme právě oním citovým vzplanutím.

Láska je zde veliký, nikdy neutuchající cit. Autorka se nevyhýbá velkým gestům, které souvisejí s vlastenectvím (nesmíme zapomenout, v jakém žánru a jeho variantě se stále pohybujeme), vlastenecká tematika prorůstá samozřejmě i do vztahů dvou lidí. Hlavní dějová linie velkého počtu raných próz Terézy Novákové zaměřuje na rozvíjení se milostného vztahu mezi vlastencem a vlastenkou, podkladem jejich lásky bývá společný zájem obou lidí na blahu Čech. Mladí vlastenci si na idylicky vykreslených společných schůzkách vyměňují české almanachy, podporují se vzájemně ve vlasteneckých snahách apod.

Láska však není a ani nemůže být ztvárněována jen ve své šťastné podobě. Autorka se samozřejmě věnuje i dívkám a ženám, které podlehly svodům muže. Příkladem je třeba osud Laury a její milostné vzplanutí, v

¹⁴ Nováková, T.: *Drobné prózy I*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha 1957. s. 401

souvislosti s rovinou vlastenectví bychom mohli zmínit nešťastnou lásku Svatavy Krovecké.

Žena ovšem není jen součástí milostného duetu, kromě zamilovaných idealisticky smýšlejících vlastenek se Teréza Nováková zaměřuje také na ženy jako součásti rodiny, kdy je rodina hlavním životním úkolem ženy.

V souvislosti s rodinou jako místem, kde se počíná osud každé z postav dochází i k řadě situací konfliktních. Jejich příčinou jsou nefungující vztahy mezi jednotlivými členy této malé sociální skupiny, konflikty, které mají svůj kořen v běžné lidské neschopnosti se domluvit, v lidské sobeckosti, závisti, tvrdohlavosti a pýše.

Tak dochází ke konfliktu mezi dvěma sestrami v próze Laura, na který ovšem doplácí především hlavní hrdinka. V souvislosti s vlastenectvím a konfliktem v rámci rodiny opět připomeňme osud hlavního hrdiny v povídce Z mého rodného domu.

Rodinu, jako pomyslnou startovací plochu, ze které se postavy vydávají do života, vidíme nejen v této próze, ale i v próze mladšího data vzniku, která již svým způsobem poukazuje k nenaplněnosti životů venkovských krátkých próz, ale koneckonců bychom mohli najít i paralelu s romány Jiří Šmatlán, popřípadě Drašar.

V této souvislosti jmenujme dílo s názvem Lojzička Hendrychova, dívka z lidu. Hlavní postava, literárně nadaná Lojzička doplácí na svůj sociální handicap, který souvisí s tím, že pochází z venkova. Druhým handicapem je fakt, že se jedná o postavu ženskou, a tím pádem je její cesta za vzděláním značně komplikovaná, ne však nemožná. Teréza Nováková sází na silnou osobnost, nakonec však nechává zvítězit předsudky a nezměnitelný životní úděl.

Přestože Lojzička pochází z venkova, tato próza úzce souvisí s prostředím městským. Jedná se opět o postavu ženskou, o postavu tragickou. Její tragický konec má několik rovin. Hrdinka zemře vlastní rukou, což do

jisté míry ukazuje zpět k próze Z mého rodného domu. Je zřejmý její morální pád, když se dopouští manželské nevěry. Směřování postavy ke svému sebezničení nám připomíná Drašara, Šmatlána. Všechny tyto postavy se musí vyrovnat s tím, co dostaly do vínku. Tragika příběhu Lojzičky je završena tím, že její smrt byla úplně zbytečná, že její sen stát se literátkou nakonec nebyl nesplnitelný. (I pád Drašarův je zřejmě zbytečný, vždyť z dědictví po zemřelé matce mohl vystudovat, aniž by se musel uvázat řeholnímu životu)

Vztah postav k Bohu a náboženství

V raných pracích Terézy Novákové nehraje náboženství tak výraznou úlohu, jako tomu je v díle pozdějším.

Autorka nijak explicitně nevyjadřuje náboženskou příslušnost jednotlivých hrdinů, zřejmě pro ni není tento fakt natolik důležitý.

Její postavy však rozhodně nejsou bezvěrecké, či ateistické. Předpokládáme, že jejich jednání a chování vychází z křesťanského morálního základu, který byl vlastní i samotné autorce. V centru jejího zájmu, ale i života stály zřejmě jiné hodnoty.

Na fakt, že Teréza Nováková na náboženství nezapomněla ukazuje například próza s názvem O staré panně, která spojuje rovinu vlastenectví, lásky a náboženství v příběhu, který je orámován výpovědí zemřelé ženy, jež se před branami nebeského království svěruje se svým osudem - nešťastnou láskou k básníkovi, vlastenci. Náboženství je zde viděno poměrně naivním pohledem vypravěče, který lká nad neštěstím této svobodné ženy. a se vztahem k Bohu, tak jak je vyjádřen v prózách pozdějších nemá mnoho společného.

Hodnoty postav próz s venkovskou tematikou

Teréza Nováková se svým příchodem do Litomyšle sice vzdala jednoho inspiračního místa, jímž jí bylo město, ale získala zato podněty mnohem přínosnější. Nemůžeme však říci, že by se přistěhováním na Vysočinu úplně zřekla města jako prostředí, jež využívala pro své prózy. Oba inspirační zdroje měly zpočátku rovnocenný vliv na tvorbu Terézy Novákové. Nové prostředí přineslo Teréze Novákové pohled na jinou skupinu lidí, se kterými předtím nepřišla do tak úzkého kontaktu. Její zájem se pomalu přesouvá k nižším sociálním vrstvám. Tyto krátké prózy, uveřejněné například v Úlomcích žuly označuje Arne Novák jako "*podrobný a soucitný realismus*"¹⁵

Sňatkem s Josefem Novákem se také změnilo její češství. Josef Novák pocházel ze zchudlé jihočeské rodiny, jeho osobnost zřejmě dopomohla tomu, že se Teréza, nyní Nováková, zbavila své romantické představy vlastenectví a že si začala uvědomovat skutečnou hodnotu drobných lidí, jejich pracovitosti a neokázalosti ve vlasteneckých projevech.

Práce s postavou v prózách s venkovskou tematikou

Některé z próz s venkovskou tematikou jsou ještě v mnohém podobné tvorbě předešlé – povídkám vlasteneckým a romantizujícím. Například v povídce V Zákoutí vyzorujeme idealizující tendence, které ukazují spíše k prózám, o kterých jsme pojednávali v předchozím oddělení. Hlavním hrdinou je Beneš, inteligentní, vážený a oblíbený muž, starosta obce. Autorka mapuje jeho životní osudy a osudy jeho rodiny. Pokud bychom tuto prózu chtěli zkoumat z hlediska ztvárnění hodnot – vztahu k vlasti, náboženství a

¹⁵ Novák, A.: Z vývoje Terézy Novákové. In: *Dílo Arna Nováka, Podobizny žen*. Novina. Praha - Brno 1940. s. 138

rodině, které hlavní hrdina uznává, pak nám neunikne poněkud idealizující pojetí těchto hodnot, přestože jsou opravdu o něco skromnější, ztvárněné bez zbytečného patosu a velkých gest. Mají stále neměnnou podobu jistoty, o které ani hrdina ani čtenář nezapochybuje. Tyto jistoty, jejichž kvalita není nijak explicitně vyjádřena, ale čtenář je vnímá, jsou jakýmsi podložím příběhu člověka. Ten sice končí smrtí, ale je naplněný, spokojený, v souladu a v harmonii s okolím ...

V prózách inspirovaným venkovem se autorka ponejvíce věnuje sociálně slabým lidem. Závěr prózy Dva Duškové můžeme brát jako zdůvodnění tohoto jejího zájmu. *"A tak se oba Duškové přestěhovali na velikou scénu, u jejichž dveří uhasíná jejich jméno navždy. Ta jména, která lidumil sleduje na klopotné pouti chudáků, maličkých i staříčkových, nepřekročí prahu hřbitova; ani na jediném kříži, desce, jehlanci, břečťanem a květinami obtočeném, cypřiši i vrbami zastíněném jich nezhlédne, ač v kolotání světa byli v ohromné většině, a ti vyznamenaní, nezapomenutí jen částí jeho maličkou..."*¹⁶

Postavy v prózách, o nichž nyní mluvíme, i nadále zůstávají postavami - definicemi. Jsou však mnohem reálnější, podobné skutečným lidem, kteří koneckonců posloužili jako předloha. Jsou posazeny do skutečného prostředí, které autorka osobně poznala. Povídky mají buď podobu obrazů, zahrnují jen malý úsek života postavy (Drobová polévka, Před pohřbem...), nebo jsou inspirovány celým životním příběhem (Na faře, S nůší...)

Při pohledu na to, jakým způsobem autorka pracuje s motivem postav, si všimneme, že vypravěč omezil svou hodnotící funkci, ironický vypravěč je pak zapomenut. Autorka se přiklonila ještě více k realismu, krátké prózy z venkovského prostředí jsou do jisté míry ovlivněny prací na etnografických studiích, při kterých zřejmě Teréza Nováková získala schopnost vžít se do role citlivého, pozorného, ovšem nezávislého pozorovatele. V krátkých

¹⁶ Nováková, T.: *Kamenité stezky*. Východočeské nakladatelství. Hradec Králové 1978. s.112

povídkách, obrazech realisticky popisuje těžký osud chudého venkovského člověka žijícího v drsných podmínkách Vysočiny

Stejně jako v prózách s městskou tematikou i zde je kladen velký důraz na vztah postavy a prostředí. Na pozadí prostředí je do samotného děje posléze uvedena i postava. Autorka si všímá nejen nejbližšího životního prostředí postavy, ale věnuje se i popisu krajiny Vysočiny. Vnímá ji jako krásnou, mohutnou, úchvatnou, ale také krutou, chudou, člověkem neporazitelnou.

Osudy lidí jsou neoddelitelně spojeny s krajinou. Vysočina je majestát, který nikdy nepodléhá vůli člověka, ale svou neústupností a trvalostí jako by mu neustále připomínala jejich úděl. Krajina je součástí životů lidí, kteří zde žijí. Můžeme ji vnímat i jako kontrast s malostí člověka, jako nemohoucnost člověka konkurovat přírodě, na druhou stranu pak musíme ocenit každého "malého" venkovana ztvárněného v díle Terézy Novákové, který umí žít svůj život navzdory kruté krajině, zároveň však v jejím souladu.

Podobným způsobem jako v díle dřívějším, i zde klade autorka charakteristiku člověka do přímé blízkosti s prostředím, kde žije. Ve zmiňované próze V Zákoutí je hrdina přímo propojen s obrazem vesnice, kde žije. *..mezi měšťany i 'tou honorací' není přece tak dobře jako v prostém nenuceném Zákoutí. A jak jinak! Byltě Beneš vtěleným duchem, vanoucím milým, veselým jeho předměstím!*¹⁷ Když tato postava umře, loučí se s ním i samotná příroda. *"Stejný byl hlas, když za smutného dne podzimního, ano nebe se mračilo a po Zákoutí proudy deště se rozlévaly, jako by sama příroda pro zemřelého slzy ronila, za nekonečného množství vynášeli sousedé starostu svého ke hrobu."*¹⁸

Vztah mezi postavou a prostředím, kde žije, v tomto případě tedy Vysočiny, však již není omezen na pouhou pomoc při charakterizaci postavy.

¹⁷ Nováková, T.: *Kamenité stezky*. Východočeské nakladatelství. Hradec Králové 1978. s. 20

¹⁸ tamtéž. s. 35

Prezentace hrdinů, jejich osudů, myšlenek a citů je zde v souladu s přírodou. Příroda je často přímou příčinou lidského neštěstí, smrti – například v próze Halouzky. Příroda je tedy také tvůrcem lidských osudů, autorka s ní pracuje jako se svědkem lidských životů. Tato vzájemná, dokonale promyšlená propojenost pak přispívá nejen k realistickému vyznění povídek, ale také k jejich velkému citovému náboji.

Příroda jako by reagovala na to, co se s postavami děje. Například v próze Před pohřbem zemře mlynářce dcerka a nešťastná žena nemůže v noci spát. Trpí ztrátou dítěte a zároveň ví, že den, kdy ji pohřbí, bude pro ni jako hospodyně dnem nesmírně náročným. Krajina, kterou mlynářka vidí oknem je ztvárněna takto: *"...nedral se jím denní zásvit, bylo ozářeno matnými odlesky měsíce, jenž co chvíli mráčky jsa zastírán, nížil se k příkrým žulovým stráním, mezi nimiž, přicházejíc od západu z hustých zámeckých lesů, prodírala se namáhavě horská říčka Desinka. Nad jejím kamenitým řečištěm, nad zastávkou a nádržkou při samém mlýně Holáskových, choulila se hustá bělavá mlha, slabě osvětlená měsícem; leč když ubývající světelná plocha za skály se skryla, splynuly obrysy strání, holé na nich stromy i bílý ten kouř v jedinou černou beztvárnou hmotu, a mlynářka, ocitnuvši se v úplné tmě, neviděla již ničeho kolem sebe, jen slyšela hlasité oddechování mužovo..."*¹⁹ Pohled ven není nijak utěšený, krajina je zahalena v mlze, měsíc svítí jen matně, jeho světlo se dokonce ztrácí, celý kraj pohlcuje tma...

Jak vidíme, Teréza Nováková opět nezapomíná na postavu ženy. Její úlohu však vidí mnohem realističtěji, než jak ji viděla v raných prózách. Ženské hrdinky řeší situace, které jsou autorce blízké, sama je prožila či je pozorovala ve svém okolí. Jedná se jak o mladé, svobodné dívky, tak o zralé hospodyně i stařenky. Všechny tyto ženy v sobě nesou velkou sílu vypořádat se se svým nelehkým údělem. Autorka vybírá tragické osudy, a i když příběh

¹⁹ Nováková, T.: *Drobné prózy 2*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha 1958.s. 305

nakonec skončí šťastně, v hrdince zůstane stopa po křivdě, která se jí stala. Svůj pohled na životní úděl ženy vložila autorka do úst mlynářky v próze Před pohřbem. *"Mlynářka zavrtěla smutně hlavou. 'Ženská, milá babičko, musí být jako med a máslo – šemu se musí poddat, šady vyhovět, ináč ve světě neobstojí. To už moje maminka říkávala – tatínek taky leckdy bejval kruťák... Je to v každým stavení stejný - - '"* ²⁰

Prožitek rodiny, vlasti a náboženství u postav krátkých próz s venkovskou tematikou

Vztah postav k Bohu a náboženství

Hrdinové trpělivě snášejí rány osudy, sklopí hlavu a vše těžké přijímají jako zkoušku nebo jako spravedlivý boží trest. Pokud se zdá, že postava svůj osud neunes, že na ni Bůh klade příliš mnoho těžkostí a ran, posteskuje si. Vzápětí je však tento čin komentován jako rouhání. Fakticky jde ale o jediné provinění proti víře, kterého se hlavní hrdinové dopouštějí. Postavy nijak hlouběji neřeší otázky víry, nezabývají se dogmatikou. Jejich víra koření v životě, který vedou, dědí se z rodičů na děti, spojuje celé generace. Jejich přesvědčení není povrchní, ale tak pevně zakotvené, dané, že nedojde k tomu, aby začaly uvažovat o tom, zda je jejich víra pravá. Víra v Boha se vyznačuje velkou pokorou, ale zároveň má nádech tragiky v okamžiku, kdy se na Boha obrací člověk v neštěstí.

Hrdinové věří v sílu modlitby. Autorka si poněkud podrobněji všímá osobností katolického vyznání. Například babička Loučková (hlavní hrdinka prózy S nůši) se na svých cestách do města neustále modlí – na různé úmysly - počínaje modlitbami k andělu strážnému, prosbou za šťastnou smrt konče.

²⁰ Nováková, T.: *Drobné prózy 2*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha 1958. s. 316

Právě na této postavě bychom si mohli dokázat, jak vypadá víra hrdinů próz s venkovskou tematikou. Osud hrdinky je velmi pohnutý. Přestože se s postavou setkáme prakticky na sklonku jejího života, pohledem do minulosti zjistíme, jak těžký život prožila. Hrdinka si velmi dobře uvědomuje tragiku svého bytí, ale s překvapující pokorou jej přijímá. Vnímá svůj úděl jako trest za hříchy svoje i svých rodičů. Přestože se neubrání sebelítostným vzdechům, nenapadnou ji myšlenky, že to, co prožívá, je vůči ní nespravedlivé.

Podobný pocit mají i ostatní postavy. Pokora, smíření se svým údělem je doménou všech hrdinů, s nimiž si osud tak krutě pohrává. Postava je ale vždy smířená se svým osudem, přijímá rány s vědomím odevzdanosti, ale ne zoufalství. Bůh, který sesílá těžkosti, je zároveň nadějí a útěchou postav. Hrdinové věří v jeho spravedlnost. Víra a náboženské přesvědčení jsou v těchto prózách skutečnou jistotou, nedotknutelným faktorem lidského života.

Láska a rodina u postav krátkých próz s venkovskou tematikou

Poněkud jinak je vnímán vztah člověka k člověku. Zatímco dříve byla autorčiným ideálem velká láska, zamilovanost, nyní klade důraz na lásku praktičtější, možná méně citově angažovanou, zato však mnohem trvalejší. I mladí, zamilovaní lidé musí řešit praktické stránky svého vztahu a při výběru partnera postupují racionálně. Zvažují klady a zápory budoucího partnera a jejich láska není jen záležitostí citovou. Autorka věnuje mnohem více prostoru existující rodině a také vztahu mezi matkou a dítětem.

Postavy vždy fungují v rámci nějakých rodinných vztahů, příslušnost k rodině je samozřejmostí. Rodina je křesťanským modelem – postavena na vzájemné úctě mezi manželi a poslušnosti dětí vůči rodičům. Samozřejmě se však jedná o pouhý model, realita se mu zpravidla velmi vzdaluje.

S postavením ženy v rodině souvisí spíše ponížení a bezmezná oddanost manželovi, který bývá velmi často surový, závislý na alkoholu.

Také vztah mezi rodiči a dětmi funguje jinak. Ve stáří děti opouštějí své rodiče, nechávají je napospas svému osudu, okrádají je, opovrhují jimi. Do toho, jak vypadá situace v rodině se velmi často odráží otázka peněz.

Jedině obraz mateřské lásky bývá v těchto prózách nekomplikován, co se týče vztahové roviny. Ovšem pouze jedním směrem – láska matky k dítěti je autorkou vnímána velmi silně, jako opravdu vřelý cit. Hlavní hrdinky své děti bezmezně milují. Bohužel nejvyšší intenzitu tohoto citu čtenář vnímá v okamžiku, kdy matka o své dítě přichází, v okamžiku smrti dítěte – a to i v době, kdy už je dospělé. Ztráta je pro matku velmi bolestná. Autorka si realisticky všímá všech věcí, které jsou se smrtí spojeny – všech praktických věcí. Matka musí připravit pohřeb, pohoštění pro „funusníky“. Zde vystupuje do popředí tragika situace – na základě motivu smrti a příprav pohřbu, povinnosti pro ženu velmi těžké. Všímáme si autorčiny obvyklé snahy propojit všednost a tragiku lidského osudu, čímž docílí nejen realistického dojmu, ale především velkého citového náboje.

Přestože bývá rodinná situace takto neutišená, hrdinům nezbyvá, než se se svým osudem smířit. I na této rovině funguje jakýsi pocit bezmoci, ne však zoufalství. Příslušnost k rodině je základem jejich života, postavy ji berou jako svoji povinnost, jako své lidské poslání.

Češství a vztah postav k vlasti

Pokud bychom si chtěli všimnout momentu vlastenectví, musíme konstatovat, že s nadšeným vlastenectvím, tak jak jsme na něj byli zvyklí v raných prózách, se autorka rozešla. Rozhodně však nemůžeme říci, že by se z jejích próz vytratilo národní cítění, národní vědomí. Dokládá to už jenom fakt, že prózy se odehrávají na českém venkově, hlavní hrdinové jsou Češi a

německá národnost je vnímána jako cizí, většinou nepřátelský element. (Vzpomeňme na psychologické členění próz s městskou tematikou, kde Němci byli vnímáni většinou negativně.) Souvisí to samozřejmě s volbou prostředí – postavy nemohou řešit vlastenecké otázky jako je řešily postavy próz předešlého oddílu.

Přestože je samotnému vlastenectví věnováno tak málo prostoru, paradoxně je jedinou jistotou, která postavám nepřináší přílišnou bolest a utrpení. Autorka popisuje boj člověka s jeho lidským údělem, snahu změnit sebe sama, vlastní život i pohled na svět.

3. Romány Terézy Novákové

Všechny vesnické romány mají společný jeden rys. Hlavní hrdinové, jejichž osudy sledujeme, hledají své místo na zemi, hledají svou životní pravdu, snaží se prožít svůj život tak, aby byl v souladu s jejich životním názorem. Osudy hrdinů jsou osudy blouznivců, ale i racionálně myslících osob. Společným jmenovatelem je jejich touha najít sama sebe, najít pravou víru, najít si své místo na světě, nějakou životní jistotu. Osou všech románů je cesta člověka za svým životním naplněním, které ovšem mívá u každého z hrdinů různou podobu, někteří se obracejí k náboženství, pro jiné je hlavním životním cílem šťastný rodinný život.

Životní příběhy postav vesnických románů se od sebe navzájem liší mírou naplněnosti, s mladším datem vzniku románu pocítujeme vždy silnější skepsi a beznaděj.

Vznik a inspirační podklady velkých románů Terézy Novákové

Velké romány Terézy Novákové navazují na kratší prózy s venkovskou tematikou. Odráží se v nich autorčin návrat do Prahy, který jí kromě bolestné ztráty milovaného kraje přinesl možnost dalšího studia, jež se na konečné podobě románů významně odráží. Je to zejména četba moderních literatur, anglické, německé a literatur severských. Velké romány jsou důkazem názoru Terézy Novákové na období reformace v českých dějinách, který se objeví již v *Slavině žen českých*. *"...v druhé polovici knihy proniká již vyhraněný názor, že netoliko chloubou, ale i smyslem naší minulosti jest nábožensky reformační úsilí o pravdu boží a o mravní povznesení člověka v duchu křesťanském..."*²¹

²¹ Novák, A.: Z vývoje Terézy Novákové. In: *Dílo Arna Nováka, Podobizny žen*. Novina. Praha - Brno 1940. s. 137 - 138

Teréza Nováková se často soustředí na osudy evangelíků, dědice této naší historické tradice.

Počátkem roku 1895 zapůjčil autorce farář Josef Martínek spisek Zprávy Jednoty bratrské. Zde na čtyřiceti stranách sepsal svůj příběh Jan Jílek. Přestože Teréza Nováková konstatovala, že se jedná spíše o blouznění, námět ji zaujal natolik, že jej použila jako hlavní téma svého románu Jan Jílek. Po příjezdu do Prahy se ještě věnovala studiu osudů českých exulantů a práci na tomto románu dokončila roku 1897, kdy jej zaslala do redakce Květů. Na radu Čechovu, kterého jako literáta velmi uznávala, celé dílo zkrátila a systematicky přepracovala. Pod názvem O Janu Jílkovi pak vyšlo časopisecky v Květech roku 1898, knižně pak již jako Jan Jílek ve Vilímkově knihovně roku 1904. Zde se autorka opět poněkud navrátila k původní verzi – dílo rozšířila, ale nadále respektovala rady Svatopluka Čecha, které jí dal při časopiseckém vydání.

Na konci 90. let, v době, kdy časopisecky vycházel Jan Jílek, začala Nováková pracovat na svém dalším románu o hledači pravdy Jiřím Šmatlánovi. Dokončila jej roku 1899.

Třetí román, Na Librově gruntě, psala Teréza Nováková v letech 1900 – 1901. V Květech ho publikovala ve stejném roce, kdy jej dokončila, knižně o šest let později. Předlohou byly Teréze Novákové skutečné osudy muže, s nímž se osobně setkala.

Látka předposledního románu – Děti čistého živého - se opět vrací k náboženským problémům. Se zmínkou o „adamitech“ se autorka setkala již v roce 1893. Ke zpracování látky se však dostala až v roce 1903. Ponurý charakter tohoto románu zcela jistě ovlivnilo i několik tragických rodinných událostí. Smrt syna Theodora, v dalších dvou letech úmrtí dcery Ludmily a syna Františka Vladimíra. Dílo dokončuje v roce 1906 a časopisecky ho vydává v roce 1907.

Spolu s Drašarem můžeme toto dílo považovat za vrchol autorčiny tvorby. Na rozdíl od ostatních románů však nesleduje osud jednoho člověka, ale deistické sekty. „Adamité“ Teréze Novákové dali možnost v rámci svého společenství věnovat se osudům jednotlivých postav, které jsou s touto skupinou lidí nějakým způsobem spjaty. Autorka zde, oproti ostatním románům, psychologicky prokresluje větší množství postav, tím pádem i mnohem více epizodních příhod a vedlejších dějů, které se s těmito postavami pojí. Prostřednictvím společenství „dětí čistého živého“ nás seznamuje s jednotlivými hrdiny, s jejich rozdílným vnímáním světa a s růzností jejich konečného přesvědčení. Vykreslením rozpadu sekty znásobila pocit osamělosti, nejistoty a tragiky lidských osudů.

Roku 1908 se vdova Teréza Nováková přestěhovala natrvalo do Proseče. V této době ji už sužovala srdeční choroba. Přestože musela často odjíždět do lázní a vzhledem ke svému zdravotnímu stavu nemohla pracovat v takové míře, v jaké by si přála, přinesl její pobyt další, poslední román – Drašar. Základní téma práce znala autorka již od léta roku 1893, kdy se se jménem hlavního protagonisty románu setkala poprvé. První informátorkou byla učitelka Anna Zrůstová z Pusté Rybné. Teréza Nováková začala sbírat materiál mezi pamětníky, studovala i Michlovu korespondenci a rodinné dokumenty, které byly uloženy v poličském muzeu. Hlavním pramenem jí byl zejména Michlův deník. Tématu se ale Nováková začala plně věnovat až po dokončení prací na předešlých románech. Román Drašar byl časopisecky publikován v roce 1910.

Vztah postav k vlasti, rodině a Bohu v románech Terézy Novákové

Chceme se zabývat problémem, k čemu směřují postavy v románech Terézy Novákové, v čem spočívají jejich představy o naplněném životě, čemu věří a jaké jsou hodnoty, kterým podřizují svůj život. Tyto hodnoty uzrávaly i

v samotné autorce, její postavy řeší podobné problémy, jakými se musela zabývat i ona sama, mají podobný osud. Názory románových postav navazují na názory postav krátkých próz, způsob jejich myšlení se postupně vyvíjí a s postavami krátkých próz tvoří nepřetržitou linii. Rozdíl spočívá v tom, že krátká próza nedává autorce prakticky žádnou možnost zabývat se psychologií postav, zatímco v románech může věnovat velký prostor rozpracování toho, jak se postava hledá a jak zkouší najít své životní místo. Navíc hlavní témata románů přímo souvisejí s nastíněnou problematikou, s tím, jak se člověk vyrovnává se svým životním určením.

Na Librově gruntě

Jobek Libra, hrdina románu Na Librově gruntě je jedinou hlavní postavou vesnických románů Terézy Novákové, která neřeší náboženské otázky. Příběh čtyřicetiletého svobodného mládence začíná v roce 1848. Hlavní hrdina touží po vlastní rodině, ale z finančních důvodů se nemůže oženit, přestože jeho rodina zdánlivě netrpí žádnými problémy. Jobek Libra čeká na změnu politické situace, až nebude muset plnit robotní povinnosti a bude si moci vzít za manželku dívku, kterou si vyhlédl. Příběh končí šťastným a spokojeným manželstvím Jobka Libry a Albinky Hanusové.

Jobek Libra je muž, který čtenáře zaujme jak svým vzhledem, tak svým vystupováním a povahou. Do děje je uveden jako družba na svatbě, kdy jeho povinností je zvát hosty ke svatebnímu veselí. Výjimečnost této postavy je zdůrazněna také tím, že se nejedná o svatbu malou, ale je sezváno mnoho hostů. Přesto však hlavní důraz tkví na postavě Jobka Libry – hlavního družby. *"Ale hlavní pozornost diváků přece jen k sobě vábil družba čili první mládenec. Převyšoval svou statečnou, ramenatou postavou téměř celý zástup, držel se rovně jako svíčka a vedl si tak vážně, důstojně, jako by konal nějaký obřad. Nic se nesmál potvoření muzikantů, nevšímal si posunků svých*

mladých průvodčích ani přebíhání dětí. Tvář družbova, pravidelných rysů, byla dobromyslná, dívaly se z ní laskavě i bystře pěkné modré oči a v širokých ústech blýskaly se zdravé řady silných, bílých zubů. Nejpěknější bylo čelo, široké, vyklenuté; kolem něho kroužilo tolik světle hnědých vlasů, že se hlava družbova i při statečné jeho postavě zdála velikou...".²²

Hlavní postava je charakterizována jako postava fyzicky krásná, statná, pohledná. Všimneme si však odlišnosti od ostatních účastníků veselí – mládeže, která se „potvoří“ po muzikantech, bujaře užívá svatebního veselí. V chování a zjevu Jobka Libry je znát vážnost a důstojnost. Pomocí dialogů ostatních postav nám pak autorka zprostředkovává také pohled na hlavního hrdinu, tak jak jej vnímá okolí. Jobek Libra je mužem oblíbeným, jeho okolí se mu obdivuje. Na druhé straně je však právě tento pozitivní pohled konfrontován s názorem chalupníka Skraňky (postavy spíše záporné), který reaguje na pochvaly směřované Librovi a jízlivě poznamenává: „*'Bodejt' vinše svarební a iný uměl, ' zazněl vedle nich ostrý hlas chalupníka Skraňky, 'ani nepamatuju, kolí let huž tyle vejklady dělá? Bude jich, troufám, dvacet! Že ho nevomrzely, chlapa starýho!'*“²³

Autorka k problému, který řeší hlavní postava, dochází zvenčí, využitím pohledu okolí, dialogů a názorů jiných postav. Tento pohled není a ani nemůže být jednoznačně a výhradně správný, směrodatný, do určité míry je však silný a rozhodně ovlivňující. V úvodu románu *Na Librově gruntě*, v okamžiku, kdy se poprvé seznamujeme s hlavním hrdinou, ještě netušíme, do jaké míry Libru jeho mládenectví trápí. Tento pocit je okolní společnosti skryt, má charakter osobního tajemství a je odhalen pouze osobám nejbližším.

Jobek Libra je tedy postavou kladnou, jedná se o typ člověka rozvážného, inteligentního, poslušného a pokorného. Tato postava svou pokorou a poslušností, odevzdaností svému osudu, vztahem k ostatním a

²² Nováková, T.: *Na Librově gruntě*. Mladá fronta. Praha 1957. s. 8

²³ Nováková, T.: *Na Librově gruntě*. Mladá fronta. Praha 1957. s. 10

vztahem k rodinnému životu připomene čtenáři ženské postavy próz Terézy Novákové.

Jobek Libra a jeho prožitek rodiny, náboženství a češství

V tomto románu je tedy hlavním tématem rodinný život. Dostáváme se opět k otázce, jak autorka vnímá intimní vztahy mezi dvěma lidmi. Pokud bychom chtěli z tohoto hlediska román srovnávat s autorčinými předchozími díly, asi by nás překvapil fakt, že se autorka tak docela nevzdává velké romantické lásky, vášnivého citového vzplanutí. Jobek Libra, ačkoliv je postavou spíše racionální, může vášnivá vzplanutí, má nárok na prožití opravdového citu“ *‘Dlouho jsem na Haničku zpomínal a něco se na stropě naplakal, dyž ju zakopali. No, řeknu spravedlivě, padla mi do voka holka leckerá – družboval sem na tejh svarbách, droužky se ke mně měly – snad leckerá by mě chcela, - ale já si do srdca nevzal žádnou. Ženit sem se nemoh pro ty břemena a jenomej tak si začínat a holku nechat – to neé –.to by se nešiklo do Librovýho rodu! Chcel sem zachovat mládeneckou poctivost, abych nebyl lidem pro poškleb. Dyž si nehledí selskej člověk, gruntouník, svý cti, - to teprú je vydanej všanc... Ale neptejte se, Albinko, jak mi bylo! Jak sem sebou mlátil, pěstě zatínal, skorem plakal, dyž tak sám a sám ležel sem na stropě neboli na paláci – a pomyslil si, jinej že hospodaří s hezkou a hodnou manželkou a má radost z dětí – No – vydržel sem to – sú živej posavád - - ‘“²⁴* Jobek Libra touží po společném hospodaření s manželkou a zároveň si musíme všimnout, jak lpí na cti Librova rodu.

Emotivní náboj je velmi silný, autorka se ovšem vyjadřuje opět velmi střídmě, nepateticky – využívá nářečí, také zvolené lexikum dodává

²⁴ Nováková, T.: *Na Librově gruntě*. Mladá fronta. Praha 1957. s. 63

monologu střídmy charakter – je prost velkých gest, poetizmů a omezuje se pouze a běžné, všední věci, blízké oběma postavám. Tato citově vypjatá pasáž pak plní v rámci celého románu dosti významnou funkci. Vkládá do hlavního hrdiny rys citovosti, přestože se Jobek Libra se svou vášnivostí dokáže vyrovnat v souladu s křesťanskou morálkou.

Představa Jobka Libry o svém životním určení je poměrně jasná. Rád by se oženil, ovšem chápe, že to v jeho situaci není dost dobře možné. Jako jediná postava velkých románů Terézy Novákové je se svým osudem smířený, touží po lásce, ale nepodniká žádné kroky, které by sice vedly k dosažení jeho osobního štěstí, ale na úkor ostatních. Postava skromného Jobka Libry je vzorem trpělivosti, pokory, ale i cílevědomosti, když Librovi nebrání v jeho osudu žádná vnější - politická překážka.

Představa Jobka Libry o rodině není sice v textu explicitně formulována, přesto však cítíme, že je jasná, pokud ji budeme chtít srovnat s chimérami Drašarovými či Šmatlánovými. Můžeme předpokládat, že podoba správné rodiny, šťastného manželství bude korelovat se vztahem Librových rodičů, který v rámci celého románu vyznívá jako velmi dobrý, nekonfliktní a nesetkáme s žádnou závažnější manželskou kolizí.

Přesná představa Jobka Libry o tom, jak by mělo jeho manželství vypadat, není v textu přímo formulována. předpokládáme však, že se bude v mnoha rysech shodovat s podobou vztahu rodičů Jobka Libry, který funguje na vzájemné toleranci a ve vzájemné shodě.

V románu se ovšem setkáme i s rodinnými vztahy komplikovanějšími - negativní pohled na rodinu je nám zprostředkován například konfrontací Librových představ o rodině a nešťastným manželstvím kominíka Vedřela.

Autorka však ani v tomto románu nezapomíná na náboženství a lásku k vlasti. Věnuje jim však jen velmi málo prostoru. Téma náboženství je ukryto v samotné podstatě myšlení lidí na Vysočině. Jsou katolického vyznání, jež se opět vyznačuje pokorou a poslušností. V průběhu celého

románu však nenalezneme situaci, kdy by jakákoli postava (nejen postava hlavní) musela řešit nějakou náboženskou otázku. Lidé zde prostě svým náboženstvím žijí, aniž by o něm museli nějak hlouběji uvažovat.

Ve srovnání s náboženstvím se zdá, že moment lásky k vlasti je spíše explicitně vyjádřen. Dokládá to existence postavy Vedřela, který dokonce vlast preferuje před rodinným životem. V souvislosti s hlavním hrdinou, Jobkem Librou musíme opět konstatovat, že vlastenectví je opět umírněno, láska k vlasti má znovu formu pocitu, nad kterým není důležité rozmýšlet, nějak ho řešit.

Naplnění osudu Jobka Libry

Jobek Libra je jediným hlavním hrdinou, jehož osud se v románu končí šťastně. Život Jobka Libry je naplněn. V rámci rodinného života, hlavní románové roviny, o které jsme hovořili, je Librovo štěstí dokonalé. Šťastnou shodou okolností je jeho touha po rodině uspokojena a tento pocit naplnění a spokojenosti není ničím výrazněji narušen.

Nejen celkově pozitivní vyústění románu, ale i osud hlavního hrdiny odlišuje román Na Librově gruntě od ostatních vesnických románů. Další výraznou odlišností je, že autorka pomíjí moment hledání životního naplnění hlavního hrdiny - v příběhu není zahrnut způsob přemýšlení, jakým Jobek Libra přišel na to, že jeho osudem je rodina – hrdina ví, že rodina ho učiní šťastným – skutečně se tomu tak stane (narozdíl od Drašara).

Jobek Libra je poměrně pasivní, pokud se jedná o změny v jeho vlastním osudu, ve srovnání s aktivitou Drašarovou však musíme konstatovat, že pasivita v tomto smyslu nenesení negativní příznak, Libra čeká, protože je pokorný a nehodlá se bít za své osobní štěstí za každou cenu - za cenu neštěstí ostatních. Je postavou smířenou a to, jak celý román skončí, je způsobeno vlastně jen shodou šťastných okolností.

Kladný závěr románu Na Librově gruntě je ještě upevněn a podpořen osudem kominíka Vedřela. Jeho smutné rodinné postavení se sice nezmění, ale nalezne jiný způsob, jak naložit se svým životem. Rozhodne se psát kroniku městečka Bystrého.

Jan Jílek

Román sleduje životní cestu blouznivce Jana Jílka. Hlavním tématem díla je Jílkovo hledání pravého náboženství, které by jej uspokojovalo a v němž by našel pokoj a klid. Je jediným románem, který staví na intenzivním vnitřním prožitku víry. Děj románu se odehrává v polovině 18. století, tedy v období, kdy ještě nebyla legalizována protestantská náboženství.

Jan Jílek pochází z rodiny evangelické tradice, prochází obdobím, kdy se pokládá za katolíka, ale navrácí se opět k tomu, čemu věřili jeho rodiče, obrací se na evangelickou víru. Emigruje do Německa, působí jako převaděč a na jedné ze svých cest je zatčen. Stráví krutá léta v litomyšlském žaláři, je odsouzen, podaří se mu však uprchnout zpět do Německa, kde založí rodinu. Román je zakončen smrtí hlavního hrdiny. Téma románu bychom mohli vyjádřit citací ze samého závěru. Po smrti Jana Jílka pronáší bratr Ješek repliku, která mapuje nejen životní osudy Jílka, ale také říká velmi mnoho o jeho osobě. *“‘Neplačte,’ pravil, ‘ale těšte se jako tento zemřelý se těšil, že otevře se mu brána nebes. A jistěť tak se stalo; byl hlinou poddajnou, již Bůh obměkčil a svlačil pramenem lásky a víry, byl dělníkem Páně požehnaným při národě svém, který učil příkladem utrpení a vedl důvěrou dětinnou. Věru, jako dítě k prsům matčiny, tak vinul se on k Spasiteli svému. Dobrý boj jest bojoval – odpočiňž vesele ve jménu Páně. Nad smrtí spravedlivých plakati hříšno jest – třeba jim záviděti! Pročež ani vy netruchlete, bratři,- nýbrž živi buďte po příkladě otců svých!’ ”²⁵*

²⁵Nováková,T. : *Jan Jílek*. Josef R. Vilímek. Praha 1934. s.330

Jan Jílek je postavou blouznivce. Blouznivost je rysem, kterého jsme si mohli povšimnout již v krátkých prózách, a to jak s městskou, tak i venkovskou tematikou. V tomto případě je však blouznivost extrémem. Jílek je vizionář, zdají se mu prorocké sny a touto stránkou své osobnosti se odlišuje od svého okolí. Vlastně již od dětství stojí stranou společnosti, je terčem posměchu . „*Mládež se mu posmívala, že je chybný na řeč, že je domácí (= hloupý)*“²⁶ a pokud se snaží se svým okolím ztotožnit a sblížit, výsledek nebývá přirozený a šťastný. Jedná se o muže zádumčivého, ponořeného do svých nábožných myšlenek. Postava Jana Jílka je vlastně první postavou hledače v románech Terézy Novákové. Oproti románu Na Librově gruntě zde již nalezneme moment hledání smyslu života.

Začneme-li charakteristikou postavy, a to charakteristikou vnější, pak bude nejspíš vhodné srovnat postavu Jana Jílka s postavou Libry. Zatímco Jobek Libra je hned z počátku popsán jako člověk hezký a zajímavý svým zevnějškem, Jan Jílek je v průběhu celého románu charakterizován spíše jako člověk nedokonalý, co se vzhledu týče. Je zajímavé, že v okamžiku, kdy se z postavy stává evangelík, pozmění se poněkud pohled na podstatu jeho povahy. Změní se způsob, jakým vypravěč na tuto postavu nahlíží. Do jisté míry se shoduje s pohledem evangelíků na Jana Jílka, který je chápající, vnímáme sice jistou odlišnost hrdiny od jeho okolí, ale zároveň cítíme, že Jílkova blouznivost v protestantských kruzích není odsuzována, naopak, evangelíci Jílka respektují.

Evangelíci jsou udiveni skromností a pokorou Jílkovou. Hned po příchodu do Gerlachsheimu si ho evangeličtí usedlíci povšimnou... " *Stokrát po cestě slzy nejvřelejší proléval, že ničím smrti Kristovy si nezasloužil, že je rozumu zatemnělého, jemuž unikají tajemství slov naším Spasitelem a jeho*

²⁶ Nováková, T. : *Jan Jílek*. Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 11

apoštoly pronesených... "27 " 'Blahoslavení chudí duchem, neb jejich jest království nebeské,' podotkl kazatel..." 28 V období jeho věznění se jeho vzhled, tedy přesněji řečeno vnější pohled na něj opět mění. Působí nezdravě, je bledý, hubený, získává až hrůzný ráz. "Zhubl strašlivě, hřbet, na němž dlouho nechtěly se hojiti rány a ještě déle trvaly modřiny, nahrbil se, koleny ohýbala se a klesala; pleť jeho, vždy bledá, stala se téměř příšernou bezbarvými rty a kruhy kolem očí, chmýří kolem úst a na lícních kostech vzrostlo v řídký a dlouhý plavý vous a husté vlasy stejné barvy spadaly, s vousem se mísíce, až na špičatá, vyhublá ramena hochova. Mírné a nepatrné jeho vzezření proměnilo se v podobu přímo zdivočelou; kdokoli v plném světle vězeňského dvora jej spatřil, couvl před ním ulekán." 29 Takto zbídačený je pak ideální postavou, které se má zjevit Kristus...

V závěru románu je však svým okolím jako člověk, který mnoho vytrpěl a který si zaslouží úctu. (Všimněme si posunu ve vnímání této postavy od začátku románu!)

Prožitek rodiny, lásky a češství v románu Jan Jílek

Přestože jsme zdůraznili důležitost a nadřazenost náboženství v románu Jan Jílek, zastavme se nejprve u existenciálního pocitu hlavního hrdiny souvisejícím s jeho rodinným životem. V této souvislosti si povšimněme dvou okamžiků, období Jílkova dětství – vztahu k jeho otci (Jílkův vztah k matce získává na intenzitě až později, v době Jílkovy dospělosti, kdy už má hlavní hrdina jasnou představu o tom, která víra je ta pravá) a poté na samém konci románu, kdy Jan Jílek má svou vlastní rodinu.

²⁷ Nováková, T. : *Jan Jílek*. Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 75

²⁸ Nováková, T. : *Jan Jílek*. Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 75

²⁹ Nováková, T. : *Jan Jílek*. Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 87

S Janem Jílkem se poprvé setkáváme v okamžiku smrti jeho otce. Postava Jakuba Jílka je pro podobu celého románu velmi důležitá. Jan Jílek si na svého otce uchová vzpomínku, která sice není nijak konkrétní, co se například vzhledu týče, je ale citově velmi silná, myšlenky na otce se vždy objevují v souvislosti s vírou, jež nikdy není přesněji vymezena a Jílkovi se spojí "pouze" s příjemným pocitem. Do té doby, než Jan Jílek objeví evangelickou víru, tento pocit podvědomě hledá. O evangelickém vyznání se v románu vůbec hovoří jako o víře Jílkova otce, což dokládá náš předpoklad, jak důležitá je rodina v románech Terézy Novákové. S obdobnou podobou postavy otce se setkáme například ještě v díle Děti čistého živého (otec Heleny a Josefa Kvapilových). I on výrazně ovlivní náboženské životy svých dětí.

Druhý moment, který jsme zmínili, a to vlastní Jílkovo manželství a děti, je aktuální na konci románu. A samozřejmě má svou velkou důležitost ve vztahu k náboženství. Pomineme-li postavy synů Jana Jílka, kteří jsou oba řádnými evangelíky, musíme si všimnout Aničky, manželky Jílkovy. Nejvíce nám může opět říci citace. *"Už tehdivá, dyž sem se semka přistěhoval a řekly ny: 'Je tu Kačka Kulhavá z Jaroškova, s dcerou a bratrem Šplíchalem, šťastne ze štokhauzu se dostala, chalpu prodala, ze zeme ušla,- je tu usazená, ' bylo ny tekne teplo u srdce. Zpomel sem, keraks ztývala jasným hlasem toho kvíčerka, dyž sem byl chycenej pro neposlušnost ke Kristu Ježíši. Potomej sem te zhlíd, tys byla pořádem veselá, mrštná jako ten pták na vetvici, jako veverka na jedlich pod Horama, tvářes nela růžový, ve vočích iskry. Pomyslel sem, dybych moh bejt s tebou. – Ale pan otec Šulc usoudil, abych ve stav manželský vstoutyl se sestrou Ičínskou, že ny bude doubrou pomocnicej, že budu utvrzenej ve víře, že je ny toho třeba. [...] 'No, ted'komejc nám dal se Pán přecej sejdíti v manželství a ty nelituješ, že, Ančka, žes me pojala ve stavu vdouským a že hnedkom starost vo hoška ti nastala?' [...] ' No, tak už to nelo bejt, že sme se my dva k manželství zaslíbili, z jednoho sme kraje, jednou řeče*

*mluvíme, Pána po stejnóm uctíváme,- tys ny pomocníkem, já tode pomocnicej
– a tak zůstaneme' ..."* ³⁰

Jan Jílek je natolik poslušný a pokorný (všimněme si, že náboženství podřizuje úplně všechno!), že přijímá za svou radu duchovního otce a za manželku si bere ženu, k níž má vztah spíše bratrský. Božská prozřetelnost však chtěla Jílkovi dát jinou manželku, Aničku Kulhavou. Společně se upevňují ve víře, jejich rodina je dobrým zázemím pro to, aby mohli správně žít podle přikázání evangelické církve. Rodinné zázemí je důležité pro správný rozvoj duchovního cítění člověka.

V románu Jan Jílek se setkáváme nejen s dvoustranným působením víry a rodiny, ale také v něm vnímáme spojitost rodiny a vlasti, zvýrazněnou faktem, že neštěstím lidí evangelického vyznání je nemožnost vyznávat svobodně náboženství v rodné vlasti, pokud chtějí vyznávat svou víru, musí emigrovat, vzdát se svých domovů a v neposlední řadě i celé kultury, řeči, veškerého svého domova, Čech.

Češství jako takové není v tomto románu nijak hlasitě zpodobňováno. Na druhou stranu ho zcela jistě nezapřeme již v závislosti na volbě tématu. Protestantismus, hrdinství utlačovaných Čechů, splňují náš předpoklad, že ani v tomto románu se Teréza Nováková vlastenecké tematice nevzdálila.

Náboženství a vztah postav k Bohu v románu Jan Jílek

V románu Jan Jílek převažuje moment náboženský. Hlavním tématem je osud člověka, který vyznává ilegální náboženství, jeho cesta ze pravou vírou a poté i utrpení, které musí snášet kvůli svému přesvědčení. Již samotná podstata reálné postavy, která Terézu Novákovou inspirovala, bude čtenáři evokovat myšlenky vztahující se k náboženství, k věcem nadpozemským.

³⁰ Nováková, T. : *Jan Jílek*. Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 315 - 316

Jan Jílek je postavou, která svou pravou víru hledá. Autorka zdůrazňuje citovost hrdiny už v okamžiku, kdy Jílek touží po naplnění svého života, chce nalézt jeho smysl. O tomto období se dovídáme zprostředkovaně z velmi emocionálně vypjatého rozhovoru s Mřenem - Jan Jílek vzpomíná na jeden ze zlomových okamžiků ve svém životě, kdy našel obrázek Ježíše Krista a zjistil, že jeho způsob života také způsobuje Kristovo nesmírné utrpení, mění své chování, ale cítí, že to, co dělá (v rámci katolické církve) není to pravé. Rozhovorem s Mřenem se Jílkovi otevírá cesta k tomu, aby našel pokoj a harmonii, po kterých touží.

Mřen otevírá novou možnost poznání pravdy. Jílkův dialog s ním posouvá hlavního hrdinu směrem k jeho vlastní víře, která ho citově uspokojí. Autorka propojila moment pocitu rodinného souznění (v tomto případě lásku syna k otci) a v okamžiku, kdy se Jílkovi otevřela možnost poznat pravou víru, explicitně vyjádří souvislost rodiny a pravého náboženství. *"Hospodář položil ruku na hochovo rameno: 'Chtěl bys bejt podoben otcoj svýmu?' tázal se, upřev naň pevný pohled. 'Znal sem otce tvýho, byl to služebník Krista Ježíše a evangelija věrný!' "* [...] *'Chlapče, pravil Mřeň slavnostně a povstal s lajce, 'esli chceš bejt živ podle vá přikázání božího, kerým se otec tvůj spravoval, neposlouchej strejce Chadimy, nemodli se k obrazům a soškám, nechod' na pouty a proceství, a oltářičky v komoře svoji strhej. Ale modli se, jako se modlili tvoji předkové a jak tebe tví rodičové tomu učili, jenomej žes to už zapomel. Čítej v Bibli, v ní tvůj otec taky čítával.'* " ³¹ Historická souvislost s dějinami reformovaných církví u nás pak připojuje ještě i rovinu vlasteneckou.

Autorka sleduje osud člověka evangelického vyznání, vizionáře, člověka, jehož povaha je i pro postavy v jeho okolí záhadou. Jan Jílek je jediným hlavním hrdinou vesnických románů, jehož vztah k Bohu je vztahem

³¹ Nováková, T. : *Jan Jílek*. Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 42

citovým, který se odehrává v jeho nitru, je vztahem mystickým, tajemným...

Sílu Jílkova pocitu vypravěč zprostředkovává čtenáři především tou částí románu, která se odehrává v litomyšlském vězení. Silný emocionální náboj je dán především pohledem vypravěče na hlavního hrdinu, na popis jeho zuboženého stavu, který budí soucit. V souvislosti s největší bídou a ponížením objevuje se v románu boží přítomnost, ztvárněna pomocí vizionářských snů, schopností Jílka vytrvat a snášet všechna utrpení, ale také jeho schopností oponovat okolí a bránit svou víru.

Jan Jílek ale není postavou heroickou. Teréza Nováková se vyvarovala toho, aby Jílka zobrazila jako neohroženého hrdinu bez bázně a pudu sebezáchovy. Jílek je vizionářem, postavou blouznivou, zároveň je však člověkem, který stejně jako všichni ostatní pociťuje strach.

*"Jan Jílek neznal doslovného znění všech patentů císařských, ale věděl, že jsou kruté, velmi kruté, a že podléhá jim nejen onen, který bludné víry se drží, ale i ten, kdo zapovězené knihy do Čech donáší, bez dovolení vrchnosti z panství utíká a jiné k útěku svádí. A to vše byl on, Jan Jílek, hojnou měrou konal po více než dva roky, aby rozmnožena byla říše Hospodinova a pravá víra Ježíše Krista došla zase zvelebení... Veliký strach, který odporován byl nesmírnou tělesnou slabostí, zmocňoval se co chvíli mladistvého vězně; "*³²

Postava Jílka je vystavena mučení fyzickému i psychickému. Autorka dokázala realisticky ztvárnit muka, jimiž Jílek ve vězení procházel a zároveň je pak zobrazit v psychologii samotné postavy. Jílek podléhá mučení, trápí se a trpí...

*" Tedy nepřijde den plesání a spasení, nebude vrácena země pravým dětem Kristovým - jak tolikrát sliboval a těšil Pan Otec Šulc - ale vody neštěstí a pohromy zavrou se nad nimi?"*³³

Na druhou stranu se však Jílek vždy dokáže obhájit, je schopen odolat

³² Nováková, T. : *Jan Jílek*. Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 132

³³ Nováková, T. : *Jan Jílek*. Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 173

veškerému mučení a jeho chování a výpovědi v sobě opravdu nesou stopu Božského...

" *'Pán Ježíš umřel na kříži za říchy moje a nás všech - a já taky můžu smrt postoutyt, dyž on zavolá'- pravil hoch prostě*" [...] " *'Chci rád umřít za praudu, 'zajíkal se Jílek, svěsiv hlavu.*"³⁴

Vztah Jílka k Bohu je založen na pokoře. Jan Jílek se neustále vrací ke svým minulým proviněním a touží je odčinit. Musíme poznamenat, že jako možnost odčinění hříchů chápe své utrpení ve vězení – autorka explicitně srovnává mučení Jana Jílka s mučením Krista. Nesmíme ale zapomenout na vize, které Jílek v souvislosti se svou vírou má. *"Ke konci dne třetího, záhy ne večer, sotva že světlo počalo se tratiti z obrysů okenních, podlehl hoch vysílení tělesnému a duševnímu i dobrovolnému postu; víčka pláčem téměř zkrvavělá mimoděk se zavřela a on na své otepi podél špalku tvrdě usnul. Zprvu spal zcela klidně a hluboce, beze snů; ale pak zdálo se mu, jako by kdosi, postavy světlé, však neurčité, kráčel úzkým vězením, poklekl podle něho při špalku a s rukama pozdviženýma hlasitě se k Bohu modlil. Chtěl ve spánku lépe rozeznati neznámou tu postavu, ale nedařilo se mu; kmitaly se předním pouze obrysy dlouhého světlého roucha a hlavy kadeřemi stíněné. Leč zcela zřetelně slyšel, jak neznámý přichozí, ukončiv modlitbu svou, počíná rozjímati o těžkostech a obavách do budoucna, jež Jílka po tři dny a tři noci skličovaly a jak posléze praví v úryvcích: 'Nebude rozptýleno stádo Hospodinovo, ale spojeno v jeden veliký a svorný ovčinec. Zmařeny budou nástrahy nepřátel i nastane plesání a radování mezi věrnými dětmi Kristovými...'*"³⁵

Je zajímavé, jak vypravěč tyto vize hodnotí. Zatímco hlavní postava je přesvědčena o jejich správnosti, komentář vypravěče nabádá čtenáře spíše k opatrnosti... *"Ba, blouznivý hoch příhodu svou nepovažoval za sen, nýbrž za*

³⁴ Nováková, T. : *Jan Jílek*. Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 138

³⁵ Nováková, T. : *Jan Jílek*. Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 176

*vidění, za zjevení pravdy, jehož zvláštní milostí Hospodinovou by účasten."*³⁶

Jan Jílek sice definitivně našel smysl svého života, nemusí nadále přemýšlet o to, co je správné a co ne, přesto i zde můžeme objevit náznak rozporu, který je typický pro další romány Terézy Novákové. Zatímco však u ostatních "hledáčů pravdy" autorka ničí jejich jistoty skrze vnitřní psychologii jednotlivých postav – důrazem na jejich přemýšlení, uvažování o tom, co je v životě skutečně důležité, co je učíní šťastnými, a sledováním kroků, které je k tomuto štěstí mají dovést, v románu Jan Jílek je hrdinova jistota zrelativizována zvenčí tím, že člověk mající určitou víru není svobodným ve své vlasti, historickou situací, která českým evangelíkům nepřeje. Neustále zde vnímáme hrozby, které by mohly přispět k zániku obce českých evangelických věřících (a to nejen v Čechách, ale právě i v Německu).

Z hlediska vztahu postav k náboženství bychom měli ještě v krátkosti zmínit dvě postavy katolického vyznání. Tou první, negativní postavou je Chadima - aktivní katolík, který brojí proti bludařům a neváhá udat i svého příbuzného, se kterým ho pojilo dokonce přátelství.

Druhou postavou, je katolička Kubiaska, postava mírná, která plně koreluje s postavami tolerantních láskyplných katolíků...

Jiří Šmatlán

V pořadí druhým "hledáčským" románem Terézy Novákové je román Jiří Šmatlán, jehož hlavním tématem jsou životní osudy chudého tkalce, žijícího na Vysočině, Jiřího Šmatlána, jeho životní cesta za pravdou.

Jiří Šmatlán vyrůstá v neutěšených poměrech, rodiče nemohou dále splácet dluhy a po smrti Šmatlánové odcházejí do podruží. Jiřík je od dětství velmi vnímavý a talentovaný, avšak jeho sociální situace mu nikdy neumožní docházet do škol. Tento handicap si samozřejmě od dětství s jistou trpkostí

³⁶ Nováková, T. : *Jan Jílek*. Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 176 - 177

uvědomuje. Zajímavé jsou Šmatlánovy cesty za náboženstvím. Je vychován v rodině naivního katolíka, budeme-li považovat za naivní katolicismus víru jeho otce. " *Starý Šmatlán byl jako všechno téměř obyvatelstvo okolí lužického horlivý katolík a nic pro něj nebylo na světě krásnějšího než kostelík na Chlumečku, ozdobami a obrazy přeplněný, všecek postříbřený a ozlacený. Pevně věřil, tak že to asi v nebi u Boha vypadá*" ³⁷ Jiřík Šmatlánů se však v podruží tak nadchne pro evangelictví, že nakonec konvertuje. Jako záminka k tomu slouží sňatek se zajištěnou mladou vdovou Plíhalkou. Jejich manželství však nepatří k nejšťastnějším. Záhy pak přistupuje i konflikt s místním evangelickým farářem. Jiřík nemůže zabránit nepříliš šťastnému osudu jedné ze svých dcer, který dovršuje, za tichého svědectví Šmatlánova otce, jeho nepříliš šťastný život. Jiří Šmatlán umírá poté, co ve svém životě věřil katolickému i evangelickému Bohu, nechal se ovlivnit divokou materiální filozofií neohroženého sociála Hamerníka...

Jaká je vlastně postava Jiřího Šmatlána? Zatímco Jobek Libra na čtenáře působil svou nezlomnou, ale pokornou osobností, Jan Jílek vystupoval jako vizionář, Jiřího Šmatlána můžeme pojmenovat jediným slovem - rýpal. Fakt, že jeho doménou je neustálá nespokojenost a neustálé stěžování si na všechno kolem sebe, můžeme doložit tím, jakým způsobem autorka otvírá svůj román. " *Všelijaké měli o tom lidé v Javorově hovory, co Pán Bůh dobře udělal a co by býti nemělo, na koho toho dopustil mnoho a na koho málo; některý ke všemu přikyvoval a nakonec vždy dodával, 'Bud' míno jeho pochváleno, '- jiný nad tím či oním si zabručel a zaklel, a pak uznával, že 'to ináč stejně na tom světě býti nemůže'. Ale to věděli všichni Javorovští, že Šmatlánovi z čísla stého a jedenáctého Pán Bůh ještě nikdy nic po vůli neudělal! Pořáde se Šmatlán hádal a vyčítal, špatně že jest svět zařízen, tak a takhle že by to býti mělo; uvažoval, proč že Hospodin tuhle nespravedlnost*

³⁷ Nováková, T.: *Jiří Šmatlán*. Státní nakladatelství dětské knihy. Praha 1956. s.9

*hříšnou trpí, proč všechny prostopášníky a utlačitele hromem svým nerozdrtí?*³⁸

Následuje obšírná a všeřikající charakteristika hlavní postavy, která by se ovšem dala shrnout několika slovy - rýpal, věčně nespokojený, nesoudný, rouhavý, na druhou stranu také sečtělý, na své sociální postavení bezpochyby slušně vzdělaný, ovšem i z pohledu okolních postav velmi problematický... Autorka již v úvodu románu naznačuje jednu z hlavní rovin tohoto románu, a tou je náboženství.

Obraz češství postav v románu Jiří Šmatlán

Už v předešlých románech jsme si všimli faktu, že autorka poněkud ustupuje od explicitního ztvárňování jedné z rovin, které jsou předmětem našeho zkoumání, a to roviny vlastenecké. Tento posun je ovšem v souladu s autorčiným tvůrčím vyžíváním a směřování jejího zájmu k jiným hodnotám.

To ovšem neznamená, že autorka na rovinu vlastenectví zanevřela. Naopak, zopakujme fakt, že tematika, ze které čerpá, je sama o sobě tematikou vyjadřující autorčin přístup k národním problémům. Zabývejme se tedy vztahem hlavního hrdiny k vlasti a češství.

Jiří Šmatlán, jak jsme se již zmínili, je postavou dosti sečtělou, a je logické, že je zběhlý v četbě českých knížek, a to nejen kancionálů a Bible, ale i knížek historických pojednávajících příznačně o době násilné rekatolizace. V tomto románu již začíná odstup od pohledu na vlastenectví jako na lásku k vlasti, k vlastenectví spíše ve smyslu obecného blaha, péči o vzdělanost a důraz na intelektuální rozvíjení vlastní osobnosti.

V souvislosti s hlavní postavou si musíme všimnout jedné postavy vedlejší, která našeho hrdinu dlouhý čas výrazně ovlivňuje a svým způsobem ho právě přivádí k uvažování o české historii, obecném blahu, sociální spravedlnosti (vzpomeňme, že sociální nespravedlnost bylo téma, kterým se

³⁸ Nováková, T.: *Jiří Šmatlán*. Státní nakladatelství dětské knihy. Praha 1956. s. 7

zabýval i malý Jiřík v dobách, kdy ještě chodil s otcem na poutě na Chlumeček) Jedná se o postavu javorovského evangelického faráře. Zmíníme se nyní o něm v souvislosti s vlastenectvím.

Javorovský farář je vlastenec, osoba osvícená a vzdělaná. Probouzí ve Šmatlánovi touhu po vzdělání, dalších informacích o české historii. Farař ovlivňuje Šmatlána i po svém odchodu z Javorova, a to periodikem, které vydává společně se svým příbuzným (opět příklad typického vlastenectví). Když potom prohlásí nově zavedený kancionál heidelberský za nečeský, pro naše občany nesrozumitelný, Jiří Šmatlán samozřejmě protestuje proti jeho zavedení do javorovské farnosti, tím si ovšem přivodí mnohé nesnáze a značně si znepríjemní svůj život v obci. V této souvislosti je nutné poznamenat, že se jednalo o věrouku německého původu, zatímco bývalý farář javorovský prosazoval samozřejmě dědictví českých bratří (i tento moment ukazuje samozřejmě silně k rovině vlastenectví, čeští obrozenci se k období reformace vraceli velmi často).

U Šmatlána nemůžeme tedy mluvit o lásce k vlasti podobné té, se kterou jsme se setkávali v raných povídkách Terézy Novákové, přesto však můžeme vystopovat určité paralely právě v souvislosti s postavou a jejími pocity, spjatými s národnostní myšlenkou, jimiž je například společné čtení a schůzky sousedů, snaha aktivně se podílet na veřejném životě...

Postavy a jejich vztah k lásce a rodině

Zatímco vlastenectví a jeho ztvárnění stojí jakoby na okraji zájmu autorčiných tvůrčích snah, jinak je tomu s tématem rodiny.

Pokud vycházíme z předpokladu, že rodina výrazně ovlivní život hrdiny nejen díky mezilidským vztahům, které mu dozajista zprostředkovává, a zaměříme se na ryze praktickou stránku sociálního určení hlavního hrdiny, pak musíme konstatovat, že osud Jiřího Šmatlána byl do jisté míry předurčen

již v útlém dětství. Zde se poprvé setkáváme s nešťastnou osudovostí malého Šmatlána, který ačkoliv byl zřejmě velmi nadaný, neměl valnou šanci na vzdělání.

Dojemný obraz chlapce kázajícího v přírodě po vzoru páterů jezuitů jen dokresluje nezměnitelnost cesty, která je hrdinovi určena. Vypravěč pak ve čtenáři probudí vědomí, že se Šmatlánův osud opravdu nemůže nikdy změnit. *"Kázání poslouchal nade vše rád, sedal při nich ani nedýchaje; a často i myslíval, kdyby tak někdy mohl býti knězem-kazatelem a lidi svou řečí rozplakati! - Ale na to nebylo ani pomyslení - kdežpak on, syn chud'asa, jehož chalupa přijde asi co nevidět na buben!"*³⁹

Nešťastná osudovost, se kterou se setkáme v tak výrazné podobě právě v románu Jiří Šmatlán, je tolik příznačná pro další romány Terézy Novákové. V románu Jiří Šmatlán se ve značné míře projeví také v rovině rodinné.

Hlavní hrdina je stíhán mnohými životními neštěstími a je zřejmé, že mu životní štěstí, ani z hlediska rodinného nebude dopřáno, do jisté míry je to ovšem jeho vinou. Autorka této postavě odměřuje štěstí po velmi malých dávkách a každou pozitivní událost v jeho životě vyvažuje nějakou událostí negativní.

Rodina, osudovost a životní neštěstí je symbolicky reprezentováno postavou Šmatlánova otce, který se v románu několikrát znovu vrací a v závěru románu se smíruje se svým osudem slepého žebráka. Z pohledu hlavní postavy samozřejmě vztah otce a syna nefunguje. Jiří Šmatlán se otce straní a není schopen se o něj postarat, nedostává se mu síly oponovat vlastní manželce (ukažme na fakt, že je schopen postavit se celému církevnímu společenství, ale ne vlastní ženě), a stařec chodí po žebrotě. Všimněme si podobnosti s Drašarem, Šmatlán byl schopen pohádat se s kýmkoli, pokud šel za vlastní pravdou, za otce se ale bít nedovedl...

³⁹ Nováková, T.: *Jiří Šmatlán*. Státní nakladatelství dětské knihy. Praha 1956. s. 10 - 11

V románu Jiří Šmatlán je však důležité i manželství Šmatlána a vdovy Plíhalky. Pokud bychom chtěli na počátku jejich vztahu hledat vášnivou lásku, podobnou té, kterou planuli hrdinové krátkých próz s městskou tematikou, pak ji nenajdeme u Šmatlána, ale spíše u jeho budoucí manželky. Šmatlán preferuje přátelský vztah se sousedem Plíhalem a těžko bychom mohli vystopovat k Plíhalce silnější cit než sympatie. Mohli bychom dokonce tvrdit, že spíše než sňatek, zajímal Šmatlána přestup k evangelíkům. Jiří Šmatlán ovšem nebyl ve svém manželství pochopen a šťasten, manželka neměla jeho zálibu v knihách příliš v lásce - (na tomto místě můžeme vzpomenout obdobný vztah kominíka Vedřela v románu Na Librově gruntě) a Šmatlán samozřejmě v závislosti na tomto faktu neprožíval žádný pocit životního naplnění v rodinném životě.

Do tragického osudu Jiřího Šmatlána pak spadá i rodinná tragédie Šmatlánovy dcery a jejího nešťastného sňatku do rodiny Teplých.

I v rovině rodiny, přestože není nejdůležitějším tématem hledačského románu Terézy Novákové, můžeme vystopovat životní skepsi, která se pak ještě ve větší míře projevila v dalších autorčiných románech. Osud Šmatlánův nás nutí všimnout si životní tragédie, která se v průběhu děje stupňuje, nabírá na intenzitě a síle, až pak člověk ztrácí i poslední šanci vzít osud do svých rukou a je donucen jen přihlížet své vlastní zkáze.

Náboženství a vztah postav k Bohu v románu Jiří Šmatlán

Nejvýrazněji je v románu zastoupena rovina náboženská. Šmatlán je hledačem pravdy, "vopraudovské praudy". Autorka se opět nechává inspirovat především evangelickou vírou. Jiří Šmatlán je sice pokřtěným katolíkem, ale v dospělosti, pod záminkou sňatku, konvertuje k evangelíkům. Stejně jako Jan Jílek se i Jiří Šmatlán ve svých názorech vyvíjí.

Jiří Šmatlán byl jako dítě ovlivněn svým otcem, katolíkem, který nijak nevybočuje z podoby naivního katolicismu. Narodil od starého Šmatlána však Jiřík vnímá ještě jeden fakt, který ho ke Chlumečku přitahuje. Není to však jen pocit mohutné boží přítomnosti, ale hlavně obdiv k černým páterům jezuitům, k jejich vzdělání, přísnosti, ale především schopnosti kázat, schopnosti a moci ovlivňovat mínění ostatních lidí, být ve srovnání s ostatními lidmi něčím zvláštním.

Na druhou stranu se již v této části románu projeví Šmatlánův typický povahový rys - rýpalství. V souvislosti s Chlumečkem, boží láskou a láskou k bližnímu mu nejde do hlavy velké množství žebráků. Proto hned v samém počátku příběhu se naše hlavní postava ptá, " ...proč že Panenka Maria mrzáků neuzdraví, když se tolik dnů do roka na úpatí jejího chrámu modlí a ji vzývají?... " ⁴⁰

V souvislosti se Šmatlánovým náboženským vývojem musíme zmínit jeho první setkání s evangelickou modlitebnou. "*Blíže ní téměř mezi stromy krylo se jiné stavení, nízké, táhlé. O tomto si Jiřík snadno domyslí, že jest to škola, - ale co bylo to druhé? 'Nejní to ani špejchar, ani zámek, dyť ináč by tu byl kolem dokola dvůr?' divil se nahlas. Sousedá netěšilo, že si hoch tak nápadně vede, i řekl polohlasně: 'Je to helvetské modlitebna, či jak říkají, dům Páně, a vedle je škola. Pote dál, nemaj to rádi, když im kdo kostel vokukuje.' 'Kostel?' Divil se chlapec poznovu a zase hlasitě, 'dyť to nemá ani věž, ani kříž, ani zvonici se zvonama! Takhle přecej kostely nevyhlížej!'. "* ⁴¹ Zdánlivě bezvýznamná epizoda má svou dohru, když se na obranu evangelického chrámu postaví starý protestant. Jiříka Šmatlána však obranná reakce starce překvapí, a ač je pravověrný katolík, musí uznat, že ho stařec "přehádal".

⁴⁰ Nováková, T.: *Jiří Šmatlán*. Státní nakladatelství dětské knihy. Praha 1956. s.10

⁴¹ Nováková, T.: *Jiří Šmatlán*. Státní nakladatelství dětské knihy. Praha 1956. s.11-12

V Javorově, kam se posléze přestěhovali s otcem do podruží, pak hlasitě vzpomíná častých chlumeckých poutí, na druhou stranu ho však příjemně vzruší myšlenka, že v těchto místech je poměrně silná tradice protestantského vyznání, a rozhodne se, že se podívá na bohoslužbu evangelíků, aby je poté mohl učeně přehádat. Je však okouzlen vedlejší postavou faráře, která se pak jeho životem vine jako červená nit. Nejdůležitějším románovým úkolem této postavy je ovšem přesná formulace filozofie, podle které se Šmatlán celý život řídil. "*Každému jest možno sloužiti Bohu a pravdě, jen chce-li v srdci svém! Hledej ji v knihách - v bibli i ve hvězdách, ve hvozdě tmavém i modlitebnách...*"⁴²

Zapomeneme na chvíli na životní názor Šmatlánův a zaměříme se na jeho vztah k faráři javorovskému, který velmi úzce souvisí s životním pocitem, náboženským názorem Jiřího Šmatlána a s vlasteneckou rovínou románu.

Jiří Šmatlán javorovského faráře nesmírně obdivoval. Bylo to zřejmě dáno farářovou charismatickou osobností, jeho vzděláním a vystupováním. Zřejmě byl i dobrým kazatelem, což mělo pro vznik obdivu ze strany Šmatlánovy velký význam, vzpomeňme na Chlumeček, na jezuitské faráře. Zároveň se však Šmatlánovi zalíbila ona filozofie hledání pravdy, a to z jednoduchého důvodu. Pravda, kterou lze najít v lese nevyřazuje z jejího objevování, zkoumání a šíření chudého tkalce, naopak dává mu prostor k tomu, aby o ní přemýšlel, aby ji šířil. Dialog v lese je jedním z nejdůležitějších částí celého románu a v náznacích se pak znovu a znovu vrací. Farář nehoroval pro přestoupení Šmatlána do církve evangelické, ale naopak ho pobídl k tomu, aby hledal pravdu ve věcech obyčejných, nehonosných, blízkých člověku a jeho životu.

Důležitost vztahu Šmatlána k této postavě v souvislosti s naší problematikou spočívá v tom, že vedlejší postava javorovského faráře

⁴² Nováková, T.: *Jiří Šmatlán*. Státní nakladatelství dětské knihy. Praha 1956. s.42

Šmatlána hned dvakrát opustí, dvakrát zradí. Pro vrcholné dílo Terézy Novákové je tento fakt příznačný. Jediná jistota, kterou postavy mají, se obvykle vytrácí, aby nakonec zůstaly opuštěny.

Farář se stěhuje z Javorova. Tento fakt Šmatlán velmi těžko nese, přesto na svůj idol nezapomíná, naopak si ho idealizuje a v mysli si vytváří jeho modlu. Dokonce i svůj přestup "dedikuje" bývalému faráři. Je ovšem jasné, že nově příchozí farář nemá vedle takové konkurence šanci a mezi Šmatlánem a evangelickou farou začne bujet nevraživost, která pak vyvrcholí odmítnutím heidelberského kancionálu.

Druhá farářova zrada byla zradou závažnější. Takovou, která Šmatlána, osobu velmi hrdou, možná až pyšnou nikdy nepřestala trápit. Farář se jednoduše podřídil nařízení církve a vzdal se představy o vybudování evangelické církve na českém území, která by ovšem čerpala jen z odkazu jednoty bratrské. Podlehl nátlaku představených církve a svůj boj proti nečeskému vzdal. *"Ale nejhorší pro něho ranou byly zprávy o pražských dvojctihodných pánech, vydavatelích Českobratrského hlasatele, jež se brzy po konfirmaci Růžině po reformované církvi rozhlásily..... Faráře javorovského bratránek, byv z vězení propuštěn, z Čech do ciziny se vystěhoval; farář sám, jenž nechtěl dle Heidelberského katechismu učiti a svých od zákonné věrouky se různících myšlenek se vzdáti, byl z dočasného svého úřadu sesazen. [...] Ale pak Tu ještě Šmatlán v duchu jásal nad svým hrdinou, svým prorokem, mučenníkem pravdy, srovnával je s mistry Husem a Jeronýmem. [...] Ale pak počaly se trousiti zvěsti, farář že asi povolí, jinak by sobě, manželce i dětem svým život zkazil."*⁴³ Jak dokazuje tato ukázka, Šmatlán se cítí být velice zraněný, přišel o další iluzi a uzavírá se do sebe, stává se však přísnějším, ve věcech víry se pak už řídí výhradně svým rozumem, všechny cizí myšlenky obrátí podle svého.

⁴³ Nováková, T.: *Jiří Šmatlán*. Státní nakladatelství dětské knihy. Praha 1956. s. 86

Poslední inspirací v jeho životě mu je postava Hamerníka. Ten Šmatlánovi zprostředkuje filozofii socialistickou, v jeho podání samozřejmě ateistickou, Šmatlán si však toto učení upraví podle svého názoru, takže mu vlastně splývá socialismus a křesťanské náboženství.

Přátelství těchto dvou mužů je pro román příznačné. Šmatlán obdivuje mladíka a socialistické hnutí. Jeho obdiv je však do značné míry nekritický, jako tomu bylo například u javorovského faráře. Projeví se zde opět Šmatlánova naivita a touha po spravedlivém světě, která se pak promění v jakousi vlastní interpretaci sociálního božího státu, ale také ve Šmatlánovo typické rýpalství a svolávání tábora mudrlantů a vykladačů.

Hamerník a jeho názor byl samozřejmě proti náboženství. Jeho vize je vizí socialismu konce devatenáctého století, bez náboženství, sociálně spravedlivý, s hlasovacím právem pro všechny, ale také se společnou výchovou a občanským manželstvím. Toto jsou věci, se kterými Šmatlán nemůže nikdy vnitřně souhlasit. Setkání se socialismem mu potvrdilo, že se rozhodl správně, když *"odvrhl bludy"* katolické církve, na druhou stranu však jako skutečně přesvědčený křesťan nemohl bez bázně sledovat přání socialistů, aby víra byla plně odvržena, aby se přestalo vyučovat náboženství. Nutno také poznamenat, že pravda, po které Šmatlán celý život touží, je pravdou náboženskou, ve které má víra své nezastupitelné místo. Jeho názor je stavěn do kontrastu s učením Hamerníkovým. Tento kontrast působí místy absurdně, až groteskně. *"... v táboře nespokojených skoro jisto, Kristus Spasitel že byl zakladatelem socialismu, který jest ne novou, pobuřující pravdou, ale velmi starým, oblažujícím a vykupujícím učením...I hovořilo se jen, jak budoucí svět bude zařízen: všichni budou opatřeni, nebude ani chudých ani bohatců, děti vychovávatí bude společnost, rovněž se postará o starce a neduživé, každý bude pracovat, jak dovede a stačí, žádná již metla nebude se vznášeti nad dělníkem, chalupníkem, malým řemeslníkem. Šmatlán, vida v duchu skvělé ty obrazy, zapomínal na bolesti v nohou a vmísil*

se v Hamerníkův rozhovor tak nedšenými výkřiky 'Toť bude pravá říše boží', 'Takle, jenomej takle to chtěl Spasitel náš', 'Och, chdy už to bude', - až často rozkašlal se donekonečna a všechno besedování přerušil...." ⁴⁴ Autorka explicitně vyjádřila Šmatlánovu neschopnost vystihnout rozdíl mezi křesťanstvím a socialismem. "Šmatlán nepostřehl jemných rozdílů, které dělily ideály jeho a zásady sociální demokracie; měl za to, že také oni líčí si jako slonění všech tužeb uzákonění Kristova evanjelia, tak jak líčili si je předkové, Čeští bratři, za Komenského. Což mu nepověděl sám Hamerník, že si váží mistra Husa a biskupa Bratří? A tak každý úspěch socialistů přijímal za úspěch 'božího království', za úspěch 'té nové pravdy, za kterou předci mřeli a se skrývali'." ⁴⁵ Jeho nová víra spojuje věci nespojitelné, Šmatlán je vlastně zneužit vychytralým Hamerníkem, socialismus a s ním vlastně poslední zrada ve Šmatlánově životě přichází v okamžiku, kdy se k hlavními hrdinovi blíží smrt.

Autorka opět pracuje s motivem zbytečné smrti. Stačí si všimnout, že lakomá Šmatlánka nechtěla svému manželovi platit lékaře a raději ho léčila psím sádlem. Tragika konce hlavního hrdiny (a tudíž i celého románu) je opět několikerá, podtržená rozuzlením mnohých vedlejších epizod román, jako například rozpadem manželství Šmatlánovy dcery, neúspěch kandidátů sociální demokracie ve volbách... Těsně před jeho skonem, přichází naposled ještě starý Šmatlán, který při své bídě i od vlastního syna (ovšem přičiněním snachy) odchází pouze s novými botami, ještě se s nimi ale musí schovávat. Šmatlán umírá s tušením, že jeho minulé skutky, které vykonal pro pravdu, možná nebyly správné. (Ani v tom nemá hlavní hrdina jistotu...) "Šmatlán osaměl v sednici; oheň dohořival a denní svit mizel. Jeho myšlenky zalétaly v dalekou minulost vzpomněl, kterak bera si po Plíhalovi, kamarádu, ženu, hodlal i osud otcův zlepšiti, zjinačiti. Ted' mu tajně, aby manželka neviděla,

⁴⁴ Nováková, T.: *Jiří Šmatlán*. Státní nakladatelství dětské knihy. Praha 1956. s.145

⁴⁵ Nováková, T.: *Jiří Šmatlán*. Státní nakladatelství dětské knihy. Praha 1956. s. 146

dává opotřebovanou obůj... Jinak, zcela jinak Hospodin vše obrací, než si člověk pomyslí...".⁴⁶

Smrt hlavního hrdiny Jiřího Šmatlána je stejně nenaplněnou smrtí, jako byl nenaplněný jeho život. Není možné nevzpomenout na krátké vesnické prózy S nůši, Halouzky, na smrt, která je završením životní nejistoty a bloudění, smrt, která je zbytečná, ne jednou, ale víckrát tak jako to mu bylo už v próze Z mého rodného domu.

Jiří Šmatlán je prvním románem, který končí neutěšeně. Hlavní hrdina celý život směřuje za pravdou, aby na jeho samém konci musel projít truchlivým zpytováním, které rozhodně nepodpoří správnost jeho celoživotního počínání. Síla těchto okamžiků je dána jejich všedností. Nepatetickým ztvárněním smrti, pouhým konstatováním, které přijde stejně jako smrt, náhle, ale neodvratně a uzavře hrdinův osud, jež není možné ovlivnit.

Děti čistého živého

Předposledním románem Terézy Novákové jsou Děti čistého živého, psané v letech 1903-1906.

Děti čistého živého jsou jediným románem, který nepojednává o osudu jednotlivce, ale zabývá se osudem několika lidí, jejichž životy jsou nějakým způsobem spojeny s deistickou sektou. Ve vztahu k Proseči, tedy místu, které se stalo domovem Terézy Novákové, se Arne Novák o Dětech čistého živého zmiňuje takto: „... v odlehlých, zapadlých vesnicích, samotách a mlýnech dodoutnávaly v chladnoucím popelu poslední plameny náboženské reformace české, jak je rozdmýchalo hnutí tolerančního patentu, kdežto tam beze styku se světem a osvětou, posilovány libovolným výkladem bible, se měnily v dusivé dýmy chiliastického blouznění a očekávání... Tato koncepce českého

⁴⁶ Nováková, T.: *Jiří Šmatlán*. Státní nakladatelství dětské knihy. Praha 1956. s.154

malého městečka uprostřed zachovalého venkova má hlubokou pravdu dějinnou, ale zároveň ji obklopuje dech onoho zádušného pesimismu, vlastního Teréze Novákové, s nímž v pozdních svých letech pozorovala utrpení, zanikání, hynutí všeho živoucího, obětovaného buď za rod nebo ideji..."⁴⁷ Teréza Nováková využila tohoto materiálu k tomu, aby na pozadí specifické sociální skupiny, zobrazila tisíc podob lidské tragédie, nešťastným sňatkem počínaje, bolestivou smrtí bez Boha i lidské útěchy konče. Deistická sekta dětí čistého živého je plochou, na které se rozpadají všechny lidské jistoty...

Na celkově temné podobě románu se odráží dosti významně tragédie Terézy Novákové, když přišla o svého syna Theodora, kterého považovala za „svoje druhé, lepší já“⁴⁸. Tento román je Terézou Novákovou vnímán a tvořen jako pomník mrtvému Theodorovi. Materiál k dílu sbírala zhruba deset let, využila ho, ztvárnila realisticky pravdivě, avšak sama konstatuje, zesílila jeho „temné stránky ...“⁴⁹

Krátce bychom mohli říct, že Děti čistého živého jsou vlastně románem rozpadu deistické sekty, jejíž jednotliví členové jsou nejvíc trestáni svým vlastním životem (mnohokrát se v textu objevuje zmínka, že na děti ducha Hospodin pouze rány sesílá), je románem „o záłudnosti zdánlivých jistot, o zákeřnosti nehod, které odnímají matkám děti a dětem matky..."⁵⁰ Souvislost s autorčím životem je tady více než zjevná.

První dvě třetiny románu jsou vlastně charakteristikou jednotlivých členů sekty. Autorka odkrývá charakter postav a postupně nás s nimi seznamuje, a to nejen pomocí charakteristiky přímé, ale především nepřímé. I tento fakt má v důsledku velký vliv na celkový truchlivý průběh díla. Všimněme si, že v druhé polovině románu, v okamžiku, kdy nám vypravěč

⁴⁷ Novák, A.: *O Teréze Novákové*. F. Lukavský. Česká Třebová 1930.s. 44-45

⁴⁸ Janáčková, J.: Děti čistého živého. In: *Stoletou alejí*. Československý spisovatel. Praha 1985. s. 199

⁴⁹ tamtéž. s. 200

⁵⁰ tamtéž. s. 201

nastínil podobu té určité postavy, poznáme, že její osud nezadržitelně směřuje k tragickému konci, propadáme se do lidského osudu, jako potápějící se člověk do mokřin u mlýnského náhonu..

Autorka na své hrdiny opět nahlíží z několika pohledů. Vzhledem k tomu, že se jedná o román zbývající se deistickou sektou, je nasnadě, že jedním z nejdůležitějších částí povahy jednotlivých postav je jejich náboženská orientace. Z hlediska práce s postavou je pak náboženská příslušnost využita dvojnásobem: jako stigma adomitů, jak jsou děti ducha označovány, které je staví mimo "normální" společnost, a zároveň také jako prostor pro to, jak se v rámci sekty názorově vyhranit.

Mnohem soudržněji postavy působí v prostředí rodinném, které je intimnější a přináší více citově vypjatých scén. Je zajímavé, že zatímco na poli náboženském se aktivněji angažují muži, v prostředí rodinném, je důležitým, aktivně jednajícím elementem žena. Možná i díky tomu dochází k rozdílu v citové vypjatosti v rodinném světě, který je chápán jako svět ženský.

Výrazně charakterizačním je také pohled venkovského společenství na postavu. Celkový pohled na deisty je pohledem negativním, protože nejsou považováni za pravověrné křesťany. Dost často se pak pohled společnosti spojuje s tradiční venkovskou křesťanskou morálkou, která vychází z toho, že se společenství dětí čistého živého „nespravuje podlévá víry“ a že všechno zlé, které je provází v životě, je jen boží trest. Nutno poznamenat, že venkovští lidé jsou ve svém odsuzování velmi krutí. Teréze Novákové se podařilo vystihnout podstatu netolerantní venkovské společnosti, která se nebojí nejtvrděšího odsouzení, zesměšnění, ale najdeme zde i stopu lidské touhy po krvavé senzaci (to dokládá například historie křtu Pakostových dětí, posměch, a dokonce i kamenování, které pak vlastně stálo život Helenu Koutnou). Ideálním dokladem tohoto tvrzení je závěr života nejsympatičtějšího hrdiny celého románu, Josefa Kvapila, který je ochromen těžkou nemocí.

... "nastydl tak důkladně v ledové lázni, že mu pak hlava a šíje otekla, a i když horečka polevila, zůstal mu otok po jedné straně, tvrdl a tuhl a krk stal se skoro nehybným. Již strýc neleží, dokládaly holky, ale všechna práce je mu těžká a zvláště jezdění velice jej namáhá. A co nejhoršího, školáci, ba i dospělí lidé, jeho nepřátelé, o něm vtipkují, že mu ďábel chtěl zakroutit krk, ale že se mu to podařilo jen napolo..."⁵¹

I v těchto vypjatých pasážích se autorka ubrání patosu a zůstává věrná své metodě "kritického regionálního realismu"⁵², některé pasáže ličící nějakou vypjatou událost mají ráz téměř až naturalistický. ...Nalezla světnici již otevřenu: když po delší dobu neozýval se nemocný, navrhl Kvapil hospodyni, že k bratrovi se podívá; ona svolila, ale bázlivě zůstala státi v pootevřených dveřích, kdyžto oba Lexové odebrali se za kamarádem. Postel byla všechna rozválena, těžká duchna svezla se na zem blíž dveří a v rozházených poduškách ležel Faimon polonahý a již tuhnoucí. Na zcuchané košili a nohavicích, které odhalovaly hnědé, nyní zvolna promodrávající maso, na rozšklebených, zcela otevřených ústech, z nichž vyčnívaly zbytky předních zubů, na očích v sloup obrácených a víčky nekrytých a na celé jeho zkroucené postavě bylo znáti, jak těžce k smrti pracoval.

I Kvapil zprvu se zarazil nad hrůzným pohledem, ale pak hned snažil se mrtvému zatlačit oči a sevřít čelisti. Nedařilo se mu; víčka vždy zase se zdvihla a ústa zůstávala otevřena, jako by se ještě stál pošklebovala těm, jež výraz jejich změnit chtěli..."⁵³

Z hlediska formálního je pak s postavou nakládáno podobně jako doposud. K prezentaci postav využívá autorka opět nejen promluv vypravěče, monologů postavy samotné, ale i promluv postav ostatních. V souvislosti s postavami epizodními pak poznamenejme, že jsou psychologicky méně

⁵¹ Nováková, T.: *Děti čistého živého*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha 1957. s. 302

⁵² Svadbová, B.: Doslov. In: *Teréza Nováková. Zrcadlení*. Praha 1981. s. 377

⁵³ Nováková, T.: *Děti čistého živého*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha 1957. s. 188

propracované a že bývají schematické. Jedná se většinou o postavy, které reprezentují určitou sociální skupinu a jejichž hlavním úkolem je zprostředkovat nám pohled té určité skupiny na hrdinu. Toto vidění má pak spíše obecný ráz. Jako příklad uveďme například hrobníka Machatu, Voláka, babičku Kučerovou...

Roviny, nad kterými se v naší práci zamýšlíme, jsou v Dětech čistého živého neoddělitelně spojeny, snad více než v předchozích dílech Terézy Novákové. Tento fakt nakonec také podpoří truchlivé vyznění románu - všechny lidské jistoty navzájem souvisí a v románu Děti čistého živého pak člověk přijde o všechno.

Prožitek češství a vlastenectví u postav v románu Děti čistého živého

I v tomto případě, mluvíme-li o vlastenectví, mluvíme nejen o vztahu postav k českým zemím, ale i o snahu postav o obecné blaho. Zůstaneme prozatím u postavy Kvapila, ten se z hlediska vlastenectví přibližuje ideálu Čecha svým zájmem o českou kulturu, svým zájmem o obyčejného člověka, svoji sečtělostí (i co se soudobých českých periodik týče – Slovan, Národní noviny...), rozumností, vnitřní silou, nezlomností. Vlastenci se samozřejmě věnují hlavně četbě v češtině, za prvé proto, že češtinu ovládají lépe než němčinu, za druhé proto, že je na německý národ nahlíženo jako na národ, který je k Čechům nepřátelský " '...já sic ináč taky německy umím a trochet po německu, ale to bych byl zrádcem, abych svůj groš vynakládal na písmo našich nepřátel... ' " ⁵⁴

Přestože vlastenectví není centrálním problémem románu, zaujímá zde velmi významnou pozici. Vlastenectví je i v tomto románu zobrazeno tak, jak jsme u Terézy Novákové zvyklí. Je to český patriotismus, který nám

⁵⁴ Nováková, T.: *Děti čistého živého*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha 1957. s. 97

poukazuje zpět k počátkům tvorby Terézy Novákové, četba vlasteneckých knih a vůbec snaha pozvednout Čechy a český stát (takové vlastenectví je reprezentováno především vedlejší postavou Voláka, do jisté míry pak i postavou Prokopa Kostlána, jemuž jeho vlastenecky smýšlející otec umožnil vyučit se na tiskaře, aby mohl tisknout české knížky a mohl být své vlasti prospěšný; Prokop se objevuje na sklonku Kvapilova života, jako malá jiskérka dobrých zpráv, v čamaře, usměvavý...)

Postava sudího Voláka je postavou historickou, jež je ztělesněním pravého obětavého vlastenectví, které se nebojí osobních ztrát. Volák je i podle vzhledu postavou charismatickou, jeho zjev ostatním imponuje. "*Spatřil blíže sebe mezi Kotlánem, Kubíkem a Hanělem státi muže vysoké postavy a tváře tak význačné, že nebylo snadno ji zapomenouti...*"⁵⁵

To, že vlastenectví nestojí na okraji autorčina zájmu a že má velký význam z hlediska charakterizace postav, dokládá i fakt, že se s prvním konfliktem, jehož jádrem je právě odlišný názor na pokrok, setkáváme hned v úvodní části románu. Je prezentováno rozhovorem dvou kontrastních postav, Josefem Kvapilem, osvíceným obyvatelem městečka, a hrobníkem Machatou, křesťana katolického vyznání, který téměř dokonale zapadá do častého vzorce chování katolíka, jež dává svou víru poměrně okázale najevo, na druhou stranu je ovšem často svým praktickým životem s touto vírou v rozporu. S tímto náznakem schematismu jsme se v románech Terézy Novákové již setkali, víme však, že se v těchto případech jedná většinou o postavy epizodní, které pro celý děj díla nemají velký význam a není tedy nutno prokreslovat psychologicky jejich charakter.

Dialog Machaty a Kvapila si uvedeme z několika důvodů. Tím prvním je konflikt vlastenecký, tím druhým je výše zmiňovaný pohled obyčejného, tradičního obyvatele městečka, který se ovšem na Kvapila dívá optikou

⁵⁵ Nováková, T.: *Děti čistého živého*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha 1957. s.123

pravověrného katolíka. Tím je naznačeno, že všechny roviny, kterými se budeme zabývat jsou navzájem velmi úzce propojeny, autorka zpracovává dané téma komplexně

„ 'Kohopak jste, Machato, vykopal?' ukazoval Kvapil na kosti v ošatce, dosud na vedlejším rovu uložené.

'I to dědečka Křiklavu,' vykládal směje se hrobník. 'Bylo mu vosumdesát šest, hdyž sme ho zakopali, - a je to hnedkejc znát, sousede! Nic víc nežlivá šest roků tam neleží a taková nijaká hromádka kostí z něj zbyla, jako by tam třicet byl!'

S Kvapilových rtů zmizel úsměv, tvář mu zvažněla a na zahnědlém čele usadily se mu dvě vrásky. 'Vy za šest let už vykopáváte nebožtíky, Machato? To bejt nemá! To je proti zdraví občanstva! Jenomej pomyslete, jak otravujete vzduch, když otevíráte hrob s tělem venkoncem nesetlelým! Něko se mi zdá, že je na to zákon, aby těla v zemi zůstávala roků víc. A když je hrobu třeba, máte vykopat nový!'

'Vy byste si naporoučel, sousede,' odsekl drobný mužik neuctivě. 'To aby byl ten náš boží hřbitova za dva rynky. To na vašem si to můžete zaonačit, je vás hrstka a kus ste si zabrali za humnama hodnej.'

'Anebo by se měl hřbitov odstěhovat za město, ' pokračoval Kvapil v samomluvě, neodpovídaje hrobníkovi. 'Čtu, že všude ve městech se tak děje a taky leckdes na vlastní oči jsem to viděl, když jsem byl ve světě. Stejně s vršku stýká spodní voda do rynku, k pumpě, a my ji pak pijeme, moudří doktoři psali o tom: 'Živí patří mezi živé a mrtví mezi mrtvé.' Mrtvé tělo nepatří doprostřed rynku mezi živé lidi.'

'Cák to povídáte, sousede Kvapile,- no, vy byste tomu dal! Věrného křesťana byste vyvez někam na silnici? Každém dobrej katolík chce odpočívat u toho božího kostelíčka, u svatech vostatků, aby ti boží miláčkové mohli za něj orodovat u Pána Boha; chce slyšet taky v hrobě, jak se vyzvání a mše svatá slouží! Na to by ani jemnostpán falář nemoh svolit, aby ty jeho věrný

ovečky se mu odstěhovaly někam za humna. Naše svatá katolická církev to má tuze krásně zavedeno a překážet si nedá - - " 56

Závěr poměrně vyostřeného hovoru těchto dvou osob pak patří Machatově vše říkajícímu komentáři... " *'Ty mě budeš učit znát toho pravýho Boha a jeho zákony,' zabručel a pohodil hlavou směrem ke zvonici, kudy Kvapil odešel. 'Já jsem věrnej katolickém křesťan a vo tobě ani helviti nevedí, esli seš jejich. Přinde semka na krchov, aby mi d'ál vejklad, kerak kopat hroby a mrtvý těla klást podlevá jeho vůle! A pořádem něco se mu nezdá v našej ovoci, tu pumpa, tu rynk, ted'komejc zasej voda a hřbitov! Jenomej ať si dá pozor, aby jeho nezakopali někde na křižovatce, veverkáře! A ta jeho sestra stejně je taky taková adamitka – dycky sem nebožtíka Koutnýho litoval, že si i vzal... " 57*

Postava Machaty nám připomene román Jan Jílek a vedlejší postavu Chadimy, který taktéž reprezentoval skupinu aktivních katolíků, jejichž modlení nemá konce, skutky jsou ale kruté a bezcitné, mnohdy navíc ještě paradoxně zahaleny v plášťku svaté víry. U takových postav autorka již dříve nezřídka používala kontrastu mezi tím, jakou víru navenek vyznávají a tím, jakým životem opravdu žijí. Machata je ve svém vzteklém a nenávistném přemýšlení vyrušen zvony, vyzývající k modlitbě " *...zastavil se, zase smekl, a chvíli tiše modlil se 'Anděl Páně '... " 58*

Vraťme se ale k češství a vlastenectví. To je v románu reprezentováno i dalšími postavami. Na jedné straně jsou to naši hrdinové v čele s Kvapilem, jehož vlastenecký odkaz přežívá v jeho synovci Jiřímu Koutnému, ale nesmíme zapomenout ani na Mlejnků – kolportéra, jenž rozváží bratrům novou četbu, jistě i Kubíka (ačkoli je spíše deistou než vlastencem). Další

⁵⁶ Nováková, T.: *Děti čistého živého*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha 1957. s. 11-12

⁵⁷ tamtéž. s. 13

⁵⁸ tamtéž. s. 13

postavou, která reprezentuje kladný vztah k češství, je postava pátera Saláška, vzdělaného, mírného kněze, který čte české knížky, zabývá se historií kraje.

I tato postava je souzena zvenčí, a to svými církevními představenými " *'Ó, velebný pane,' pokračoval mladý kněz s týmž trpkým úsměškem, 'nejen tu v krajině, již i v Hradci u Jeho Milosti biskupské je známo, že si kněžské důstojnosti nehledíte, že ji odhazujete jako veteš nepohodlnou. Je jisto, že vám zapisování všelijakých husitských a neznabožských příběhů, které se tu udály, mnohem více na srdci leží než udílení svátostí věřícím. Úřad kaplanský je vám jen pohodlnou záminku, abyste mohl se prohrabávati v hradském archivě od rána do večera.'*" ⁵⁹

V souvislosti s němectvím zmíníme též postavu sudího Voláka, který na sklonku života tráví nějaký čas na léčení u České Třebové, kde velmi negativně vnímá poněmčené okolí. " *'Tady mezi těmi Svitaváky a Brněnskými mi to připadá jako ve vyhnanství – přijde-li sem Čech z Třebové, z Oustí neboli z Poličky, hned se domlouvá po německu, aby se neřeklo, že je sprosták.'*" ⁶⁰

K vnějším projevům jeho vlastenectví (ale nejenom jeho) bývá například zařízení jeho světničky, kde na stěnách vedle Mistra Jana Husa a Žižky visí Karel Havlíček Borovský (stejně tak tomu bylo u litomyšlského Kostlána) Zřejmě nás nepřekvapí, že pro Kvapila a pro ostatní děti ducha živého, byl z Havlíčkova literárního odkazu nejzajímavější zejména spis Epištoly kutnohorské, o této osobě naší literatury se dokonce z úst Kvapilových dozvídáme domněnku, že měl to "pravé poznání" a byl napojen "duchem živým" .

Kdo se „spravuje rozumem“ dosti často bývá osvícený i z hlediska obecného blaha, tak jako tomu je u Koutného. Tato postava je však terčem útoků nejen z katolického tábora. Konflikt se rozvíjí i ze strany Kvapilových

⁵⁹ Nováková, T.: *Děti čistého živého*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha 1957. s. 187

⁶⁰ tamtéž. s. 158

souvěrců, je mu vyčítáno, že je příliš světský a že se "spouští pravé víry"(všimněme si podobnosti s pohledem církevních představitelů na vlastenecké zájmy pátera Saláška). Tento názor ztělesňuje Pakosta, který považuje se za pravé dítě ducha živého, musí nutně odmítnout vše, co je světské (například odvádět daně, věnovat se jiné čtbě než četba duchovní...).

K nemnoha pozitivním okamžikům celého románu pak v souvislosti s vlastenectvím patří i osud již zmíněného Prokopa, syna Kotlánova, který dal svého potomka učit tiskařem, aby se mohl na národní obrodě podílet tisknutím knih.

Náboženství, vztah postav k Bohu

Zmínili jsme, že deistická sekta má v románu Děti čistého živého funkci "zastřešit" lidskou tragédií. Vztah k Bohu a náboženství je do jisté míry podobný vztahům rodinný i v souvislosti s náboženstvím jsme svědkem absolutního rozpadu

Je zjevné, že se autorka příliš nezabývala problematikou církve evangelické, popřípadě katolické, ale že ji zajímají především osudy deistů (odvážíme se tvrdit, že je pro ni osud jednotlivce důležitější než osud společenství). Není jasné, čemu vlastně děti ducha věří, věrouka je vždy prezentována pomocí promluvy nějaké postavy, čímž je automaticky subjektivně zbarvena. Deisté vlastně nemají ani jméno...*Říkají nám všelijak: deisti, marokáni, abrahamiti, ba i adamitů nám nadávají; jsme vyznavači jediné pravé víry, která byla odjakživa. „ Chodíme ve světle Nejvyššího, jemuž nejní mína a bez něhož nic nejní...“*⁶¹ Tyto postavy se spravují svým rozumem, ale hned v úvodních pasážích románu je zjevné, že právě díky tomu

⁶¹ Nováková, T.: *Děti čistého živého*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha 1957. s.126

vznikají ve společenství závažné neshody, které zjevně nikdy nemohou být uspokojivě řešeny.

Je složité formulovat a přesně definovat věrouku dětí čistého živého a domníváme se, že přesné konstruování pravidel víry není pro naši práci tak důležité. K pochopení postav a jejich vztahu k náboženství je ale nutné učení alespoň v krátkosti zmínit.

Děti čistého živého bychom mohli rozdělit na dvě skupiny. První skupina jsou bratři, kteří propadají chiliasmu a kromě základu (že se mají chovat podle ducha, který nepřebývá v kostele, ale v nich, že se mají vyhýbat věcem světským a spravovat se podle vlastního rozumu, že Kristus nebyl spasitelem ale pouhým prorokem, duchem osvěceným) věří na brzký příchod krále Marokána, který přivede zemi pod vládu ducha. Je důležité poznamenat, že tito bratři byli opravdu přesvědčeni o příchodu krále a připravovali se na něj naivním způsobem, že zaseli oves, aby mělo Marokánovo vojsko krmivo pro své koně. Když k příchodu nedošlo, stěžovali si všichni na velké hmotné škody. Víra těchto bratří se navenek projevuje nejen typickým rozumářstvím, ale ve vztahu k okolí především odmítáním všeho světského (Kvapilovi například vyčítají jeho národní zájmy, četbu, starosti o obecné blaho" *Bratře Kvapile, já vím a poznávám, že matka dokonalost učila tě ve škole moudrosti, já vím, že dycky chodiš ver světle živém; jenom se vo tebe bojím, že věcem porušitelnejm se voddáváš, nežli jak Nejvyšší k tomu svoluje. Dyt toušecko, zač se tak tuze zasazuješ, špitály, kašny, cesty, sou věci pozemský, lživý, sou nic! Jen ve sloužení Hospodinu je světlo neporušitelnosti, ve kterém dále budem živí, až roušku tohoto mrtvého těla se sebe shodíme...)*"⁶², sami pak například odmítají platit daně, protože tím slouží pozemskému. "Nač buchne se klaněli a vodváděli daň světu, dyž sme z ducha a z matky života!"

63

⁶² Nováková, T.: *Děti čistého živého*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha 1957. s. 31

⁶³ tamtéž. s.39

Druhá názorová skupina je reprezentována především Kvapilem; z toho, co jsme si již o této postavě uvedli, vyplývá i to, jak víru dětí ducha reprezentuje on. " *'Nevíš, že stojí psáno ' Všeho zkuste a nejlepší si podržte' ? Už naši předkové zkoumali Písma napořád a tím samým došli praudy, osvícení a dokonalosti.'*" ⁶⁴ " *'Já zasej mejšlím,' odtušil Kvapil horlivě, a modré, pronikavé oči zasvítily mu podivným jasem, že světlu čistému a věčným se přiblížíme, když věci porušitelný a pozemský pořádem budem zdokonalovat. Pokrok v duchu a v pravdě je ve vůli Hospodina. Nechce duch, který světem vládne a všecko obživuje, aby byli lidé nešťastní, nemocní a hladoví. Chce, abychme všickni došli živého pokoje a jako bratři sobě rouní jeho velebili. Zapomněls, jak zní zákon, kterým se spravujou děti boží? 'Miluj boha nade vše a čiň dobře.'* Kerak bych moh těšit se z role, co mi Nejvyšší propůjčil, dybych viděl žebráka hlady umříti neboli chorýho, vo kerýho se žádněj nepostará? '" ⁶⁵

Tyto postavy se velmi dobře shodnou s ideou vlastenectví, ale není na ně v rámci společenství nahlíženo s pochopením, „pravověrné“ děti čistého živého je obviňují z toho, že jsou příliš zaměřeni na tento svět.

Osud dětí ducha je do jisté míry paralelní s osudem jejich členů. Je jím rozklad. I v tomto případě je vyvíjen nátlak hned dvěma směry. Prvním problémem, se kterým se v souvislosti s dětmi čistého živého setkáme, je konflikt uvnitř skupiny, mezi lidmi, o kterých jsme se zmiňovali výše. Tyto konflikty autorka stupňuje, od tichého nesouhlasu se zpěvem písně po kruté hádky při duchovních setkáních.

" *'Toť, toť, na ty schůzky, na ty hody lásky, do kerejch nebožtík táta náš chodíval,' přetrhla jí Faimonka řeč a zamračila se. ' Vondyno zasej se u vašich sešli, a bylo ich hodně. '*"

⁶⁴ Nováková, T.: *Děti čistého živého*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha 1957s. 31

⁶⁵ tamtéž. s. 31

'Pár známých ze Strádozně, ten žebrák Honzíček, paseckej Mlejnek, pantáta Kvapil a Pakosta ze Sedlišť. A nic po tom nebylo! Pořádem vo ňákejch knížtičkách vykládali a srounat se nemohli. Tomule ani vy, Faimonko, byste hody lásky neřekla. Jako sršáni byli.'"⁶⁶

Teréza Nováková se ale nespokojila s vnitřními problémy deistů a děti čistého živého vystavila i tlaku zvenčí, od členů církví ostatních, z nichž postavy nejtrpčeji snáší tlak a neshodu v kruhu rodinném, který probíhá nejen na rovině manžel - manželka, ale i matka dítě (tento vztah byl v tvorbě Terézy Novákové až doposud vždy bezproblémový...) Jako příklad nám poslouží postava Heleny Koutné, která na počátku románu ovdoví, přičemž se čtenář dozvídá, že její manželství nebylo z hlediska víry z nešťastnějších, protože ona, dcera ducha, vzala si za manžela katolíka. Vztah Heleny k dětem je taktéž zkomplikován náboženstvím jejího mrtvého manžela, děti "jsou připsány na jeho stránku" a musí učinit přestup, jestliže zatouží po jiné víře (evangelické). Helena Koutná však není zbavena naděje (jako jedna z mála postav v celém románu), doufá, že Jiřík, její nejmladší syn, zřejmě nezklame její naděje, že se bude spravovat podle víry pravé...

Autorka v této rovině zašla ještě o krok dál. Nechá děti ducha - hlavní hrdiny - ničit zvenčí, jinými církvemi (viz postava nešťastného Kubíka, který se nakonec nechá ovlivnit farářem, rozhodnutým vyplenit deisty), postavy se trápí v kruhu nejbližších lidí, a nakonec se setkáme i se ztrátou víry v nich samotných.

Autorka připravuje svým postavám tolik strastí, že přichází okamžik, kdy hrdina cítí, že svůj osud nemůže unést. Autorka pak vybírá ze dvou možností. Nechá svou postavu zemřít s pocitem, že ji osud trestá, naprosto vyčerpanou, na kraji svých sil, po mnoha nesmírných strastech a utrpeních.

⁶⁶ Nováková, T.: *Děti čistého živého*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha 1957. s. 258

Takový osud má například Helena Koutná, která umírá poté, co ovdověla, zůstala sama s pěti dětmi, vyhořelo jí stavení a ještě byla smutnou náhodou zraněna, když "pravověrní" křesťané kamenovali adámitku Pakostovou. Jak zoufalý a nešťastný musel být jinak silný a statečný Josef Kvapil, když se rozhodl odejít z tohoto světa vlastní rukou...

Tradičním zakončením tragického osudu je v prózách Terézy Novákové okamžik pohřbu postavy, kdy se málokdy vyhová přání zemřelého, aby se nekonal honosný, modlářský pohřeb a pokud pozůstali respektují poslední přání mrtvého, většinou se pohřbívání neobejde bez nějaké nepříjemné scény, jak tomu bylo například na pohřbu Kvapila v souvislosti se zpěvem žalmů.

Postavy v románu Děti čistého živého však vždycky neumírají s vírou v nějakého boha. Teréza Nováková postoupila až k ateismu, jako například v případě Mlejnkově, který zemřel nešťastnou náhodou a tragika jeho smrti spočívá především v tom, že odešel za světa rychle, bez víry a tedy bez naděje na posmrtný život. V případě zničeného Františka Faimona, jehož smrt je jedním z nejsilnějších okamžiků celého románu, pak sledujeme bolestivé umírání, které nemá pražádnou naději na smíření ani s neživými, ani s živými.

" 'Každej mi pomáhá, a jenomej mi přitěžuje, abych se v tý jámě voctnul spíš ', zasténal Faimon nevrle a neklidně pohyboval rukama na těžké peřině, hrabaje se v ní a od sebe ji odstrkuje. !Jakápak pomoc, - pojdu,- jako dobytče dyž padne.' Vyrazil to ze sebe hlasem chraptivým nezřetelný..."⁶⁷ "
'...když zase otevřel oči, podíval se na něho ponuře a mumlal mezi polozaťatými rty: ' Nevím, kerak bude se mnou potomej - nevěřím ani slibům Písma, ani proroctvím lidským - Věřím jen rozumu svýmu - - A můj rozum mi říká, že mě červi pozřou, až dokonám -- ''⁶⁸

⁶⁷ Nováková, T.: *Děti čistého živého*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha 1957. s. 180

⁶⁸ tamtéž. s. 181

Na tomto místě musíme připomenout, že Faimon není jedinou postavou, která přišla o Boha. Lexová, postava mlynářky se po smrti jediné dcery Růženky zhroutí, vzhledem k tomu, že se na počátku románu jednalo o ženu katolického vyznání, ženu mírnou, trpělivou a tolerantní, raní nás velmi její zoufalství, které jí sebere i náboženské přesvědčení...

" *'A panímámo,'* vstal a vzal ji za ruku, *' ukázala byste mi, kde v náhoně --'* Šeptal ta slova a zajíkal se.

Mlynářka mlčky kývla a vstala také. Šli kolem zástavky na pokraj louky a dále vysokou travou až k místům, kde stráň značně příkře k vodě spadala. U jedné z olší zastavila se Lexová a ukázala na vodu; pak se pjala v sebe ruce, ale ne k modlitbě, spínala prsty, až v nich klouby praskaly. Chvíli díval se Jiří na vodu, pak, jako by si chtěl zapamatovati okolí, rozhlížel se kolem sebe. Na nejbližší olši spatřil zavěšený věnec z chvoje a kvítí lučního a lesního.

'Dávám ho sem Růžence na poctu dvakrát do tejdne, dokád kvítí roste,' plakala mlynářka a hleděla na prostý věnec vášnivě roztouženým zrakem.

'Dávají kříž nebo obrázek Panny Marie,' podotkl mladý muž, *'vy jste dala věnec...'*

'Iříčku,' Zalkala žena v hluboké trpkosti, *' nač bych kříž nebo Panenky Marie vobrázek dávala? Vona se za nešťastný dítě mý nepřimluvila, Kristus se nad ní nesmíloval, - Pán Bůh na nebesích vo ní neveděl! My se, Iříčku, Modlíme, věříme a doufáme - ale vona žádná spravedlivost na věte nejní. Nejní snad ani žádnéj Pan Bůh na nebesích, ináč by nás musil slyšet a nad náma se smíloval. '"⁶⁹*

Tragika románu Děti čistého živého spočívá v rozkladu všech jistot, které hlavní hrdinové mají. V okamžiku, kdy se seznámíme s jednotlivými postavami a jsme uvedeni do jejich života, nezbyvá nám než tiše sledovat, jak se jejich život rozpadá a ztrácí.

⁶⁹ Nováková, T.: *Děti čistého živého*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha 1957. s. 310

Prožitek rodiny a lásky u postav v románu Děti čistého živého

Rodina v románu Děti čistého živého má obdobnou podobu, jako v románech a krátkých prózách předešlých.

Je to nejmenší sociální skupina, ve které se ta určitá postava pohybuje, jedná se o nejužší společenství lidí, nejmenší prostor, na kterém probíhají lidské osudy.

Autorka sleduje „malé lidi“ na chudé Vysočině, zaměřuje se na jejich obyčejné životy, nepřikrášluje, pouze konstatuje a rozkládá osudy hlavních hrdinů od základu – rodiny. Myslím, že v tom spočívá největší síla tohoto díla, v tom, že zmar jednotlivých postav začíná v místech, kde jsou jejich city nejobnaženější.

Podíváme-li se blíže na osudy jednotlivých rodin reprezentantů sekty, všimneme si, že se trápí neshodami v manželství nebo že trpí ztrátou někoho blízkého. Josef Kvapil jako postava, jejíž tragika (nepočítáme-li neúctu občanů městečka) přichází až téměř ke konci románu, strádá svým způsobem v manželství, kde zůstává nepochopena jeho víra, odlišující se od oficiální evangelické víry. Na druhou stranu, tento fakt nepůsobí na čtenáře tolik tragicky, neboť Kvapilka, ač nechápe manželovo setkávání s druhý a žárlí na svou švagrovou, je žena moudrá a statečná, podobající se rozšafným silným hrdinkám, které pokorně přijímají svůj osud, které věnují svou osobnost blahu rodiny a jejichž hlavním smyslem života je rodinné štěstí. Je zajímavé, že Kvapilovi nejsou jediným příkladem toho, že v manželství dochází k častým neshodám, ale kde se hrdinové nakonec smířují a dožívají ne sice ve vztahu harmonickém, ale smířeném, plným tolerance a vzájemné úcty. (Toto tvrzení zní téměř ideálně, faktem ale zůstává, že právě tento moment je v rámci celého románu momentem nevýrazným a rozhodně nepřehluší tragédie ostatní, které se na hrdiny hrnou ze všech stran, jedná se většinou tragédie rodinné, a to i ve vztahu k dětem).

Pozitivní charakter manželského usmíření také tlumí fakt, že k němu dochází až v období nejvyšší nouze, absolutního rozbití rodiny, nemoci, úmrtí... To dokládá nejen Josef Kvapil

"Kvapil s namáháním otočil tělem a tím octl se tváří v tvář Jiřímu. Mrkl víčky a rukou ukazoval stranou na odestlanou postel s tmavě pruhovanými peřinami, na níž, jak si host teprve teď všiml, ležela teta. 'Chudera, zdřímala, nebud' i nářkem nade mnou. Spí málo za nocí, mívá bolesti v životě, -- vona už zdravá nebude,' šeptal.

*Seděli ve veliké sednici, Kvapil na lajci zbudovaném kolem kachlových kamen, Jiří naproti němu při stole. 'Je to hodná žena, věrná, pracovitá; neporozuměla mně, byla mi částejc na překážku, ale cák platný, měl omší vychování nežlivá tvoje matka a já. Ten pan senior nebo superintendant, co byl s jejím pantátou zadobře, i tuze leže v hlavě. Už i to nezazlívám.' "*⁷⁰

...ale i mlynář Lexa, který své manželce vyčítal návštěvy zderadovského hřbitova, kde byly pohřbeny jejich děti.

„ 'Teda si hdi,' máchl Lexa rukou. 'Dobře víš, že to modlářstvo mám ve ošklivosti, už ses tomu mohla naučit, klanět se Nejvyššímu v lesích a na lukách, kde je tento svět nejkrásnější, a ne v kostele kamenném, uzamčeném.'

'Dyž tam máme ty svoje děti,' odpovídala úryvkovitě, hlasem slzami zdušeným.

'Dávno v prach země se robátka rozpadla a duše jejich spojila se s duchem božím, jenž do nich vešel při narození,' káral ji mlynář. 'Nad travou pouhou nařikáš a modloslužebnost provádíš! "'

[...] *"Neplač! A nebud' tu, jenomej překážíš...Dyž tak tuze dbáš, hdi do Zderadova." "*⁷¹

Když však přijde o život i Růženka, naučí se i mlynář Lexa tolerovat návštěvy hřbitova a soucitně uzná, že mlynářce již nic jiného nezbyvá.

⁷⁰ Nováková, T.: *Děti čistého živého*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha 1957. s. 303

⁷¹ Nováková, T.: *Děti čistého živého*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha 1957. s. 60

Obraz manželství má v románu většinou podobu svazku postaveného na vzájemné toleranci a respektu, pakliže se jedná o manželství dobré, a v románu Děti čistého živého se s násilím v rodinách setkáme velmi zřídka, snad jen u rodiny Pešavových, kteří ovšem z rámce románu vybočují, jsou ztvárněni jako hrdinové negativní, jež způsobí také mnoho zlého.

V románu je tentokrát zakomponován velmi dojemný milostný příběh. V románech k němu nenajdeme situaci obdobnou. Jedná se sice o příběh epizodní, ale svou podobou je velice intenzivní a svou tragikou patří k těm nejdojemnějším částem románu vůbec. Navíc Růženka, zamilovaná a milovaná dívka skončí stejnou smrtí jako syn samotné autorky, což tragiku příběhu ještě prohlubuje. Dojemnost a smutek, které z tohoto příběhu vyzařují jsou pak ještě vystupňovány dalšími okolnostmi, které by se opět mohly pojmenovat jako několikerá tragédie. Růženka umírá nedobrovolně, s mylným vědomím, že ji její láska podezřívá z účasti na orgiích adamitů, zatímco ona čekala na to, že uslyší nabídku Jiřího k sňatku.

Příběh Jiřího a Růženky se jistými způsoby prolíná celým románem. Je to vztah, který vzniká už v dětství, kdy si spolu obě děti hrají a vrcholí v době, kdy je Jiří na studiích a Růžence je kolem šestnácti let.

Je zajímavé, jakým způsobem autorka pracuje s milostným příběhem. Až do posledního okamžiku je totiž líčen idylicky. Oba mladí lidé jsou zamilovaní a jejich láska je tak čistá a obyčejná, tak pravá v běžném světě mlýna. I tento motiv je zpracován způsobem pro Terézu Novákovou typickým, všedně, mírně, svou všedností člověku blízký a svou neobřadností dojemný.

“ Podívej se, Růženko, koho tu máme, no jenomej se nevoslejchej, pojď semka, ” volala Lexová, když děvče zůstávalo na prahu státi, klopíc před Jiříkovým pátravým pohledem oči.

Zavřelo za sebou dveře a nesměle bralo se blíže k lavici kolem stolu se táhnoucí, na níž usedlo.”

'Podej přecej ruku Iříkoj, nestydí se za nás, třá je pánem, študentem.'

Ale Růženka přes napominání matčino vedla si nesměla, nemluvila, místo na hosta hleděla na háčkování ve svém klíně, je urovnávala a kolem klubka zatáčela.... " 72

Zatímco u ostatních tragických osudů cítíme, že se tragédie stupňuje až k úplnému konci, kterým je smrt, zde je vše nádherné, zamilované, čtenář vidí dobrý konec. Všimněme si, jak například autorka kloubí vztah dvou mladých lidí a idylickou přírodu.

" Za dlouhých zimních večerů, kdy osamělost na něho nejhůře doléhala a kdy soudruzi připadali mu cizejšími, hlučnějšími a protivnějšími než kdy jindy, přivolával si obraz lesa s balvany, mechem, kapradinami a břečťanem obrostlými, se skvěle zelenými loukami, s prudkou, o kamenité břehy tlukoucí bystřinou, v níž se sluneční paprsky lámaly a křížily, a vše vyvstalo před ním ještě zelenější, slunnější a květnatější, než to viděl ve skutečnosti. Představoval si pod šerými stromy Růženku, tak bílou, zaružovělou, světlovlasou a jemnou, a zachvěl se vždy napolo rozkoší, napolo bolestí, jako doma, když podával si s ní ruku aneb když pomáhaje jí přes vodu dotkl se náhodou jejího ramene, jejího boku..." 73

Konec milostného příběhu Jiřího a Růženky souvisí opět se sektou dětí čistého živého, či spíše s jejich neštěstím. Faimonce, manželce jednoho ze zesnulých adamtů nebylo Lexových štěstí právě vhod. Faimonka sama prožila vlastní tragédii, když jí kvůli manželově chladnému vztahu k církvi, ale i školství sebrali jediného syna Františka (k jejímu osudu se ještě vrátíme) a chtěla „vyjasnit“ vztahy mezi Koutným a Lexovými. Jiří se měl dovědět, že se Lexovy účastní hodů lásky, kde jsou všichni nazí a páchají různé neřesti, s nimi samozřejmě i Růženka.

⁷² Nováková, T.: *Děti čistého živého*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha 1957. s. 249

⁷³ tamtéž. s. 257

Rozhovor Faimonky a Jiřího v textu nenajdeme. Autorka obšírně popisuje rozhodnutí ženy " ...že Růženčinu nápadníku ukáže, jaký osud si chystá... " ⁷⁴, avšak rozhovor Faimonky s Jiřím si přečteme až v okamžiku, kdy už se Jiří Faimončinu „pravdu“ dozví. Autorka se přesto k tématu hovoru vrací, obě postavy jakoby zpětně doplňují nezaznamenané repliky. Tato nevyřčenost má samozřejmý účinek napětí, kdy je nám oddálen okamžik poznání, čtenář smí pouze usuzovat na obsah hovoru a vzápětí je to nejdůležitější vyřčené utvrzeno v pokračování přerušného hovoru.

Podobným způsobem autorka zakončuje i osud Růženky, která se nám ztrácí v okamžiku, kdy bychom mohli slyšet hovor Lexy a Koutného a znovu se s touto postavou setkáme až v okamžiku, kdy je „zasvěcena“, zlomena a na cestě ke smrti. Růženka umírá potupena, pošpiněna a umírá zbytečně.

Následuje příběh nesmírně zoufalé matky, která přijde o všechno, která ztratí s dcerou i smysl vlastního života. Autorka se opět vyjadřuje velmi střídmě, nepateticky. „Obyčejný, všední“ příběh lidské smrti je tradičně zasazen do obyčejných lidských starostí, nejsmutnějších povinností ženy-matky. S motivem matky pohřbívající své dítě jsme se už v tvorbě Terézy Novákové setkali, přípravy obřadu jsou vrcholem ženina zoufalství, v případě Růženky zesílené paralely mezi svatbou a pohřbem, kdy Lexová, nemůže-li své dceři vystrojit svatbu, vystrojí pohřeb, který má ovšem se zmiňovanou slavností mnoho společného. Kontrast mezi svatbou a pohřbem se na malé ploše objevuje vícekrát, díky němu se tragika příběhu zvyšuje. Lexová očekává, že mladý Koutný vysloví přání oženit se s Růženkou, zatímco čtenář už ví, jaké téma hovoru bude následovat a zároveň tuší nešťastný konec, když Lexová (paradoxně) posílá svou dceru na květiny s tím, že připouští, že děvče hovor obou mužů uslyší.

⁷⁴ Nováková, T.: *Děti čistého živého*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha 1957. s. 263

Nutno konstatovat, že Faimonka nedojde smrtí Růženčinou pokoje a že i po smrti děvče špiní pomluvami, že spáchalo sebevraždu kvůli svým adamitským rodičům. Růženčina tragédie je tímto smutně završena.

Vraťme se ale na moment k postavě Faimonky. Tato postava je jednou z mála postav, která vyznívá velmi negativně. Přestože se jedná o postavu, která zcela vědomě ovlivnila životy několika lidí, existuje v románu moment, který její chování ne snad omlouvá, ale do značné míry osvětluje.

Tato ženská postava je postavou, která má také svou životní tragédii. Jak jsme již výše zmínili, nikdy se nesmíří se ztrátou svého syna. Je zarputilá, všechnen její vztek se samozřejmě obrátí proti domnělé prapříčině všeho zla - dětem ducha. Touto zarputilostí připomíná svým způsobem mužské hrdiny velkých románů Drašar, popřípadě Šmatlán. Je zatrpklá, ale odhodlaná ve své zoufalosti bojovat všemi možnými způsoby za své štěstí (tedy spravedlnost pro své děti, návrat syna), takže ztrácí všechny morální zábrany, aniž by si uvědomila, že to, co dělá, je věc, která už dávno překročila hranice sousedských naschválů.

Autorka promýšlí postavu Faimonky do detailů, nespokojí se s tímto uzavřením příběhu a nechává Faimonku výhodně provdat svoji dceru, postavit velký a nákladný kříž, plánovat stavbu kapličky. Hlavní motivací ke všem činům, které souvisejí s budováním pomníků katolické církvi, nebylo náboženství, ale zoufalá touha po navrácení syna do matčiny náruče. K tomu ovšem nikdy nedošlo. Postava Faimonky, ač má ze všech hrdinů nejpříjemnější osud, nebo alespoň jeho zakončení, nikdy není šťastná a řadí se mezi ženy, které přišly cizí vinou o své dítě, což je jednou z životních ran nejtěžších.

Připomeňme ještě jeden nepříliš šťastný vztah mezi matkou a dětmi v již zmiňovaném případě Heleny Koutné, která trpí tím, že její děti nejsou určeny k tomu žít ve stejné víře jako ona. Koutná si je vědoma, že se jí zřejmě nepodaří obrátit děti na stranu dětí ducha, na druhou stranu syn Jiří, který je z

její strany nepokrytě preferován, se nestane modlářem, a i když se přímo neúčastní na deistických setkávání, můžeme se dovtípit, že je jediným dítětem Koutné, které k této filozofii lne.

Typickou vlastností próz Terézy Novákové je jejich osudovost. Vzpomeňme na Kubikovy, rodinu, která ač nevedla úplně nejpříkladnější rodinný život, přesto se dokázala tolerovat a smířit se se sebou navzájem. Přesto však nakonec zůstala Kubíková sama poté, co jí syn utekl za poběhlicí a zadlužil celou rodinu, zemřel jí manžel, dcera skonala po těžkém porodu, zeť na souchotiny, a jediný zbylý člen rodiny, Kubíkův vnuk Bohumil, který byl "zkažen" přílišnou láskou, stává se z něj povaleč a pijan a posléze umírá, končí svůj marný lidský život. Jeho smrt je paradoxní v tom smyslu, že přináší čtenáři spíše satisfakci. Paradoxem v životě Kubíkové je, že jí smrt vnuka, poslední naděje rodu, vlastně přinese úlevu, Kubíková je si vědoma, že s Bohumilem naživu, by její život určitě nebyl jednodušší...

*" Mějte rozum, matko, neplačte, raděj se seberte, vidím, že tu všechno na vás záleží. Pochovala jste jich víc, - a ten hoch by vám nebyl pro radost, - je ludrák a chycen na plicích, co by byl ve světě platen? "*⁷⁵

Musíme ještě připomenout, že obdobně vyznívají všechny osudy dětí ducha. Tak, jak jsme se postupně s hrdiny seznamovali, přicházejí jejich životní tragédie, ztráty, až se nám celý jejich svět definitivně rozpadne pod rukama.

Závěr románu zmírní poněkud truchlivý dopad díla, ovšem tragédie osudů dětí ducha nezabrání, přestože najde jejich pokračovatele. V epilogu není ani Jiří Koutný vykreslen jako zcela šťastný člověk, jeho doménou je spíše zádumčivost. Přesto ze samého závěru románu cítíme naději pro lidský pokrok a lidskou svobodu.

⁷⁵ Nováková, T.: *Děti čistého živého*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha 1957. s. 385

Podívejme se ještě krátce na jednu postavu, která je pro naši práci zajímavá v tom smyslu, že se v ní jednak prolínají všechny roviny, jimiž se v naší práci zabýváme (náboženství, rodina i vlastenectví). Je to již jmenovaná postava pátera Saláška.

Salášek je reprezentant kněžského stavu, katolický kněz, který nesplní slib čistoty, ale žije ve svazku s příbuznou své kuchařky. Je zbaven funkce, avšak jeho život se v okamžiku, kdy si přiznal lásku k ženě a touhu po tom, mít rodinu, obrátí k lepšímu.

Přestože se jedná o postavu vedlejší, nepropadá žádnému schematismu, a rozhodně se o ní musíme zmínit ještě v souvislosti s možností postav nějakým způsobem ovlivnit svůj osud.

Na mnoha postavách jsme viděli, že proti tomu, co je nám určeno, nemůžeme nic dělat, nemůžeme se bránit. Páter Salášek se však rozhodl vzít osud do svých rukou a jako jedné z mála postav románu dosáhl štěstí. I s touto postavou se setkáváme naposled ještě v závěrečné části románu.

Drašar

Předposlední z románů Terézy Novákové je opět inspirován osudem skutečně žijící osobností českého kněze, buditele a vlastence Josefa Václava Justina Michla. Děj románu se odehrává zhruba mezi lety 1810 až 1862 a zachycuje celý Michlův život, jeho pohnuté osudy spjaté s církevní dráhou a jeho nadějí na zlepšení poměrů nejen státních a církevních, ale (a to především) nadějí na zlepšení poměrů osobních.

Autorka čerpala z deníku Josefa Justina Michla a jeho osudy ztvárnila s překvapivou faktickou přesností a pečlivostí. Snad jenom ta část románu, která pojednává o Drašarově působení v Březinách, je více ovlivněna autorčinou obrazotvorností, neboť se z tohoto nepříliš důstojného životního

období obrozence dochovalo málo informací a Teréza Nováková mohla těžit pouze ze svědectví osob, které se s Drašarem v "březinském" období setkaly.

Román Drašar se otevírá ve mlýně Sedlických ve Staré Kamenci, kteří jsou vyrušeni návštěvou příbuzného, nechávají pracovat své mleče, sami odcházejí na křtiny právě narozeného syna Antonína Michla a jeho manželky Verunky. Všimněme si dialogů mlečů, které nesou velkou charakterizační funkci a díky nimž se seznámíme s rozvětvenou rodinou Drašarů i s jejich evangelickou minulostí (toto vědomí o vlastní rodině poslouží později Drašarovi jako jeden z důvodů, proč vykonat přestup k evangelické církvi). Novorozenci je předpovídána velká budoucnost, studia, kněžská dráha, má se zařadit do úspěšné panské drašarovské linie.

Josef Václav studuje v Litomyšli, bydlí u vzdálených příbuzných, těm však nestačí skromný příspěvek Michlova otce a Josef Václav celá svá studentská léta velmi strádá. Poměry jeho rodiny se stávají neutěšenými, otec prodělává na soudních sporech se svými příbuznými, a když se má Josef Václav Michl rozhodnout, zda vstoupí do semináře, ovlivní ho i vědomí toho, že ho rád finančně zabezpečí, neboť se nemohl spoléhat na finanční podporu své rodiny. Druhým důvodem pro souhlas s kněžskou službou, bylo přesvědčení, že piaristický řád, který podporuje vzdělání, dovolí mladému muži věnovat se aktivně české národní literatuře. Pro Drašara je řeholní život nesnadnou záležitostí, již v litomyšlském období je zamilován do své sestřenice Anny Štursové. K řeholnímu životu je ovšem tlačěn otcem a sestrou, kteří chtějí samozřejmě za Drašarovo vzdělání zaplatit co nejméně, a Drašar je donucen jejich požadavku vyhovět.

Od vstupu Drašara do řádu nabývají jeho osudy poměrně rychlý spád. Zatímco v předchozích částech románu je líčen spíše jako postava temperamentní, živá, veselá, další část románu sleduje kroky člověka zoufalého, který ztrácí v životě všechno, včetně své lidské důstojnosti. Drašar je v řádu nešťastný a řeholní život pociťuje spíše jako vězení, o své osobě na

mnoha místech románu mluví jako o občansky mrtvém člověku, nejen proto, že trpí celibátem, ale i proto, že představení řádu nejsou jeho buditelem zájmům příliš nakloněni. K pocitu nespravedlnosti vlastního osudu přispívá i fakt, že jeho vstup do řádu byl prakticky zbytečný, Drašarova matka totiž zemřela necelý rok po jeho přijetí k piaristům, a dědický podíl by mu zcela jistě zaručil takový příjem, aby mohl studovat ve stavu světském.

Drašar není postavou stvořenou pro celibát, touží po ženě, chtěl by se oženit, projde dokonce několika milostnými vztahy, které jsou ovšem vzhledem k jeho kněžství odsouzeny k zániku. Jediná jeho naděje je vystoupit z řádu, z katolické církve a vykonat vyznání víry v nějaké církvi evangelické. K tomu se hrdina nakonec odhodlá, ovšem bez úspěchu, neboť rakouské zákony stejně nedovolují bývalým kněžím, aby se ženili.

Přestupem k evangelíkům ztrácí společenské postavení v rodné Poličce, ale také své povolání učitele, protože jako odpadlík není považován za hodnověrného, aby působil jako vychovatel mládeže. Drašar žije v chudobě, prochází několika vztahy s venkovskými dívkami, které ovšem vždy končí nešťastně. Poslední Drašarovou družkou je hloupá dcera podruhyňe Anna Černá, která je charakterizována jako stvoření sobecké, egocentrické, líné...

Román končí několik let po smrti Drašarově, kdy mrtvému buditeli věnují vlastenci pamětní desku. Setkáváme se zde opět po letech s vedlejšími postavami románu, příznivci i kritiky Drašarovými, dozvídáme se z jejich úst o osudech Drašarových dětí i jeho poslední ženy v jeho životě.

Ve srovnání s postavami románů, o kterých jsme se doposud zmiňovali, je Drašar postavou velmi specifickou, a to zejména svým psychologickým prokreslením, svou genezí v rámci celého díla, ale také tíživým rozsahem své životní tragiky.

Drašar je románem, který bychom spolu s Danielou Hodrovou mohli nazvat románem ztracených iluzí ⁷⁶. Postava Drašara má v tvorbě Terézy

⁷⁶ viz Hodrová, D.: Román ztracených iluzí. In: *Hledání románu*

Novákové unikátní místo. Je stejně jako hrdinové Děti čistého živého drcen osudem a svou předurčeností, svou rozervaností snad navazuje na postavu Jiřího Šmatlána. Ztrátou všech svých jistot, svou nejistotou, svou zoufalou touhou po "něčem", snad po sobě samém, odkazuje k moderním postavám přelomu století. Teréza Nováková do této postavy vtělila životní deziluzi, všechnu lidskou nejistotu, která rozmělnjuje a ničí celý lidský život a spolu s nadějí bere člověku i jeho veškerou lidskou důstojnost.

Všechny roviny, které v souvislosti s postavami v tvorbě Terézy Novákové zkoumáme, mají v románu Drašar povětšinou velmi neutěšený ráz. Jistoty, které postavy v románech této autorky mají, ideály, k nimž svými životy směřují, jsou v Drašarovi rozmělněny, stávají se z nich pouze nejasné kontury, k nimž hlavní hrdina poněkud zoufale nahlíží, aniž by si byl vědom jejich povahy, místo aby se k nim přibližoval, se svým ideálům vzdaluje. Drašar je hnán neustálou touhou po něčem, je trvale naplněn nespokojeností se svým životem a zoufale se ho snaží změnit. Jeho kroky nejsou kroky kupředu, naopak, tato postava se v průběhu románu propadá čím dál tím víc hlouběji, její osud je stále smutnější, jeho postavení trapné. Postava završuje s svůj zoufalý život v naprosté lidské bídě, odsuzována a opovrhována. Člověk, který mohl dokázat mnohé, utratil svůj vlastní život.

Román Drašar je románem lidské nejistoty, lidského neštěstí, ale také lidské pýchy, zoufalství a v neposlední řadě lidské slabosti...

S tématem postavy Drašara pracuje autorka obdobným způsobem, jako jsme tomu byli zvyklí v jejích předchozích dílech. Opět využívá tři tradiční způsoby prezentace postav, pomocí promluv vypravěče, pomocí promluv ostatních postav a nakonec i replik samotného hlavního hrdiny, které mohou mít jak podobu vlastní přímé řeči, nevlastní přímé řeči i vnitřního monologu.

Zaměříme-li se na prvně jmenovaný způsob prezentace postavy, a to promluvy vypravěče, musíme konstatovat, že v souvislosti s hlavním hrdinou je využíván poměrně skromně. Tento fakt ukazuje na modernost románu, na

moderní zpracování tématu postavy. Autorka samozřejmě využívá promluvy vypravěče k tomu, aby charakterizovala nějakou postavu, většinou jde však o postavu epizodní, jejíž psychologie není pro celek románu důležitá. Jako příklad můžeme uvést setkání Drašara s Kollárovou Mínou, charakteristiku Míny.

Ve vztahu charakteristice k postavě hlavní se vypravěčovy promluvy omezí na charakteristiku nepřímou, v souvislosti s charakteristikou přímou pak pohledem vypravěče sledujeme pouhý hrdinův vzhled, nikoli však jeho psychologii.

V úvodu románu se setkáme s druhým způsobem prezentace postav - pomocí promluv postav ostatních. ..." *'Ten nám, pane, dal, náš Jozífek Václav,' vypravoval její muž rozjařeně. 'Plničkej ho byl kostel, jak křičel, dyž velebněj pán Kříž ho mazal svatejma volejma lil na něho vodu! Ani sme si s chlapcem nevěděli rady! A tuhle švagr a sestra říkali, že je to dobrý znamení!'*

' Řikal sem,' dotvrzoval mlynář, Jenž se byl přiblížil a na truhlu vedle lože usedl, 'že bude z hocha něco znamenitýho, velkej pán! Že se nebude vostejchat ani kostela ani kněze! '"⁷⁷

Tento dialog nám do románového děje uvádí hlavního hrdinu, plní funkci charakterizační, nejen ve vztahu k postavě hlavní, Drašarovi, který je zřejmě temperamentní a zcela jistě je mu předurčena velká budoucnost, ale v tomto případě i vzhledem k postavě vedlejší, Drašarovu otci, který je hrdý na svého syna a celé jeho bytí je naplněno ambicemi, které vidí v synovi krátce po narození osobnost, která povznese Drašarův rod.

Způsob prezentace postav prostřednictvím jejich pohledu na postavu jinou, je v rámci celého románu velmi důležitý. Slouží k celkovému prokreslení hrdinovy psychologie a vzhledem k tomu, že nám autorka zprostředkovává pohled postav, jejichž názory se navzájem liší, znemožní čtenáři jednoznačné odsouzení prezentovaného hrdiny i jeho glorifikaci. Tak

⁷⁷ Nováková, T.: *Drašar*, Josef R. Vilímek. Praha 1934. s.27

se například v Březinách setkáme s několikerým pohledem na zběhlého katolického kněze Michla, pohledem postav, které mají Drašara upřímně rády a velmi si cení jeho osobnosti (Lapáčková, Kaštánek, Maděrovi...), ale také například pohledem svatebčanů na svatbě Hegerovy dcery, kteří vnímají Drašarovu přítomnost na slavnosti jako nesmírně trapnou.

" Andrle, jenž byl stále v popředí a s nakladatelem svatby hovořil a šeptal, přece si povšimkl toho, co kolem Drašara se dělo. 'Jenomej haňbu svrbě plodí,' šeptal Hegrovi vyčítavě, 'neměl ste ho zvat! Je pro poškleb poctivému člověku! Slyšel ste, co mu říkala paňmáma Makovská? - Taková přecej konalá selka!...' "

'Cák sem měl dělat?' šeptal starosta navzájem, - 'Nemoh' sem vodříct učednému člověku, - a stejně sám se pozval! Přecej bejval profesorem, je doktor písem, - šecko dovede napsat, vyhádat!'

*'Učednej člověk! Doktor písem!' opakoval Andrle s tichým, potupným smíchem! ' Blázen je, rozumu pomatenýho! Viděl jste, kerak tancoval po cestě s Ančkou Slavičkovou, skleničkářkou? To by přece žádnej rozumnej člověk neud'ál!' "*⁷⁸

V románu najdeme i poslední způsob, jakým lze prezentovat postavu - a to pomocí jejích vlastních replik. Jedná se o repliky, které jsou součástí dialogů, ale autorka pracuje také s nevlastní přímou řečí, s vnitřním monologem, nezřídka velmi citově vypjatým, zároveň však realistickým, bez patosu, velkých gest. Tyto promluvy mají velký charakterizační význam, neznamená to ovšem, že by byly jednoznačnou odpovědí na otázky spojené s hrdinovou psychologií, objasňují sice mnohé z hrdinovy povahy, ale nevysvětlují vše, část Drašarovy mysli zůstane čtenáři skrytá, stejně jako zůstává skrytá i jemu samému. *"...Vždyt', - kdyby nevěřil v tento zákonný obrat, nebyl by s Josefkou se stýkal, nebyl by jí vtáhl za noci do své jizbičky*

⁷⁸ Nováková, T.: *Drašar*, Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 510

vedle 'klassy', nebyl by zmocnil se její svěží, lahodné bytosti, jejího sladkého, omamujícího těla.

Nebyl by? V srdci jej cosi bodlo za této vzpomínky..."⁷⁹

Jestliže se zabýváme psychologií tohoto konkrétního hrdiny, nevystačíme si s jedním slovem, jako tomu bylo u Jílka či Šmatlána. Především musíme zdůraznit její vývoj směrem od temperamentního dítěte, do kterého jsou vkládány velké naděje, přes nadšeného vlastence v dobách, kdy byl ovlivněn svým příbuzným - katolickým knězem v Branné, přes zklamaného, zatrpklého člena piaristického řádu, až po zoufalce, člověka, u kterého si nejsme jisti, zda opravdu nepodlehł nějaké duševní chorobě, člověka, který se propadl na úplné dno nejen ve společnosti, ale i uvnitř sebe sám.

Z hlediska Drašarova hledání, tedy směřování k vlastnímu životnímu štěstí pak musíme konstatovat, že snad jediným okamžikem, kdy měl náš hrdina poměrně jasnou představu o své budoucnosti, bylo paradoxně období před vstupem do kláštera. Působení v řádu mělo být Drašarovi zároveň možností, jak prospívat svému národu. Přítomností dívek je ale čtenáři naznačeno, že vstup Drašarův do řádu nebude zřejmě zcela bez komplikací, stejně jako v průběhu celého románu jsou veškerá tvrzení relativizována, to, co je určité, je určitosti zbaveno, to, co se zdá být jisté, se stává pouhou mlhovou chimérou, které hlavní hrdina nikdy nedosáhne. Když se zamyslíme nad tím, co všechno hrdina vykoná proto, aby dosáhl svých cílů, s úžasem zjistíme, že toho vlastně nebylo mnoho. Pokud se Drašar konečně "vzmohl" k nějakému činu, málokdy jej dovedl až k úplnému konci a pokud se mu to podařilo, pak bylo již většinou pozdě.

⁷⁹ Nováková, T.: *Drašar*, Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 401

Náboženský prožitek hlavního hrdiny

Vzhledem k tomu, že román Drašar je román o životě kněze, je nutné začít se vztahem postav k Bohu a náboženství. Je trochu paradoxní, že v románu o blouznivci Jílkovi, či o "rýpalovi" Šmatlánovi, deistickém společenství ducha čistého živého najdeme mnohem více odkazů ke vztahu postav k náboženství, vyřčených myšlenek postav vztahujících se k víře, a to nejen katolické, ale i evangelické či jiné, bludařské, než v příběhu tohoto kněze. Drašar sice prochází katolictvím a posléze i církví evangelickou, v rámci této postavy se však neseťkáme s nějakým výraznějším náboženským prožitkem. Jakoby celý jeho osud, tolik spjatý s církví, stál vlastně mimo náboženství.

V souvislosti s touto postavou se setkáme spíše s formulováním vztahu k vlasti a rodině, k náboženské tematice se Drašar vyjadřuje v dialozích pojednávajících o jeho přestupu, souvisejících se církevním a světským právem poloviny devatenáctého století, tyto dialogy mají spíše charakter učené disputace, popřípadě obhajoby Drašarových osobních práv. Pokud bychom chtěli postavu Drašara vnímat prvořadově jako postavu kněze, připisali bychom větší teologickou náplň jeho přesvědčení, že husitská církev nebyla akatolická, neboť katolický znamená obecný. Tímto tvrzením svým způsobem stírá rozdíl mezi katolíky a reformovanými církvemi, s tím, že chce ve své rodné Poličce obnovit starou katolickou církev - náboženství, jímž se spravovali tamní občané v průběhu husitství. V podstatě je ale Drašar katolíkem, v textu se například nikdy neseťkáme s tím, že by odsuzoval mariánský kult, negativně vystoupil proti papeži, popřípadě se nedůvěřivě vyjádřil o eucharistii.

Drašara se situace v katolické církvi osobně dotýká, avšak jediným problémem, souvisejícím s církevním životem, který postava skutečně niterně

řeší, je problém celibátu (celibát je svým hlavně problémem Drašarova vlastního svědomí)

Z hlediska ostatních postav se z románu se nevytrácí lidová zbožnost, se kterou se v díle Terézy Novákové od osmdesátých let setkáváme pouze v mírných obměnách a která je přímou součástí prostředí, ve kterém se hrdinové románů pohybují.

Vraťme se k náboženskému tématu, které je v románu řešeno s velkou naléhavostí, alespoň co se osudů hlavního hrdiny týče. Je to postavení katolického kněze ve společnosti, přesněji řečeno kněžský celibát, otázka i v dnešní době velmi choulostivá, problematická.

Začněme u samotné hlavní postavy a jejího kněžství (připomeňme, že kněžství je předstupněm svatosti, kněz je osobou, která přímo spojuje Boha a člověka, kněz odpouští hříchy a má moc proměnit hostii v tělo Kristovo - tak je nahlížen dobovou optikou a domníváme se, že i samotnou autorkou, budeme-li vycházet z předpokladu, že byla pravověrná katolička). Na počátku Drašarovy kněžské a řeholní kariéry nebylo prakticky jiné motivace než touhy po tom, prospět utlačovaným Čechům, připomeňme například inspiraci postavou osvíceného faráře Hájka. Toto rozhodnutí můžeme považovat za velmi nešťastné a nerozumné. Ovšem vzhledem k situaci ve společnosti první poloviny 19. století, kdy k tomuto rozhodnutí došlo, si uvědomme, že Drašar neměl valné šance na vzdělání mimo klášter.

Drašarova představa o kněžství ve spojitosti s vlastenectvím byla velmi naivní. O tom, že jeho kněžská dráha nebude zcela bez komplikací, se můžeme dovtípit díky promluvám litomyšlských měšťanek, které odkazují k nešťastným osudům lásek piaristů.

" To bude zas vo pár nešťastnejch hochů a holek víc, " ozvala se po jejím šepotu dosti nahlas řeznice Khomka. "Každej študent si namluví zdejší dcerku, slubuje jí, že si ji veme, až vyštudýruje, a potomej jde k piaristům, a holka se může utrápi! To máte tu mužskou věrnost! A jim taky není dobře, na

*ženskou zapomenout nemůžou, vyhledaj inší, a zas inší, a tak tomu neštěstí není konce nikdy! "*⁸⁰

Je evidentní, že celibát jako způsob vyjádření lidského vztahu k Bohu souvisí s rovinou lásky a rodiny, v případě Drašara je pak naznačena i souvislost s vlastenectvím. Celibát je lidskou obětí Bohu, která se rodiny a lásky člověka k člověku zříká. V případě Michla měl být i obětí vlasti, neboť se Drašar chtěl obětovat pro dobro své vlasti, ovšem vzhledem ke své egocentrické povaze nebyl schopen ani oběti Bohu, ani vlasti...

Postavy v románu *Drašar* se s celibátem vyrovnávají několikerým způsobem. Tím prvním, nejméně problematickým a zřejmě správným je dodržení slibu, který na sebe kněz nebo mnich vzal. Takový způsob je v románu reprezentován Michlovým řádovým spolubratrem Eusebiem Havranem. Havran je spokojený s řádem i z hlediska možnosti se stále vzdělávat a být zaopatřen " '..., - jsme v řadě dobře zaopatřeni, naše povolání jest čestné a přináší nám obecnou vážnost. A zvláště pro milovníka knih, spisovatele nemůže být nic vhodnějšího'..."⁸¹ Krom toho se v řeholním životě našel i cit, ale ne k Bohu, nýbrž k lidem. Není nezajímavé, že i tato postava prošla milostným zklamáním, Havran usoudil, že mu cit k dívce není souzen a pokorně se podrobil piaristům. Bez trpkosti, zášti. Své milostné zklamání změnil v lásku k ostatním lidem, ke svým žákům.... Naše poslední setkání s touto postavou nám zprostředkuje samotný Drašar, v okamžiku, kdy mu z jeho vznešené důstojnosti zbývá jen pár vzpomínek. " *Neodolal, aby nezastavil se u staré známe koleje, u těžkých, umělých mřeží starého gymnasia. Euseb Havran tam nyní učí, mírný, vyrovnaný, jako vždy; dobromyslně mžikají za brýlemi jeho krátkozraké oči, jeho masité prsty poněkud se třesou a omrzly za meditování dlouhých mší. Pozoroval jej, jak zvolna kráčí ulicí, horou Olivetskou, jak žáci i obyvatelstvo se mu klaní, nejen*

⁸⁰ Nováková, T.: *Drašar*, Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 72

⁸¹ Nováková, T.: *Drašar*, Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 340

*uctivě, ale láskyplně. I malé děti a jejich matky běží k němu, libají mu ruce, důvěrně k němu se mají. Zůstal přítelem mládeže, - je patrně milován, vyhledáván..."*⁸² Vidíme, že v tomto okamžiku postava Drašara ztrácí své jistoty a vidí, že by bylo bývalo lepší zvolit jinou cestu, cestu pokory...

Eusebius Havran se tak přidává k postavám kněží, o kterých mluvíme v souvislosti s jejich mírností, smířeností a láskou k okolím.

Druhým způsobem jak vyřešit svůj slib čistoty, pokud se s ním již déle neztotožňuji, je se mu elegantně vyhnout. Kněží podléhají milostným pokušením, společnost zavírá oči a provinilec není nucen situaci řešit, není nucen se jí zabývat, neboť taková provinění kněží jsou vnímána jako běžná, společnost je neřeší a zůstávají veřejným tajemstvím. Konkrétní osobou, která je zřejmě připravena tímto způsobem obejít zákon je Eugenius Václav Prokop. "*...kdežto tento Eugenius, hově svým potřebám, obchází řádová pravidla. Řekl: 'Onen celibát, o němž vy všichni tolik křiku naděláte ...' Ovšem, jemu nepřekáží, jak jest vidět ze spokojené, kvetoucí jeho tvářím, on dovede nepozorovaně, beztretně mlsati ze všech květů jako motýl a odlétati.*"⁸³

Třetí způsob je řešení Drašarovo, které spočívá v jeho selhání, následném vnitřním boji, ale vzápětí i uvědomění si své viny a škody, kterou způsobil, a snaha postavit se nastalým problémům čelem a snažit se je zákonnou cestou řešit. Vidíme, že postava Drašara je vlastně kompromisem mezi dvěma naprosto rozdílnými pohledy a vypořádáními se s celibátem. Bohužel však není kompromisem reálným, takovým, který by našel ve společnosti oporu.

Drašarova snaha po legalizaci svých vztahů je v textu přímo reprezentována smutným křestním průvodem, trapnou situací, kdy Drašar

⁸² Nováková, T.: *Drašar*, Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 492

⁸³ Nováková, T.: *Drašar*, Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 336

musí nechat zapsat své dítě do matriky a samotným křtem, který provádí Karafiát.

"... 'Žádám vás, dvoji cti hodný pan, abyste vedle rubriky 'matka dítěte' i rubriku otce se týkající vyplniti ráčil.

*Pastor Karafiát vzhlédl k Michlovi dlouhým pohledem, v němž bylo podivení, výčitka, opovržení, - ale bývalý piarista pohled ten snesl a snaže se dodati svému hlasu pevnosti, diktoval 'Nemanželský otec dobrovolně se přihlašuje a před spolupodepsanými svědky, kteří jej dobře znají, o vepsání svého jména žádal.' "*⁸⁴

*" Setkal se při tom s rozčileným pohledem Michlovým, v němž bylo tolik otázek, žalob a přiznání, že nedovedl si odepřít, aby dosti tiše neřekl: 'Setkáváme se tu opět za okolostojičností obzvláštních..' "*⁸⁵

Tato situace je dokladem toho, jak hluboko se Drašar octl na společenském žebříčku, autorka zde využívá srovnání s postavou Karafiáta, pravzorem přísného evangelíka, ze kterého vychází Drašar jako symbol naprostého porážení, optikou této evangelické fary je Drašar vnímán jako reprezentant Březin, které žily téměř pohanským životem. Karafiát je pak také důležitou postavou z hlediska charakterizace hlavního hrdiny, zprostředkovává nám negativní pohled společnosti na Michlův pád. Zatímco Drašar svůj poklesek nevnímá jako prohřešení a naopak považuje za hřích žít nepřirozeným životem, nebo se o tom alespoň sám přesvědčuje, v jeho výrazu vždy najdeme zoufalou touhu po tom, aby se stalo reálným to, co má zjevně tak malou šanci na úspěch, Karafiátův pohled na Drašara je pohledem přísným a nesmlouvavým.

" 'Měl jste jej přivésti k nám, tady je teplota!' vyčítala ona z dcer, která Michlovi kancelář otevírala.

⁸⁴ Nováková, T.: *Drašar*, Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 441

⁸⁵ Nováková, T.: *Drašar*, Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 442

'Aby vás obtěžoval svými poklonami nebo mátl podivnými zásadami svými, v nichž pan bratr borovský, žel Bohu ještě jej utvrzuje?'" odmítal pastor neobyčejně trpce. 'Co hovořil s tebou, dítě?' ptal se dcery. 'Doufám, že nebyl k tobě důvěrný?'

'Řekl, že si bude pokládati za čest, když nepohrdnu jeho společností. Ale, nebojte se, tatínku, já na to ničehož nic neřekla a hned jsem odešla, jistila rusovlasá a růžolící dívka.

"Tak jest to správné; buďte k němu, děti, zdvořily, když přijde, ale hovorů s ním nezapřádejte. Jest muž učený, spisovatel český, mnoho knih vydal, býval profesorem, ale o jeho životě mravním četné pochybnosti jsou pronášeny. Společnost takového muže pro stoudné děvy křesťanské se nehodí..'"⁸⁶

Vztah Drašara k náboženství dokazuje i následující replika, která osvětluje Drašarovo smýšlení o vlastním životě, o jeho vztahu k náboženství a seznamuje čtenáře s intenzitou jeho neštěstí.

" ..jsem nešťasten v srdci svém, neklidný ve svém svědomí, podle kterého se nespravuji. Byl jsem pokřtěn ve víře římské, ačkoli moji dávní předkové, rod Drašarů, Sedlických, Janelů, přiznávali se k víře české, podobojí. Jsa nedospělý a byv k tomu přemluven, jakož i pro nešťastný proces, který jmění rodinné pohltil, vstoupil jsem do řádu piaristického, slib složil, na kněze posvěcen byl. Ale nesrovnávám se s příkazy církve, k níž náležím, jsouť proti přirozenosti a rozumu lidskému, chci se vrátiti k víře svých otců a žiti podle svědomí svého..."⁸⁷

Příklad textu nám přímo dokládá Drašarovu nespokojenost se svým životem, je obhajobou vlastního chování a zároveň obžalobou okolností, které postavu zahnal tam, kde se ocitá. Charakter ukázky nám opět potvrdí domněnku, že hlavním motorem, pohánějícím Drašarovo snažení, byla

⁸⁶ Nováková, T.: *Drašar*, Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 383-384

⁸⁷ Nováková, T.: *Drašar*, Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 279-280

Drašarova nespokojenost s jeho životem, budeme-li se přímo zabývat církví, pak musíme zopakovat, že vlastně jediným problémem, se kterým se Drašar "nesrovnával" byl právě celibát. I mnoho jiného v textu dokazuje, že Drašar není schopen vyrovnat se s celibátem jako Havran, na druhou stranu se mu ale přičítá pokrytectví a faleš Prokopa. Otázkou ovšem zůstává, v čem je Drašar lepší, když spočítáme zmařené lidské osudy, které zůstávají za jeho tvrdohlavou, do značné míry sobeckou snahou po osobním štěstí.

Do našeho výčtu doplníme ještě postavu Otmara Stiehla, který se svého řeholního břemene dokázal zbavit, ovšem zemřel krátce po útěku, a Augustina Smetanu, který v románu přímo nefiguruje, pouze se o něm hovoří, tato postava je ovšem postavou historickou, její skutečné osudy se shodují s literární podobou - tedy snaha o reformu církve - zejména jejího náhledu na celibát, následná exkomunikace a poté smrt. Augustin Smetana funguje v románu jako Drašarův vzor, na rozdíl od hlavního hrdiny zřejmě měla v jeho povaze větší díl osobní statečnost.

Vlastenectví a prožitek češství u postav v románu Drašar

Již samotný námět románu ukazuje, že češství a vztah k Čechám budou zřejmě mít v románu významné místo. Ve vztahu k hlavní postavě musíme pak znovu připomenout, že vlastenectví, jak prospívat své vlasti, je původně jedinou konkrétní představou, kterou Drašar o svém životě má. Zároveň je však prvním ideálem, který z Drašarova života pomalu mizí v nedohlednu.

Z hlediska hlavních postavy můžeme konstatovat, že vlastenectví a vztah k Čechám zůstávaly dlouhou dobu Drašarovým jasným cílem, jeho představa o prospěchu českému národu byla celkem přesná, spojena s kněžstvím a faktem, že kněz může a má fungovat nejen jako duchovní správce svých věřících, ale především jako jejich vzdělavatel a šířitel české národní kultury.

*" Mluvte si, hoši, jak chcete, úctu k počínání pátera Krále a kaplana našeho Hájka u mne nevyhladíte! Kněz může a má mnoho činiti k zušlechtění spoluobčanů, má otevřená srdce lidu prostého. A je-li Čechem, má zušlechtovat české lidi a zvelebovat českou věc. Přiznám se vám, - můžete se mi za to třeba vysmát! - že to mne hlavně táhne do řádu piaristického.[...] Naučím se některým slovanským jazykům, rád bych k polštině ještě uměl rusky, a také po francouzštině dávno toužím! Budu jako duchovní působit mezi lidem, jako profesor budu po česku učit mládež, snad se mi i podaří nějakou knížku v českém jazyce sepsat "*⁸⁸

Postava Drašara má v rámci této roviny podobu vlastenecky smýšlejícího spisovatele, jehož hlavním zájmem je soudobé vlastenecké dění, v literatuře, kultuře i vědě, Drašar je si vědom svých schopností a touží je obětovat na oltář vlasti. Původní Drašarova představa má ráz poněkud romantický, tradičně se obrací k husitské minulosti Čech, ke slavným dějinám vlasti.

V souvislosti s vlastenectvím se setkáváme i s typickou drašarovskou nespokojeností, pocitem nedocení, trpkosti a pocitem ublížení, který vychází z podstaty jeho povahy, ale je také ovlivněn nepříznivou situací, ve které se Drašar nachází, neboť řád přirozeně nechce podporovat jeho slovanská bádání na úkor bádání teologického.

Obraz vlastenectví v románu je doplněn epizodními postavami vlastenců, se kterými se Drašar během svého života setkává. Některé z nich mají ráz postav epizodních a pomáhají pouze dokreslit historický kontext celého románu, jiné z nich výrazně ovlivňují celý průběh románu. Do této skupiny zařadme epizodní postavu Jakuba Malého, Václava Hanky a Karla Slavoje Amerlinga.

Vlastence, kteří ovlivní myšlení Drašarovo a mají význam pro celý jeho život, bychom mohli rozdělit do dvou skupin. Tou první skupinou jsou

⁸⁸ Nováková, T.: *Drašar*, Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 82

postavy vlastenců, k nimž vzhlíží mladý Michl jako k osobám, jež jej posléze inspirují ke vstupu do řádu. Jsou představiteli skupiny vlasteneckých kněží, kteří ve svém kněžském povolání dokáží skloubit jak svou pastorační činnost, tak činnost vlasteneckou. Takovou postavou je například branický farář, který Drašara podporuje a který funguje jako jeho vzor. Tato postava se v románu nikdy neobjeví jako postava jednající, o jejím působení, životě i smrti se dozvídáme pouze zprostředkovaně pomocí Drašarových obdivných promluv, které ovšem nemůžeme považovat za objektivní. Je zajímavé, že podobná postava kněze, člověka moudrého, mírného a vzdělaného se v díle Terézy Novákové opakuje a vrací s železnou pravidelností, není ovšem pravidlem, že by každý kněz, o kterém se ve svém díle zmiňuje, oplýval těmito vlastnostmi.

Druhá skupina vlastenců, o které se nyní budeme zmiňovat, ovlivní výrazně Drašarův život. Toto ovlivnění nespočívá v inspiraci, kterou by vnesli do Drašarova života, jako tomu bylo například u faráře branického, popřípadě faráře Košuta. Tito kněží snad ani nenesou v románu funkci reprezentanta nějaké církve, jejich románovou funkcí je připravit Drašara o naděje, dovršují zklamání našeho hlavního hrdiny, přičemž nemohou být vnímáni negativně, neboť se jedná o postavy dokonalé - vzdělané, přísné, korektní, snad jen málo tolerantní ve vztahu k našemu hrdinovi (ale vzhledem k Drašarovým pokleskům jim tuto netoleranci čtenář nemůže vyčítat), jejich pohled na Drašara má důležitou charakterizační funkci, Drašar v kontaktu s nimi ztrácí ještě více ze své důstojnosti, ve srovnání s nimi působí na čtenáře zoufale, rozčileně, nejistě... Takovou postavou je evangelický kněz a vlastenec Jan Kollár.

S Kollárovou osobou se pojí Drašarovo dvojí zklamání - ze způsobu života a milostného vztahu tohoto na Slovensku žijícího evangelického pastora, ale především uvědomění si, že mu Jan Kollár nemůže v jeho situaci pomoci. Příznačně začne počáteční skepse prosakovat ještě před tím, než k setkání těchto dvou postav dojde. Opět zde hraje velkou roli dialog, mezi

Drašarem, který se za Kollárem vydal s žádostí o pomoc ve věci jeho přestupu k protestantismu, a církevním učitelem Kadavým, který s Kollárem, idolem všech českých vlastenců, nemá příliš dobré vztahy.

Během Drašarova rozhovoru se samotným Kollárem pak vyplyne najevo, že se náš hlavní hrdina u svého vzoru, osoby, ke které se upnul jako ke své jediné naději, pomoci nedočká. Autorka příznačně nezůstala jen u tohoto zklamání a tragiku scény završila Drašarovým setkáním s Kollárovou manželkou, opěvovanou Mínou, která se představám Michlovým dosti vzdalovala.

Vraťme se nyní ještě na okamžik obecně k Drašarovu vlastenectví, které počíná četbou vlasteneckých knížek, později pokračuje vlastní tvorbou. Drašar je osobou, která věří ve svornost všech Slovanů, slovanskou vzájemnost. Jeho vztah k vlasti je velmi citový, srovnáme-li ho s náboženstvím, musíme konstatovat, že emocionální náboj Drašara - vlastence je mnohem větší než emocionální náboj Drašara - křesťana.

Stejně jako v souvislosti s náboženstvím, i v této rovině dochází k hodnocení hlavního hrdiny pomocí replik postav vedlejších. Objeví se v nich tradiční motiv pobláznění se z českých knížek. " *'Protože se mu poplet rozum!' vybuchl Andrle skoro hlasitě, ale hned pak ztlumil hlas podívav se plaše vzhůru k faře. 'Šak vo tom hovořej, ve městě, v Poličce, je toho plno, že se poplet na rozumu ze čtení šelijakejch slovanskejch a pohanskejch knížek!...' "*⁸⁹

Vlastenectví je v Drašarově životě další jistotou, která se rozmělněna ztrácí v zapadlé vesnici Březiny. Drašarův život je i z hlediska vlasteneckého jaksi nenaplněn, Michlovo dílo téměř neznámo, jeho jméno upadá v zapomnění. Jak je nahlížena Drašarova osobnost v dobách těsně před koncem jeho života, zjistíme z dialogu Drašara a Zákrejse, reprezentanta mladé vlastenecké generace, z jehož replik je patrné, že se snaží hovořit se svým

⁸⁹ Nováková, T.: *Drašar*, Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 387

protějškem bez předsudků, ale situace je nanejvýš nepříjemná a Zákrejsovi je situace, setkání s lidskou troskou trapné, přestože se snaží o opak. Toto setkání symbolizuje dotek dvou odlišných světů, městského, uhlaženého a drašarovského, chudého, zoufalého, opovrhovaného.

" Leč posléze ucítil mladý student, že začíná mu rozprávka s bývalým piaristou býti obtížnou a trapnou, že opravdu již neví, jak by Michla utěšoval, jak by mysli dodával této lidské trosce. Což nejsou v právu rodáci? Což neminul se tento muž takměř zcela cílem? Pravda, není šilencem, - ale, kde jsou výsledky jeho životní dlouhé práce? Pár knížek, které sotva dle jména kdo zná, kterých zajisté nikdo nečetl! Lze věriti, že toto jest přítel, spolupracovník pan Jungmanna, Čelakovského, Amerlinga, velikánů národa? Daleko zůstal za nimi, nevytrval, klopýtal, nebo neměl síly..."⁹⁰

Postavy a jejich prožívání lásky a rodiny

Rodina v románu Drašar plní úlohu, které jsme si již všimli v románech a prózách předešlých, je to skupina lidí, která má pro své členy znamenat nejintimnější zázemí, je zázemím jak citovým, tak finančním, z rodiny si postavy berou základní vybavení pro svůj budoucí život. Ani román Drašar nebude v tomto směru výjimkou. Další rovinou, která se zde však otevírá, je překvapivě (hovoříme přeci o životě katolického kněze) láska a milostné vztahy.

Na rodinu jako na faktor, který ovlivňuje život hlavní postavy, v díle Terézy Novákové nemůžeme zapomenout. Ať mluvíme o krátkých prózách, či se zabýváme venkovskými romány, vždy hraje rodinné zázemí v osudech hlavních hrdinů velmi důležitou roli. Nejinak tomu je i v románu Drašar.

⁹⁰ Nováková, T.: *Drašar*, Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 497

Z hlediska rodiny, ze které Michla pochází, je třeba zmínit její strukturu, krátce si všimnout členů, s nimiž žije Drašar po dlouhá léta ve velmi úzkém kontaktu.

Začněme vedlejší postavou Michlova otce, který je již v úvodu románu charakterizován jako hrdý, nepřístupný, ambiciózní, ale zřejmě jeho život také nebyl životem nejjednodušším. Svým způsobem nám připomíná rýpala Šmatlána, svou tvrdohlavostí a sveřepou vůlí dosáhnout svého, přesvědčením, že je osobou, která má pravdu a která za onu pravdu musí bojovat bez ohledu na to, co tomu řekne jeho okolí. Nutno poznamenat, že součástí okolí, které trpí těmito vlastnostmi je i náš hlavní hrdina, který ovšem tento povahový rys zdědil po svém otci.

Postava Michlova otce je v románu vedlejší postavou, která má v rámci děje velmi důležitou funkci. Všimněme si, že je jí v první polovině prózy věnován také poměrně velký prostor, a to nejen v rámci vlastních epizod, kde je jednající postavou, ale je prezentována právě i promluvami ostatních postav.

" Právě když Johana po druhém nalití stavěla džbán ke zdi domu z a složené klády, přihrnuli se od starohradské brány hoši Kopeckých s Jozífkem a za nimi, jejich běhu arcit' nedostihuje, cupital spěšnými kroky hospodář čísla 185., Antonín Petr Michl. Zastavil se u vozu, sňal s hlavy placatou čepici, rukávem své šedohnědé kazajky utřel si zpocené čelo a jediným pohledem přehlédl všechny tu shromážděné. Nezměnil se valně za uplynulých dvanáct let, vypadal mnohem svěžeji než jeho žena, ve skutečnosti o čtyři léty mladší, jež tu nyní stála nesměla, upírajíc úzkostlivé zraky brzy k němu, brzy k dceři Johaně. Pozorovala ihned, že se manžel zamračil, vida četné shromáždění, pivní holby v rukou pomáhající a veliký džbán blíže vchodu do síně.

Chtěla mu vše vysvětliti, ale Hledík ji předešel 'Tak vám náš městskej representant Šlerka už klády dal dovízt, sousede. Proto sme pro vás zkazovali

a zatím s tím trochet pohnuli. Můžete si zjednat tesaře a zedníky hnedkejs zejtrejší deň. Je čas, hezky se vám stavět bude.'

'Pěkně vám děkuju, budu dlužen,' odpovídal Michl proti svému zvyku táhle a tváře se při tom kysele. 'Můžeš ject dom, 'obrátil se k mladému sedláku, 'abys se nemeškal, je dlouho. Vo truňk se céra postarala, jak vidím. '

[...] Antonín Michl stál nad nimi [kládami] a rozčileně si uhlazoval vlay. 'Vošidili mě ti Sedláškovští manželé, - ba vošidili! Kupoval sem dům vejtavnosti podivuhodný, - a voni mi prodali chajdu! To zasej bude pŭatŭ, na městksým ouřadě a řemeslníkom! A kde budem vostávat a kde vařit? '"⁹¹

Jako doklad prezentace Petra Michla pomocí promluv jiných postav můžeme odkázat například na citově vypjatou scénu, kdy Veronika Michlová navštíví syna v Litomyšli a stěžuje si na jeho přílišnou šetrnost, ale i na to, že si "věčně stojí na svém". Musíme ještě dodat, že osud Petra Michla nenáleží k nejšťastnějším, vzhledem k jeho prohraným soudním sporům, neutěšenými vztahy v rodině, požárem, který pohltil jeho dům. Drašarova konečného poklesu, se Petr Michl (naštěstí, jak konstatuje Johana) nedožil.

Poslední přímé setkání s Petrem Michlem nám tuto postavu ukazuje ve světle všech těžkých životních zkušeností, kterými prošel. Zamyslíme-li se nad jeho osudem, musíme konstatovat, že má skutečně velmi mnoho společného s hlavními postavami velkých románů. Je to jeho tragický konec, kdy se v poslední fázi života ještě přesvědčuje, že je Drašar nepřipraví o dům (který mu má náležet z matčina dědictví), že nevystoupí z řádu... Velmi významný je zde právě rozhovor s Petrem Michlem a Johanou, rozhovor vypjatý, kdy otec Drašarův jen velmi těžko oponuje své dceři a jen velmi těžku skrývá svou slabost, stáří, obavy... Vidíme opět obraz smutného starce, který se utápí v obavách, který je bezmocný, kterému život nic neodpouští. *"...zdětiněl poněkud velikým stářím..."⁹²*

⁹¹ Nováková, T.: *Drašar*, Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 39

⁹² Nováková, T.: *Drašar*, Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 241

"...;když do světnice se vrátila, byl starý Michl už zabořen do peřin, a zdálo se, že spí. Zatím se tajně modlil za Václavka jeden otčenáš, zdrávasek a Věřím v Boha za druhým, aby to přece dobře dopadlo, syn se uzdravil, knězem a profesorem zůstal, a oni ani dům, ani roli prodati nemusili..."⁹³ V druhé části románu se nám pak postava Petra Michla ztrácí a na její místo nastupuje Johana, Drašarova sestra. Přestože je tato postava postavou vedlejší, je poměrně dobře psychologicky propracovaná a v průběhu díla můžeme sledovat proměny její osobnosti.

Johana patří k ženským postavám, které nemají příliš lehký životní úděl. Její handicap spočívá nejen v tom, že je prvorozenou dcerou v rodině, která pak dlouhá léta čeká na syna, takže se pak postava cítí být odstrčená, v případě Johany pak nastává situace ještě těžší, když vzpomeneme na její tělesné postižení.

Johana je velmi výraznou ženskou postavou, která svým charakterem nikterak nevybočuje z drašarovské povahy. Stejně tak jako její otec i bratr má svou hlavu, dokáže bojovat, ale bohužel dokáže bojovat i boje, které jsou zbytečné a kde jsou karty předem rozdány. Johana je stejně jako Drašar postavou, která se téměř zoufale snaží vymanit ze svého údělu, v jejím případě je tímto údělem staropanenství, se kterým se nechce smířit, a proti vůli bratrově a bez jeho vědomí se vdává (ovšem nešťastně, za muže, který pije a je jí nevěrný), ačkoli by bylo v jejím věku rozumnější zůstat pannou.

Vnímání této postavy je velmi ambivalentní. V první řadě vidíme postavu, která našeho hlavního hrdinu spolu s otcem tlačí a nutí vstoupit do řádu, vidíme postavu přísnou a nesmlouvavou, která jen velmi nerada ustupuje ze svých požadavků a která dokáže v domácnosti vládnout pevnou rukou (ačkoli je sama mrzákem), mnohokrát v románu vidíme její nesouhlas s tím, jak jedná její bratr - vzpomeňme například scénu, kdy Johana "vyprovodí" z domu Aninku Štursovou.

⁹³ Nováková, T.: *Drašar*, Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 250

Na druhou stranu se však Johana postará o Justýnku, Drašarovo nemanželské dítě pocházející z jeho prvního vztahu s Josefkou Maděrovou. Musíme pochopit, že toto gesto není gestem malým, Johana musí překonat trpkost, že její bratr zběhl ze svého povolání, trpkost o to větší, že i její šťastný osobní život byl vlastně obětován Drašarovi a jeho studiím, kariéře, kterou pak její bratr vlastně zahodil, spustil se všech zásad mravního člověka (udržuje poměr s hloupou, velmi mladou vesnickou dívkou), přijme osiřelé Drašarovo nemanželské dítě a rozhodne se ho vychovat a hmotně zaopatřit. Podobným způsobem se stará o Stejskalovou a její dítě, jemuž je kmotrou, přestože ví, že Stejskalová zřejmě udržovala poměr s jejím manželem. Bylo by však naivní domnívat se, že všechny tyto skutky činí Johana Bártová s nějakou zvláštní radostí...

" 'A taky se ptala, kerak bude s postvicou a tím jejím chlapcem, že jich tu bratr nevystojí, že bude dělat zle! Říkali s nebožtíkem Hledíkem, že ji patřilo vyhnat, že stejně Bártu sváděla, do sklepa za ním lezla, kořauku z trubky s ním táhla, až z toho měl smrt. Tuze se prej divili, že sme se klukoj v svatým kmotrouství postavili, Toť - ' vybuchla silněji, 'rejš bych i byla vyhnala, dyby to mohlo bejt, - ale přátelstvo dralo se mocně na dům, - tak se im huby ucpany!'"⁹⁴

Zlomenou ženskou postavu Johany Bártové pak můžeme vidět ve scéně, kdy Drašara prosí, aby se vzdal svých milenek a vrátil se zpátky do Poličky. V tomto okamžiku Johana zapomíná na svou hrdost, zapomíná na potupení, jenom už nechce dále nechat ponižovat, špinit rod Drašarů...

" ' Tedy je to stejně prauda, co jsem zaslechla, ' sepjala Johana ruce, 'prej máš zasej novou holku a s tou vostáváš v nákým bídným baráčku! Brtře, pro Krista Ježíše, nechej jí! Nedělej našemu rodu zasej novou haňbu! Nastěhuj se semka, do pokojíčka, hled' si Justýnky, šak bude do roka ke škole, můžeš ji učit sám. Něco se eště najde, - a dyby nenašlo, už to náko vydržím, už

⁹⁴ Nováková, T.: *Drašar*, Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 244

pro památku našich rodičů to udělám, - aby náš rod ve městě nepřišel dokonce v nic! Nech Březin, bratře, nech ty holky, stěhuj se k našim!'

Johana spínala ruce, lomila jimi, pokud chromá pravice připouštěla, a dívala se na Michla horoucíma očima, které plovaly v slzách..."⁹⁵

Krátce se ještě zmíníme o druhé ženské postavě Drašarovy rodiny, a to jeho matce. Ta postrádá svéhlavost svého manžela i své dcery a již při prvním setkání je prezentována jako postava submisivní, nešťastná, podřízená svému osudu (a svému manželovi), na druhou stranu však z její strany vyzařuje velká láska k jejímu synovi. Nutno poznamenat, že jinak jsou rodinné vztahy Michlových poměrně chladné.

To, že ani Veronika Michlová nemá jednoduchý život dokazuje scéna u Skřivánků, Drašarových litomyšlských bytných, kde plačící žena omlouvá to, že neplatí včas za synovu stravu a byt. Dojemná scéna připomíná nešťastné ženské hrdinky z próz souboru Úlomky žuly.

Josef Václav Justin Michl, hlavní postava románu Drašar, je svou rodinou velmi ovlivněn. Vzpomeňme zmiňovanou sociální předurčenost hrdinů, která souvisí s jejich rodinnou situací. V Michlově případě však musíme ještě dál. Johana a Drašarův otec donutí Michla ke vstupu k piaristům, jak je v textu mnohokrát ústy Drašarovými řečeno - ne ovšem bez výčitky. V průběhu románu, jak se stupňuje Drašarova nespokojenost v řádu, vyčítá však pouze své rodině a své rozhodnutí nebere jako svobodné. Hned v lidském prvopočátku, v rodině, je zde zakotvena trpkost, pocit ukřivdění, hlavní hrdina ztrácí odchodem matky veškeré rodinné zázemí.

Drašar však řeší ve svém životě i jiné otázky související s rodinou. Hlavní hrdina chce založit rodinu vlastní, v tom mu ovšem brání složené řeholní sliby čistoty. Drašar je k těmto slibům donucen svojí rodinou, na druhou stranu právě tento akt nucení není románu výslovně popsán. O tom, že Johana a Petr Michla Drašar ke vstupu do řádu nutí se nikdy nedozvídáme

⁹⁵ Nováková, T.: *Drašar*, Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 481

přímo, nikdy není čtenáři zprostředkována přímá rozmluva mezi Drašarem a jeho otcem či sestrou. Drašar si pouze na svou rodinu a jejich nároky stěžuje v dialozích (například se svými klášterními soudruhy). Tento fakt řešen pouze z pohledu Drašara, stává se bližší pohledu právě hlavní postavy, získává z hlediska této postavy subjektivní ráz, a tím pádem je pak i jeho náboj silně emocionální, i když ne nestranný.

Podívejme se nyní na Drašarův milostný život. Souvisí s Drašarovým celibátem, je pevně spjat s rovinou náboženskou, vlasteneckou. Budeme-li hledat první zmínku o vztahu Drašara žen, musíme listovat v kapitolách, které pojednávají o litomyšlském studiu Michla. Zatímco tady hlavní postava přesvědčuje svými replikami čtenáře o tom, že vstup do řádu mu může být přínosem osobní spokojenosti, vzhledem k tomu, že se bude moci věnovat studiu, repliky okolních postav prostě konstatují, se na toto poslání prostě nehodí. (viz pozn. 81)

V tomto momentu počíná autorka svou typickou práci s tématem postavy. Je nahlížena z několika rozdílných úhlů, první je vlastní pohled hrdiny na sebe samého, na důvody, proč vstoupil do řádu, proč mění své vyznání, proč udržuje milostný vztah. Tím druhým pohledem je pohled zvenčí, pohled ostatních postav, který je ovšem pohledem hodnotícím. Autorka k hodnocení postavy hlavní využívá pestrou škálu postav vedlejších, co se jejich názorů a přesvědčení týče, takže vlastně v celém románu není toto hodnocení jediné směrodatné, definitivní. Vzpomeňme na tolerantní katoličku Lapáčkovou, která neodsoudí vztah Drašara k Josefce Maděrové, naopak. Pohled těchto postav, březinských přátel Drašara zmírňuje tendenci odsoudit činy tohoto katolického kněze. Teréza Nováková díky nim docílila toho, že z textu nevyplývá žádné celkové hodnocení Drašarových skutků a jeho života.

" 'Ba, Josefka mu měla zvestat,' svědčila jí Lapáčková lítostivě. 'Snad by se přecej ty zákony byly proměnily, mohli se zebrat a bejt spolem šťastni nadosmrti, - a Justýnku mět u sebe - toliká bych im toho dopřála --'"⁹⁶

Drašarovy pohnutky k navazování milostných vztahů jsou různé, stejně tak jako se od sebe odlišují jeho lásky. I v souvislosti s touto rovinou je ale důležité poznamenat, že se Drašar i v souvislosti s láskou propadá čím dál tím víc, že autorka i jeho milostné vztahy odstupňovala od sebe navzájem. Na jednom konci škály pak stojí Anna Štursová, zatímco na druhém Anna Černá.

První dva Drašarovy vážnější milostné vztahy jsou do značné míry propojeny s rovinou vlastenectví. První Drašarovou láskou byla jeho sestřenka Anna Štursová. V počátcích tohoto vztahu vidíme idylické spojení vlastenectví, lidské povinnosti a mladého nadšení. Drašar nosí Anně české knížky a učí ji češtině. Po určitém časovém období se však přátelství vyvine v silnější citový vztah. Je zajímavé, že zpočátku měl tento vztah charakter spíše přátelský, autorka se vyvarovala toho, zobrazovat nějaké vášně mezi oběma postavami. K tomu dochází až po ročním Drašarově noviciátu, rok tedy trvá, než si Drašar přizná, že svou sestřenicí miluje. Vypravěč přímo nepopisuje jednotlivé fáze vyvíjejícího se vztahu, v románu pak nám zobrazí samotný závěr tohoto citového vzplanutí, ve kterém už můžeme vystopovat typickou trapnost situací, do kterých Drašar dostává sebe i své okolí. Aninku přivede do Poličky, jako svou přítelkyni, jeho sestra a otec však prohlédnou, že se nejedná čistě o přátelský vztah a k Anně se chovají nepohostinně. Situace vrcholí odchodem Anny z domu.

Je příznačné pro tento román, že Anna zůstává svobodná a hospodaří svému bratrovi na rakouské faře. Zde můžeme vysledovat opět typickou několikerou tragédii, nešťastný lidský život, ale i v rámci vlastenectví, odvržení, zapomenutí rodného jazyka. Poslední list, který Drašar od Anny a jejího bratra obdržel, byl psán německy.

⁹⁶ Nováková, T.: *Drašar*, Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 503

Stejně tak jako v případě Anny Štursové, i další Michlův výraznější milostný vztah měl vlastenecké "podhoubí". Drašar se ovšem dostává již do stavu téměř blouznivého, kdy srovnává berounskou Vilhemínu Fraňkovou s Mínou svého vlasteneckého ideálu, evangelického kněze Jana Kollára.

Tento vztah je již vztahem velmi vášnivým. Drašar začíná mít podobu blouznivce, který křečovitě touží po něčem nedosažitelné, nemožném, těžko definovatelném a těžko uskutečnitelném. Prohlubuje se zde vztah rovin vlastenectví a lásky, ovšem obě tyto roviny nabývají ráz blouznivý. Michl se neupíná jen na postavu Vilhemíny Fraňkové, ale hlavně na svoji fixní představu o tom, že je stejnou Mínou, jako byla Mina Kollárova. Vzhledem k tomu, že se i Kollárův milostný život odrazil v jeho největším básnickém díle Slávy dcera, domnívá se Drašar, že se i jeho Míně bude klanět celé Slovanstvo.

*" Musím vám, milá panno Vilhemino, s příšními knihami půjčiti také zpěvy Kollárovy. Poznáte, že jmenovkyně vaše, spolu s velikou Slávou, provázela svého milence-básníka po všech luzích slovanských, po slovanském nebi čili Lethe, po místu zatracení nepřátel Slovanstva, Acheronu. Chtěla byste se také státi Živou, Kalou, která dává krásu a nesmrtelnost? "*⁹⁷

Vztah k Míně je stejně jako všechny ostatní vztahy pouhou iluzí. Drašar legalizaci své lásky věnuje spoustu zoufalé energie. Je otázka, jestli jsou jeho rozhodnutí vždy opožděná či nesprávná, nebo zda je jeho život opravdu do té míry předurčen, že všechny snahy změnit svůj úděl vyústí naprázdno, bývají zoufalé, křečovité.

V okamžiku, kdy je Drašarova touha po rodině vyslovena, nabírá román velmi rychlý spád. Jak jsme již konstatovali, graduje až k největším ztrátám, největší trapnosti a potupení. Tragika Drašarova osudu je také způsobena tím, že se Drašarovi hroutí nejen jeho milostný život, ale v závislosti na něm se hlavnímu hrdinovi hroutí i jeho život profesní, mizí jeho

⁹⁷ Nováková, T.: *Drašar*, Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 204

představy vlastenecké, mizí jeho lidská důstojnost. Drašar je jakoby zaslepen vidnou milostného vztahu, jejíž podoba je velmi nejasná.

V té fázi života, kdy Drašar ztrácí úctu lidí z prostředí, ve kterém se doposud pohyboval jako osoba vážená a ctěná, přichází i Drašarův první skutečný morální pád, vztah s Josefkou Maděrovou, ze kterého se narodí nemanželské dítě. Jak je tento vztah hodnocen Lapáčkovou jsem si již naznačili, jak je nahlížen postavami jinými jsme zmínili výše (Karafiát), k úplnému poznání Drašarovy situace nám chybí už jen pohled samotného hrdiny...

"Řekl Josefce, řekl Lapáčkové, a říkal prve i sobě, že jest mu vybojovati vítězství života nad smrtí; ale zde ve volné přírodě, kde, jako by nesly se k němu z lesů, vod a skal ohromné vlny jsoucna a věčnosti, zdálo se mu náhle, že ono vítězství života již si vybojoval... Odvrhl osamělost, nepřirozenost, nelidskost; jest jako Adam v ráji, jenž probudil se k přítomnosti Evy, Živy. Čím ve veliké přírodě jsou úzké společenské zákony a pravidla? Čím zákon nejmalichernější, kněžské požehnání, slovo knězovo? Slovo, jež dá se změnit, zvrátiti, slova člověk často nižšího ve svém myšlení bratří svých? Kněz na místě božím? Což Bůh stanovil ony směšné formality a ceremonie? Bůh učinil člověka tvorem přirozeným, údem přírody ostatní. Jako on dýchá v rozkoši zažitého a budoucího s dívkou spojení, tak sklánějí se k sobě stromy a traviny, tak slétají se plesající ptáci, tak vlna bije o vlnu!..."

*Ale Josefka! -- Neslibil jí, že vše urovná, vysvětlí? Vzdychl zase těžce; půjde přece co nejdříve do Borové k faráři Košutovi, do Poličky, snad i k pastorovi teleckému, aby cestu k manželství svému urovnal..."*⁹⁸

Drašar se snaží omluvit, zdůvodnit své chování, snad přesvědčit sám sebe o tom, že jednal správně, je velmi nejistý. Drašar očekával štěstí ve spojení s ženou, z této nepřímé řeči ovšem rozhodně štěstí nevyzařuje, naopak, na čtenáře již doléhá tíha Drašarova budoucího osudu...

⁹⁸ Nováková, T.: *Drašar*, Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 407

V souvislosti s postavou Josefky Maděrové musíme konstatovat, že se nám v okamžiku, kdy spolu začínají žít, oddělila rovina vlastenecká a postava ženy v Drašarově životě. Nepřicházíme sice o propojení vlastenectví a rodiny, ke změně dochází v závislosti na charakteru ženské postavy. Ta přichází o svůj statut inspirace, jako tomu bylo u Míny, Drašar v sobě napříště nevidí následovníka Kollárova, ale dědice církve bratrské, jejíž odkaz chce v Poličce znovu oživit. Smutným paradoxem je, že takto vnímá Drašar sám sebe, pohledem okolí je většinou osobou hodnou opovržení a Josefka, ač zřejmě hodná a pracovitá, je v očích obyvatel Poličky březinskou děvkou.

Životní tragédie Drašara je pak dovršena soužitím s Annou Černou, děvčetem prostým, co se původu týče - byla dcerou podruhyňe - ale i co do intelektu a charakteru. Tato žena je popisována jako osoba velmi sličná, charakteristikou nepřímou je však zpracován kontrast mezi jejím vzhledem a charakterem.

Drašarův tragický osud však pokračuje. Drašar ničí nejen svůj život, stahuje s sebou i své okolí. I lidé, kteří mají Drašara rádi nakonec trpí. Důkazem nám může být scéna, kdy umírá Josefka, ničena vidinami černé kočky, která se zjevuje všem ženám, jež zhřešily s knězem... Drašarova tragédie je završena smrtí Kateřiny, sestry Josefky s novorozencem a narozením dalšího dítěte, zmrzačeného. Ironií osudu, tolik příznačnou pro tento román je, že se Drašar pokusil sám nemocné dítě uzdravit vodoléčbou...

Drašarův příběh končí tragicky, smrtí hlavního hrdiny, smrtí těžkou, v naprosté chudobě, na pokraji společnosti, kdy hlavnímu hrdinovi zůstává po boku pouze Anna Černá (tato postava není nikdy nahlížena pozitivně!). Autorka však ponechává čtenáři několik světlých okamžiků v podobě relativně šťastného osudu Drašarových dětí a faktu, že na jeho osobnost nebylo zapomenuto - ani v souvislosti s jeho obrozenectvím, ani v souvislosti s jeho lidstvím.

"Byli tu všichni, kteří Josefa Justina Michla znávali, pokud během tří desetiletí, která uběhla od jeho pohřbu, neodklidilo je stáří neb nemoc na hřbitůvky březinský, rybenksý a telecký. Z Maděrových žila jen Josefčina švakrová; bratr zemřel brzy potom, když znovu a lépe, hlouběji do sadu vystavěl na temeni Doláneckého kopce svoji vyhořelou chalupu. Také Lapáčková a Teplá byly již vdovami; Teplá provdala svou dceru a přišla s ní i s vnučkou podívat se na 'slávu pan Drašar'; leč, kdežto Lapáčková byla přes vysoký svůj věk pěkná jako obrázek, růžová ve tváři byt' vráscité, oči jasně modrých, přívětivých, milého úsměvu a čela skoro hladkého, babičku Teplou léta velmi sehnula, a místo bývalého ruměnce měla na lících samou jen červenou skvrnu.-

Kaštánek našel svou ženu, jež vypadala mladistvě, spíše jako dcera jeho, ve společnosti těchto žen; povídaly velmi horlivě a jen 'o panu Drašarovi'. Lapáčková opakovala všechny o něm vzpomínky, které jí utkvěly v paměti; Maděrová litovala, že na této slávě nebyla Justýnka, - jak by se byla potěšila! " ⁹⁹

Závěrečnou část románu lze ale vnímat i z jiného pohledu, jako smutný paradox oslavy člověka, který přinesl neštěstí mnoha lidem ve svém okolí, kněze, který měl sice talent a nadání, ale vlastně je nikdy nedokázal plně využít. Svědectvím této stránky Drašarova života zůstává postava jeho syna stojící opodál, stranou všech oslavujících...

⁹⁹ Nováková, T.: *Drašar*, Josef R. Vilímek. Praha 1934. s. 562-563

4. Závěr

Hlavními tématy, či alespoň důležitými podtématy raných próz Terézy Novákové bylo především vlastenectví ve své romantizující podobě, plné velkých gest, patosu. Teréza Nováková vnímala vlastenectví jako jednu z nejdůležitějších rovin lidského života. Její hrdinové byli vždy vlastenci, uměli bojovat za svou vlast, milovali ji bezvýhradně a byli ochotni jí obětovat všechno, i svůj život (Heřman - Z mého rodného domu, Ida Lhotová - Z jarních dob). S vlastenectvím v raných prózách Terézy Novákové se pojí vypjatá citovost, postavy jsou ve vztahu k vlasti velmi citově angažovány. Nutno ještě poznamenat, že vztah k vlasti je v těchto prózách převažujícím povahovým rysem.

S překvapením zjistíme, že postava nadšeného vlastence nemizí z tvorby Terézy Novákové ani s nástupem venkovských próz. Všimněme si, že ono citově vypjaté vlastenectví souvisí i s jejími velkými romány. Postavy nadšených vlastenců mají podobný charakter jako v prózách raných, v rámci celého románu vystupují však spíše jako postavy epizodní (Volák - Děti čistého živého, Vedřel - Na Librově gruntě), pokud je postava hlavní vlastencem, pak nevnímáme její vlastenectví jako nejdůležitější součást její povahy (Kvapil, Kostlán - Děti čistého živého). Mění se také centrum zájmu vlastenců a vůbec samotná povaha češství a vlastenectví... *" češství není pro ni [autorku] již toliko citové rozdílné příslušnosti jazykovou a kmenovou, ani pouhá hrdá vzpomínka na národní velikost dějinnou, nýbrž bezpečná jistota samobytné kultury, zajištěné tradicí a odevzdávané z pokolení na pokolení..."*¹⁰⁰ S novým inspiračním prostředím se autorka zbavuje pateticky ztvárněného tématu vlastenectví a posunuje jeho těžiště z roviny češství k rovině obecného blaha, touze po pokroku.

¹⁰⁰ Novák, A.: Z vývoje Terézy Novákové. In: *Dílo Arna Nováka, Podobizny žen*. Novina.

Praha - Brno 1940. s. 137

Toto tvrzení samozřejmě platí pro krátké vesnické prózy, kde je centrem autorčina zájmu venkovský lid, zde nositel starobylé české kultury, a můžeme jej dokládat také na velkých vesnických románech. Hlavní hrdinové těchto próz jsou vždy české národnosti, celý děj je spojen s českým národem. Vidíme, že se autorka nijak nezpronevěřila názorům, které hlásala ve svých raných prózách. Ve vesnických románech se navíc objevují skutečné historické osobnosti vlastenců, osobností, kteří se významně podíleli na české národní obrodě.

Okázalé vlastenectví se sice z próz Terézy Novákové ztrácí, na druhou stranu zůstává mnohdy jedinou rovinou hrdinova vypořádávání se světem, která není zrelativizována, je jedinou jistotou, která se z románů Terézy Novákové nevytrácí a která hrdinům nepůsobí takovou bolest.

V prózách nastává postupem doby i posun ve vidění hierarchie hodnot. Zatímco na počátku tvorby Terézy Novákové stálo vlastenectví na nejvyšší příčce, v prózách venkovských je tomu zcela jinak. První změnou, které si všimneme, je větší důraz na náboženskou rovinu lidského postoje ke světu.

Autorka sama pocházela z rodiny původně židovské, byla však pokřtěna v katolické církvi. Neuniknou nám její zjevné sympatie k evangelickému vyznání. Lze předpokládat, že autorka oceňuje zejména schopnost evangelíků racionálně uvažovat, přemýšlet a rozumově zkoumat svou víru. Ukazuje, že pouhé mechanické dodržování svátků, modlení, uctívání svatých vede k trivializaci víry a vzdaluje člověka od podstaty křesťanského učení.

V tom, jaké jsou postavy různých náboženství můžeme vidět systém, který ukazuje na to, jak Teréza Nováková vnímala náboženství a filozofii.

Obraz katolíků je poněkud zastíněn minulostí této církve, pronásledování nekatolických církví, násilné rekatolizace, pálení knih... Být členem katolické církve znamená vyrovnat se s touto minulostí. Katolíci v románech Terézy Novákové si však myšlenky na minulost své církve

mnohdy ani nepřipouští, kladou důraz na obřadné modlení, svátky, poutě. Jejich víra je povrchní, neuvědomělá, bez racionálního uvažování, mnohdy i bez niterného prožitku. Nesmíme však zapomenout na postavy mírných, soucitných a tolerantních katolíků, jak je reprezentuje například Lapáčková (Drašar)

Oproti katolíkům postavy evangelického vyznání mnohem více uvažují o věcech víry, mají mnohem hlubší znalosti Písma a jsou schopny nad ním samy rozjímat. Hrozí zde však nebezpečí, že si budou Bibli vykládat zcela po svém a že se stanou obětí bludů. Přesto jsou postavy evangelíků většinou ztvárněny jako velmi silné osobnosti, hrdé, inteligentní a vzdělané, zatímco u katolíků se nám může zdát, že se jedná téměř vždy o pámbíčkáře a modláře.

Teréza Nováková přikládá velkou důležitost náboženství především ve svých pozdních románech. Náboženství je zde většinou důležitou součástí rozkládající se lidské existence. Postavy Terézy Novákové hledají marně své jistoty a vrcholem ztrát pevných bodů, o které se může zoufalý člověk opřít, je i ztráta Boha.

Zatímco v raných prózách s městskou tematikou můžeme spíše jenom předpokládat vztah postav k náboženství (podobně jako ve velkých románech mnohdy usuzujeme na češství), protože není nikde explicitně pojmenován, v prózách venkovských se jeho přítomnost stává častější a naléhavější.

V krátkých prózách má náboženství podobu lidové zbožnosti, v žádném případě však není povrchní. Náboženství je niternou součástí všech drobných lidí, kteří hledají u Boha útěchu v dobách zlých. S tímto faktem souvisí i citový prožitek víry, který se tolik odlišuje od vlasteneckého citu. Je totiž zakořeněn v truchlivé lidské všednosti chudých lidí na Vysočině.

Ve velkých vesnických románech pak získává náboženství na důležitosti. Vztah k Bohu bývá jednou z nejdůležitějších rovin lidské existence, cílem lidského snažení, vidinou, která má hrdinu udělat šťastným... Je zajímavé, že autorka pracuje jak s niterným prožitím víry (například u Jana Jílka), tak u

rozumového vztahu postav k náboženství (Jiří Šmatlán, Děti čistého živého), tak i se vztahem k náboženství, jež bychom mohli téměř nazvat jako chladný kalkul (byť nevědomý a nepřiznaný), který má sloužit k uspokojení jiných potřeb hrdiny (Drašar). Přestože se u některých postav ztratí Bůh, nikdy se neztratí rys v povaze hrdiny související s náboženstvím a filozofií. Přijde-li hrdina o Boha, zůstává v jeho mysli bolestivě prázdné místo...

Škála náboženství a filozofií, kterých autorka používá, je velmi pestrá. Přestože hlavním těžištěm je filozofie křesťanská, setkáváme se v románech Terézy Novákové i s filozofií materialistickou či nihilistickou, a to zejména v románech, které mají pozdější datum vzniku. Jiné než křesťanské filozofie bývají většinou hodnoceny zdrženlivě, spíše negativně (Tento fakt můžeme doložit pohledem ostatních postav na osobu Hamerníka, je označen za "socijálu", osobu, která se téměř rovná d'áblu.) A vzpomeneme-li si na scénu umírajícího Faimona, musíme konstatovat, že ve ztrátě Boha spatřovala autorka naprostou lidskou tragédií. Ztráta Boha znamená definitivní rozklad osobnosti, její zkázu bez jakékoliv naděje... Ztráta Boha je nehorší ztrátou lidského života a lidský život bez přítomnosti Boha ztrácí svůj smysl.

Intimní citové vztahy mezi lidmi prochází celou tvorbou Terézy Novákové. Téma lásky bylo tématem velmi častým v raných prózách této autorky. Jednalo se o lásku velmi emocionálně vypjatou, autorka se neubránila patosu a velkým gestům, tak jak to bylo typické pro podobné žánry. Příchodem na Vysočinu se však změnil pohled autorky na milostný vztah dvou lidí. Zbavuje ho velkých gest a vkládá do něj více racionality, tolerance a porozumění, omezuje vášně a citovost vztahu dvou lidí.

I v prózách inspirovaných venkovem najdeme téma velké lásky, zamilovanosti, vždy je ale zpracováno nepateticky, všedně, střídavě, což mu propůjčí realistickou podobu. Tím nejdůležitějším v milostném vztahu přestává být cit a stává se jím schopnost se tolerovat druhého, vášnivá láska ustupuje od pozadí lásce spíše racionální, ale trvalejší.

Důkazem toho, že ani ve velkých románech nechybí cit, je například krásný tragický milostný příběh Růženky a Jiřího Koutného (Děti čistého živého)

Rodina, rodinné společenství je jedním z nejdůležitějších témat próz Terézy Novákové. Rodina je pro hrdiny výchozím bodem, důležitým zázemím. K tomu, aby se postava mohla rozvíjet, potřebuje spokojený rodinný život, ne vždy má ale postava to štěstí, toto bývá často zásadním konfliktem, který hlavní postava musí řešit.

Téma rodiny nemusí být nijak zvýrazňováno, přesto jeho důležitost pocítujeme velmi silně. Všechny příběhy mají své kořeny v rodině. Souvisí to zřejmě se snahou autorky reálně zachytit pohnuté lidské osudy, které nemohou být jednoduše "odřezány" od rodin, ze kterých musí vkročit na svou životní cestu. Rodina je často základem, ze kterého hrdina vychází, velmi často však také bodem, ke kterému hrdina spěje. Rodina ovlivňuje myšlení postav a jejich životní přesvědčení. Druhá rovina, snad trochu přízemnější, ne však méně důležitá, je rovina existenčního zabezpečení, které hlavnímu hrdinovi skýtá.

Rodina hraje výraznou roli ve všech typech próz, kterými jsme se zabývali. Její funkce se v průběhu tvorby Terézy Novákové příliš neliší. Rodina je i v raných prózách Terézy Novákové zázemím citovým i finančním. Mění se ovšem pohled autorky na reálné fungování rodiny v životě jednotlivce. Způsob nahlížení na rovinu rodinných vztahů se posouvá směrem od romantizujících představ ideálních rodinných vztahů (Z jarních dob), popřípadě pateticky ztvárněných velkých rodinných konfliktů (Z mého rodného domu), k realistickému zpracování rodinných tragédií inspirovaných venkovským životem.

Již v krátkých povídkách z vesnického prostředí nastává posun ve vnímání rodiny a rodinných vztahů. Týká se především sociálního určení hrdiny. Autorka projevila velký cit pro chudé obyvatele Vysočiny, kteří na

pozadí bídy a bezbrannosti žijí své rodinné tragédie. Zmíněný posun je způsoben i tím, že autorka přenesla centrum svého zájmu z vrstev středních do vrstev nejnižších. Stejným způsobem pracuje s tímto tématem i ve svých pěti románech.

Citová vypjatost vztahu postav k rodině souvisí zejména s úlohou ženy v této malé sociální skupině. Zdá se, že na ženě lpí pouze povinnost starat se o rodinu, děti. Dopadají na ni běžné, ale ubíjející starosti všedního dne, zatímco muži mají „privilegium“ řešit složitější problémy. Úloha ženy neznamena žádná podceňování a její citovost lidskou slabost, naopak. Již v raných prózách Terézy Novákové se setkáváme s názorem, že hlavním určením ženy je právě rodina. Její důležitost je například podpořena vidinou matky, která vychovává pro národ nové vlastence. Vzpomeneme-li ještě postavu Heleny Koutné, doplníme si obraz silné ženské osobnosti, která si nijak nezadá s mužským světem.

Teréza Nováková pracuje s rodinou jako s tématem, na jehož pozadí se odehrávají nejrůznější lidské tragédie. I s touto tendencí se setkáme už v próze Z mého rodného domu, popřípadě Laura. Postupem času je však lidská tragédie ztvárňovaná na pozadí rodinných vztahů častější a intenzivnější. Autorka, která sama prošla mnohými tragickými zkušenostmi, vybírá bolestivá témata smrti, konfliktů mezi sourozenci, manželi... Rodina je rovinou, kde se odehrávají největší tragédie především proto, že v úzkém rodinném kruhu je hrdina nejzranitelnější, jeho nitro je odhalené... Šťastná rodina je předmětem touhy hrdinů, často se však stává první jistotou, která z života hrdiny mizí...

Již v raných prózách Terézy Novákové jsme se setkávali s pocitem nenaplnění, které má hlavní hrdina v souvislosti s jistotami, ke kterým v životě spěje. I v raných vlasteneckých povídkách se setkáme s náznakem rozkladu, který pokračuje přes drobné tragédie krátkých venkovských práz, aby pak skončil absolutním rozpadem všech jistot hrdinů hlavních románů.

Přestože se autorka snažila tragický konec románů zmírnit, postavy jako takové nejsou ušetřeny utrpení a v posledních dvou románech ztratí všechno, k čemu celý život směřovaly.

Autorka velmi často propracovává lidskou tragédii za hranici smrti, ať je to zrelativizování oběti, kterou postava vykonala, či absurdita posledních okamžiků hrdiny a jeho skonu. Do této linie patří třeba i pohřeb hrdiny, vzpomeňme nesplněné přání babičky Loučkové v próze S nůši, či poslední oděv Drašarův. V průběhu celé své tvorby směřují její postavy k naplnění svých tužeb, svých představ - výsledkem ovšem bývá nejčastěji ztráta všech jistot. V tomto ohledu se prózy Terézy Novákové dotýkají lidské existence jako takové a rezonují s moderními uměleckými proudy české literatury.

prameny

Nováková, T.: *Děti čistého živého*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha 1957

Nováková, T.: *Drašar*, Josef R. Vilímek. Praha 1934

Nováková, T.: *Drobné prózy 1*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha 1957

Nováková, T.: *Drobné prózy 2*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha 1958

Nováková, T. : *Jan Jilek*. Josef R. Vilímek. Praha 1934

Nováková, T.: *Jiří Šmatlán*. Státní nakladatelství dětské knihy. Praha 1956

Nováková, T.: *Kamenité stezky*. Východočeské nakladatelství. Hradec Králové 1978

Nováková, T. : *Kresby a črty*. Libuše, Matice zábavy a vědění. Praha 1891

Nováková, T.: *Na Librově gruntě*. Mladá fronta. Praha 1957

Nováková, T.: *Z měst i ze samot*, Josef R. Vilímek. Praha 1917

literatura

- Forst, V.: Teréza Nováková: Jiří Šmatlán. In: *Rozumět literatuře*. Státní pedagogické nakladatelství. Praha 1986
- Hodrová, D.: Poetika postavy. In: *...na okraji chaosu. Poetika literárního díla 20.století*. Torst. Praha 2001
- Hodrová, D.: Postava-definice a postava-hypotéza. In: *...na okraji chaosu. Poetika literárního díla 20.století*. Torst. Praha 2001
- Hodrová, D.: Vlastenecký román s tajemstvím a obraz ze života. In: *Hledání románu*. Československý spisovatel. Praha 1989
- Chaloupka, O.: *Teréza Nováková a východní Čechy*. Východočeské nakladatelství. Havlíčkův Brod 1963
- Janáčková, J.: Děti čistého živého. In: *Stoletou alejí*. Československý spisovatel. Praha 1985
- Janáčková, J.: Krajina v posledních románech Terézy Novákové. In: *Román mezi modernami*. Československý spisovatel. Praha 1989
- Nejedlý, Z. : *Teréza Nováková*. Československý spisovatel. Praha 1958
- Novák, A.: Z vývoje Terézy Novákové. In: *Dílo Arna Nováka, Podobizny žen*. Novina. Praha - Brno 1940
- Novák, A.: *O Teréze Novákové*. F. Lukavský. Česká Třebová 1930
- Novák, A.: *Přehledné dějiny literatury české*. Atlantis. Brno 1995
- Pražák, A.: Česká žena v dějinách národa. In: *Míza stromu*. Topičova edice. Praha 1940
- Putna, M.C. : Čechy obrozenecké; Čechy ještě (bolzanovsky) svorné, 1848 In: *Česká katolická literatura 1848 - 1918*.Torst. Praha 1998
- Putna, M.C : Modernismus v Evropě. 1848 In: *Česká katolická literatura 1848 - 1918*. Torst. Praha 1998
- Putna, M.C : Svobody r. 1848 In: *Česká katolická literatura 1848 - 1918*. Torst. Praha 1998

Růžička, J.: *O Drašarovi a poličských buditelích. Román a skutečnost.*

Východočeské nakladatelství. Hradec Králové 1966

Stránský, K.: *Ženy v životě J.V.J.Michla-Drašara*, František Trojtlér. Polička 1937

Svadbová, B.: Doslov. In: *Teréza Nováková. Zrcadlení*. Albatros. Praha 1981

Z lidské sonáty (Teréza Nováková: Korespondence). Odeon. Praha 1988

Resumé

Tato diplomová práce se zabývá postavami a jejich vztahem k vlastenectví, rodině a Bohu v průběhu celé tvorby Terézy Novákové. Pokouší se nalézt propojenost vztahu postav k těmto rovinám a vlastním životem autorky a také spojitost raných romantizujících próz a velkých románů.

V raných prózách převažuje prvek vlastenecký a rovina romantické lásky, zatímco je zde oslaben prvek náboženský. Autorka hojně využívá hodnotícího pohledu vypravěče, postavy a jejich jednání působí nerealisticky, pateticky.

Povídky inspirované Vysočinou jsou velkým posunem v tvorbě Terézy Novákové. Mění se nejen podoba próz, ale dochází i k posunu v nahlížení postav a jejich vztahu k češství, rodině a náboženství. Autorka se vzdává patetického vlastenectví a do centra lidského života klade rodinu, také se mění pohled postav na náboženství. Prezentované postavy jsou nyní psychologicky prokreslenější, plastičtější, realističtější. Oproti vlasteneckým povídkám ztvárňuje autorka „malé lidské tragédie“ a intenzivněji vnímáme postupnou ztrátu lidských jistot.

Ta je dovršena velkými romány, zejména dílem Děti čistého živého a Drašar. Teréza Nováková zbaví své postavy všech jistot a nechá je propadnout na samé dno.

Klíčová slova

Teréza Nováková, postava, krátké prózy, češství, snaha o obecné blaho, náboženství, láska, rodina, rodinné vztahy, náboženská filozofie, povídky inspirované Vysočinou, vesnické romány, jistoty postav, tragédie osudů postav